

T.N&A

Redaksioneel
Steward van Wyk en Wium van Zyl 1

Kultuurstereotipering in Nederlandse moedertaal-
taalhandboeke
**A. Engelbrecht, L. Sercu, C N van der
Westhuizen en E.T. van Praag** 3

“Allengs wordt de spruyt een boom” (I),
De Stellenbossche studentenvereniging “Ons
Spreekuur” (1895-1919) en de taalkwestie
Ingrid Glorie 20

Tekstredactie – een wetenskaplike onderbouwing
voor de praktyk
Kris Van de Poel en WAM Carstens 53

J.M. Coetzee en de allegoriese lektuur van syne werk
A.M.A. van den Oever 80

’n Literêr-historiese perspektief op die skeppende
prosa van G.R. von Wielligh
H.P. van Coller 101

Multatuli in Suid-Afrika
Wium van Zyl 114

Die drie keisers van “Drie keisersportrette” soos dit
oorgelewer is op antieke Romeinse muntstukke. Hulle van
van links na regs Diocletianus (bo), Aurelianus en Galerius.

17DE JAARGANG NR. 1 2010

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS
17DE JAARGANG NR. 1 2010

T.N&A

TYDSKRIF VIR NEDERLANDS EN AFRIKAANS

17DE JAARGANG (2010) 1STE UITGawe

T.N&A is 'n geakkrediteerde tydskrif en word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek, met finansiële steun van die Nederlandse Taalunie. T.N&A wil die studie van die Nederlandse taal-, letterkunde en kultuur bevorder, ook in sy verhouding tot die Afrikaanse taal- en letterkunde. Daarbenewens wil die tydskrif die Afrikaanse taal- en letterkunde in Nederlandstalige gebiede bevorder. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar.

Redaksie: Prof. Steward van Wyk, Prof. Wium van Zyl

Uitleg: Christa van Zyl

Redaksie-sekretariaat: Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Wes-Kaapland, Privaatsak X17, Bellville 7535, Suid-Afrika

Tel.: +27 21 959-2112; e-pos: svanwyk@uwc.ac.za ; vvanzyl@uwc.ac.za

Inskrywings en betalings:

Vir intekenaars in Suid-Afrika

Stuur 'n tjek van R100 uitgemaak aan die SAVN na Mc. Renée Marais, E A G, Universiteit van Pretoria, 0002 Pretoria, Suid-Afrika.

Tel.: +27 12 420-4592

Faks: +27 12 420-3682

E-pos: renee.marais@up.ac.za

Vir intekenaars buite Suid-Afrika

Plaas R175 oor na rekeningnommer 1190154676, ABSA, Kode: 630125, Pietermaritzburg, Suid-Afrika.

Redaksieraad:

J.B. den Besten (Universiteit van Amsterdam)

H. Ester (Katholieke Universiteit Nijmegen)

C.R. Groeneboer (Universitas Indonesia)

M. Janssens (Katholieke Universiteit Leuven)

R.S. Kirsner (University of California)

G. Olivier (Universiteit van die Witwatersrand)

A.N. Paasman (Universiteit van Amsterdam)

M.A. Schenkeveld-van der Dussen (Universiteit Utrecht)

H.P. van Coller (Universiteit van die Oranje-Vrystaat)

F.P. van Oostrom (Rijksuniversiteit Leiden)

J. van der Elst (Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O.)

A.T. Zuiderent (Vrije Universiteit Amsterdam)

Hierdie nommer van T.N.&A. bevat 'n aantal artikels wat voortkom uit uitgebreide navorsingsprojekte: oor kultuurstereotipering in Nederlandse skoolhandboeke, die situasie in die oorgangstyd toe Nederlands in Suid-Afrika vervang is deur Afrikaans, die eise by teksredaksie en die nalatenskap van Multatuli in die Suid-Afrikaanse literêre wêreld. Dit word aangevul met 'n artikel oor bepaalde kunsgrepe in die romans van J.M. Coetzee en 'n waardering oor die rol van G.R. von Wielligh by die skep van 'n leeskultuur in Afrikaans.

Die vertrekpunt in Engelbrecht, Sercu, Van der Westhuizen en Praag se studie oor “Kultuurstereotipering in Nederlandse moedertaal-taalhandboeke” is die aanname dat teksboeke die eietydse sosiale en politieke orde weerspieël. Daar word na aanleiding hiervan vervolgens ingegaan op visuele materiaal in die handboekreeks *Nieuw Nederlands 4, 5 en 6 vivo*. Weens beperkinge met kopiereg kan heelwat van die materiaal ongelukkig nie afgedruk word nie en moet volstaan word met beskrywings daarvan. 'n Kritiese Diskoers-analise, gesteun deur 'n tematiese analise word uitgevoer. Uit die bevindings blyk dat die retoriese bevestiging van die “andersheid” van die “ander”, wat Teun van Dijk in 1987 met sy navorsing oor Nederlandse skoolteksboeke aangewys het, steeds geld. Ook die visuele materiaal in hierdie boeke presenteer die dominante blanke groep as model teenoor die verteenwoordigers van probleembelaaide, armoedige en primitiewe nie-Westerse wêreld.

Die Stellenbosse Neerlandistiekvereniging “Ons Spreekuur” (1895-1919) word deur Ingrid Glorie ondersoek om 'n beeld te vorm van 'n oorgangstyd toe Nederlands in sommige sentra in Suid-Afrika nog aangehang is as intellektuele medium terwyl Afrikaans elders reeds hierdie rol oorgeneem het by Afrikaanssprekendes. “Ons Spreekuur” is te meer interessant in dié opsig omdat verskeie latere politieke, godsdienstige en kulturele leiers in hul studentejare daaraan behoort het en taalhistories belangrike voordragte by van die byeenkomste gelewer is. Prof. W.J. Viljoen, leidende figuur in die sogenaamde “Hollandse beweging” en oprigter van die vereniging, word ook gestel teenoor sy oud-student, die later eweneens bekende taalprofessor en vegter vir Afrikaans, E.C. Pienaar.

Van de Poel en Carstens lewer verslag van 'n ondersoek na die teoretiese begronding van wat in Nederlands meesal “tekstredactie” genoem word en in Afrikaans “teksredigering” of “teksredaksie”. Omskrywings en kriteria in bestaande bronne ten opsigte van hierdie professie word geplaas naas data versamel uit vraelyste in Suid-Afrika, Nederland en Vlaandere. Die fokus is veral op die soort kennis en vaardighede wat as voorvereiste gesien word vir die professie en die eienskappe en ingesteldheid wat vakgenote verwag van 'n redigeerder. Die bevindings moet volgens hulle die basis

help vorm by toekomstige beroepsopleiding.

Van den Oever se studie is vir 'n belangrike deel gerig op die “disinclination” en “disorientation” wat J.M. Coetzee se werk by sy lesers sou veroorsaak. Dit het veral te make met sy besondere spel met die verhouding tussen literatuur en werklikheid en sy afweermeganismes teen allegoriese lesings van sy werk. Sy roman *Disgrace* (1999) word as voorbeeld geneem van anti-allegoriese en volkome subversiewe fiksie wat enersyds 'n allegoriese lesing uitlok, maar dit juis ook teenwerk. Van den Oever wys aan dat Coetzee in die proses gelyktydig twee onverenigbare interpretasies aan die gang sit op die manier wat die Franse skrywer Francois Rabelais (1494?-1553) dit gedoen het, soos beskryf deur die Russiese letterkundige Michaël Bachtin in sy studie (vertaal as) *Rabelais and his world*.

Van Coller se artikel het tot stand gekom met die herdenking van die 150ste geboortedag van G. R von Wielligh (1859 - 1932). Hy wys op die relatiwiteit van 'n herwaardering van 'n skrywer wat nagenoeg in die literatuurgeskiedenis verdwyn het. Hierby beroep hy hom onder meer op Harold Polis se uitsprake soos dat daar “geen tijdlose boeke” bestaan nie. Dit hou volgens Van Coller nie slegs 'n vorm van kanoniserings in nie, maar ook ideologiese, poëtikale en politieke gevare wat 'n uitwerking het op literêre magspolitek. Bowendien moet kriteria wat in die verlede gebruik is, opgeweeg word teen dit wat tans geld. Hy gaan in op die formalistiese benaderings waarmee Von Wielligh se werk deur generasies direk na hom geweeë en te lig bevind is asook latere ideologiese beskuldigings dat hy die Khoi en San op 'n stereotipiese wyse uitgebeeld het. Hy vind dat veral laasgenoemde kritici soms te eng geoordeel het. In opvolging van Polis se uitsprake plaas hy ook die kwaliteit van teks-edisie by die onlangse heruitgawes van Von Wielligh se *Boesmanstories* onder die loop en vind dat die skrywer hier opnuut nie na behore behandel is nie.

Die 150ste publikasiedag van Multatuli se *Max Havelaar* is wêreldwyd gevier. In die artikel “Multatuli in Suid-Afrika” word na aanleiding hiervan verslag gedoen van 'n ondersoek oor die invloed van Multatuli se werk en idees in die algemeen op die Suid-Afrikaanse geesteslewe en letterkunde. Die resepsie van sy werk in die 19de eeu word na aanleiding van koerantberigte beskryf. In die 20ste eeu word twee belangrike “Multatuliane” (C.J. Langenhoven en C. Louis Leipoldt) se verbintenis met sy oeuvre nagegaan. Dit sluit belangrike keuses in vir die spreektaal (Afrikaans) bokant die formele taal (Nederlands). Verder word verskillende Multatuli-uitgawes bespreek en sy spore in anti-apartheidsromans uitgewys.

Ons bedank graag die keurders en Christa van Zyl wat die uitleg en grafiese ontwerp vir die voorblad gedoen het.

Kultuurstereotipering in Nederlandse moedertaal-taalhandboeke

A. Engelbrecht, L. Sercu, C N van der Westhuizen en E.T. van Praag

Based on the assumption that textbooks serve as a mirror of the social and political order, the purpose of this article is to provide insight into the role of textbooks in the maintenance and legitimization of ethnic power relations. This qualitative study investigates visual representations in Dutch mother tongue language textbooks. A Critical Discourse Analysis (CDA) supported by a thematic analysis evaluate the visual material of one popular Dutch textbook series in terms of cultural stereotyping of the "other". The conceptual framework comprises an explication of the concepts and theories on attitude, culture and visual studies. Influential issues on Dutch textbook representation are described in the literature study. The findings show that the rethoric confirming the "other"ness of the "other" in Dutch textbooks, has not changed much since the research of Teun van Dijk in 1987. The visual material in the Dutch data is polarised by the model example of the dominant white group on the one hand and the problematic, poor and primitive of the non-Western world on the other hand. The findings are presented as themes from the thematic analysis.

1. Inleiding en probleemstelling

Skoolhandboeke se relevansie vir die samelewing staan die afgelope paar dekades prominent binne die internasionale onderwysontwikkelingsdebat. (Giroux, 1981:97; Marsden, 2001:64; Rice, 2005:407) Die boodskap wat in die besonder deur die visuele materiaal van 'n handboek oorgedra word, is ten nouste verbind aan die teikengroep se konstruksie en konkretisering van die gemeenskap waarbinne hulle leef. (Engelbrecht, 2008:521; Ferree & Hall, 1990:502) Die doel van hierdie ondersoek is om insig te verkry in die rol wat handboeke in die instandhouding en legitimisering van etniese magsverhoudinge speel. Hierdie artikel fokus op 'n Nederlandse handboekreeks, *Nieuw Nederlands 4, 5 en 6 vwo*¹, om die navorsingsvraag te beantwoord: **In watter mate kom kultuurstereotipering in die visuele materiaal van Nederlandse taalhandboeke voor?** Daar word beoog om nie bloot na overte, negatiewe voorstellingspraktyke te soek nie, maar eerder implisiete stereotiperingstegnieke binne die dieper magswerking van voorstellings in handboeke te ondersoek.

2. Konseptuele raamwerk

Die ondersoek word gerig deur 'n konseptuele raamwerk wat teoreties in die Kritiese Diskoersanalise (KDA)-tradisie begrond is wat 'n verskeidenheid "middelklasteorieë", eerder as 'n sogenaamde *grand theory* gebruik. (Seale, Goko, Gubrium & Silverman, 2004:204) Stuart Hall (1997:258) teoretiseer dat die verbintenis tussen voorstelling, kultuurverskille en magsewig in die kategorisering van mense in tipes manifesteer

– ’n natuurlike proses wat mense help om sin te maak van die wêreld. Tipes word stereotipes wanneer splitsing plaasvind (die proses waardeur alles wat nie by die tipe inpas nie, uitgesluit word). Die proses van splitsing word ’n norm wat klassifiseer wat aanvaarbaar is en wat nie, wat tot die tipe behoort en wat nie. Sodoende word binnegroep en buitengroep gevorm. Wat ’n mens gevolglik as ’n teks lees, is eintlik halwe waarhede, want die “ander helfte” van die waarheid word deur die magswerking ten grondslag van die binnegroep se persepsie bepaal. “Die ander helfte” van die waarheid is dit wat nie gesê word nie, maar gefantaseer, geïmpliseer, en nie bewys word nie. Dit gaan dus hier om ’n diskoers tussen wat oënskynlik gesê word en wat in werklikheid gesê (of bedoel) word. Daarom beskryf Lipmann stereotipes (in Ladegaard, 1988:190) as “*the rest of the picture we carry in our heads*”. Die visuele antropologie gaan van dieselfde aanname uit. “*Seeing is always cultured seeing*” sê Baldwin, Longhurst, McCracken, Ogborn en Smith. (2004:365) Wat ons sien, word gerig deur wat ons as vanselfsprekend aanvaar, maar wat net binne ’n sekere konteks wáár is en dus op individuele vooroordele berus. (Baldwin *et al.*, 2004:363; Prosser 2001:9)

Die post-strukturalistiese filosoof, Jacques Derrida, se teorie dat Westerse denke altyd verskillende stemme, binêre opposisies of hiërargieë in kulturele tekste blootlê, sluit hierby aan. (Hall, 1997:243) Die dekonstruksie van tekste poog dus om hierdie antieke kulturele vooroordele, konflikte en magstrukture te ontmasker deur die “*non-place of the other*” te ontdek. (Deconstruction 2006; Hall, 1997:226) Wekker (2002:9) noem dit die “verlammende wij-zij dichotomie waarin mensen bevroren werden in een rol van etnisch anders”. Volgens Barthes se semiotiese analise is “ons” altyd wit, positief, verdraagsaam en modern, terwyl “hulle” problematies, bedreigend en bedrieglik is. (Van Dijk, 1993:264)

Wekker (2002:12) beskryf die aanbring van grense (objektiwiteit teenoor subjektiwiteit; hoë kultuur teenoor lae kultuur; teorie teenoor praktyk; wetenskap teenoor spiritualiteit) as die mees wesenlike kenmerk van die Westerse wetenskap, wat uit Wes-Europese imperialisme ontwikkel het. Volgens Wekker (2002:9) dra die Westerse wetenskap die aura van “producent van neutrale informasie, die objektief beskryf hoe de wereld in elkaar steekt”. In post-koloniale studies word die verskynsel van “objektiewe” beskrywing sinoniem met wat Wekker (2002:13) “Homo Europaeus” noem: nie-Westerse kennissisteme word as magies, bygelowig en onwetenskaplik ter syde gestel. As gekoloniseerde groepe se kennissisteme as irrasioneel geëtiketteer kon word, kon die Europese selfkonsepsie as rasioneel geëtiketteer word. As die Europese samelewing dinamies en ontwikkelend was, moes die ander samelewings staties en barbaars wees.

Hierdie kulturele magospel het etnosentrisme ten grondslag. In ’n hoofstuk, getiteld “De oogverblindende witheid van de wetenschap: (zelf)reflektie als academische vaardigheid” in Pattynama en Verboom (2000:26), word die gebrek aan wit selfrefleksie in Westerse samelewings en dus die wetenskap, aan die kaak gestel. Selfrefleksie is ’n wetenskaplike vaardigheid waaroor elke student behoort te beskik, omdat dit ten doel

het om insig te verkry in vanselfsprekendheid, uitgangspunte, idees en menings. Die wit etniese posisie bestaan egter nie. Vir witmense is etnisiteit ten opsigte van hul eie wese nie belangrik nie:

Witte mense stel nooit hul eie etniese posisie aan die orde in debatte oor diversiteit en die multikulturele samelewing, maar spreek uitsluitend oor (die probleme van) die groepe met een “niet-witte” agtergrond. (Pattynama & Verboom, 2000:26)

Pattynama en Verboom praat van “woordeloos wit zijn”. (2000:30) Hierdie “onsigbaarheid” van wit is toe te skryf aan die feit dat wit die norm is: “het is natuurlik, vanselfsprekend en ‘nu eenmaal zo’”. (Pattynama & Verboom, 2000:30) Al hoe wit sigself wel deeglik benoem, is via die voorstellings van die nie-wit “ander”. (Baldwin *et al.*, 2004:365; Pattynama & Verboom, 2000:14) Wit is dus nie ’n ras-kategorie nie, wel ’n onveranderlike norm ten opsigte waarvan alles wat nie-wit is nie, gekontrasteer kan word. (Ferreer & Hall, 1990:503; Mok, 1999:420) Hegemoniese kategorieë wat sodanige sosiale orde in stand hou, word deur stereotipering geskep. (Haslam, Turner, Oakes, Reynolds en Doosje, 2003:161; Siraj-Blatchford, 1994:28) Groepverskille wat op waarde-gelaaide dimensies berus, bevestig hierdie kategorieë en gevolglik word stereotipering ’n ideologiese instrument in die retoriek van die dominante klas. (Haslam *et al.*, 2003)

Die onderliggende magswerking in die konstruering van kultuurstereotipering word in Diagram 1 gekonseptualiseer.

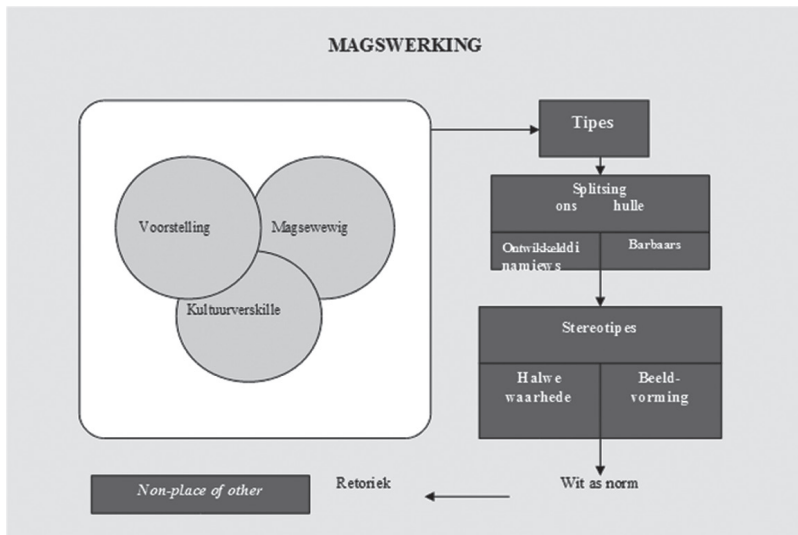

DIAGRAM 1:Konseptualisering van magswerking in kulturele stereotipering

Nganda (1996:50) beskryf etniese stereotipering as “*turning either side of the coin into justification for out-group rejection.*” Gedrag van lede van buitengroepe word deur die binnegroep as “tipiese” karaktereenskappe van die buitengroep geprosesseer, terwyl dieselfde gedrag in die binnegroep as ’n gedragsafwyking gesien word. (Castelli, Vanzetto, Sherman, & Arcuri, 2001:424; Leyens, Paladino, Rodriguez-Torres, Vaes, Demoulin, Rodriguez-Perez en Gaunt, 2000:193 en Stephan, 1999:5) Die teoretiese uitgangspunte word vervolgens op diversiteitsdenke in die Nederlandse samelewing, sowel as op voorstellingspraktyke in Nederlandse handboeke van toepassing gemaak.

3. Literatuurstudie

3.1 *Diversiteitsdenke in die Nederlandse samelewing*

Volgens Pattynama en Verboom (2000:14) het Nederland in die afgelope dekades van ’n mono- na ’n multi-kulturele en multi-etniese demokrasie verander, wat egter nie beteken dat daar vrye uitwisseling tussen kulture bestaan nie. Die verskillende kulture leef onafhanklik naas mekaar. “Verskil” is die uitgangspunt in besinnings oor etnisiteit en diversiteit. In Nederland dui die term “etnisiteit” slegs op “ander” Nederlanders en nooit op “de autochtone Nederlander” (Botman, Jouwe & Wekker, 2001:38):

Diversiteitsdenken heeft vaak een stapelend karakter; het leidt tot opsommingen als mannen en vrouwen; witten en zwarten; allochtonen en autochtonen, hetgeen precies de dichotomieën herhaalt die overstegen zouden moeten worden.

Wekker(2002:20), verwys na die “verborgen, maar zeer gestructureerde werking van ras/etniciteit in Nederland: zwart zijn en geleerd zijn kunnen niet samen gedacht worden”. Tog suggereer Botman *et al.* (2001:156) dat die oorsaaklike vraag “waar kom je vandaan?” wel besig is om in Nederland na “wie ben je geworden?” te verander. Laasgenoemde vraag is ’n positiewe skuif binne Nederlandse diversiteitsdenke omdat dit die klem op die prosesmatige eerder as die statiese aspek van identiteit lê.

In 2004 egter, met die moord op Theo van Gogh deur ’n Marokkaan, kry hierdie positiewe denkskuif ’n terugslag. Die moord het ’n golf rassisme in die Nederlandse pers ontketen, waarin onder andere voorgestel word dat die Marokkaanse bevolking in kampe opgesluit moet word. (Ahalli, Amerrouss, Maly & Hatim, 2005:1-16) In ’n kritiese diskoersanalise van die mediaverslaggewing in Nederland tussen 2 en 14 November 2004 oor die moord, wys Ahalli *et al.* (2005:2) hoe die moord indeksief voorgestel word as ’n “*dash of civilizations*” of te wel die “*dash*” van Moslemekstremiste en die sogenaamde “oop Nederlandse gemeenskap”. Theo van Gogh, Islamfobiese meningsvormer, verwerf oornag martelaarskapstatus deurdat hy die simbool van die reg op “vrye meningsuiting” word. Sy haatspraak “Moslems zijn de vijfde colonne van geitenneukers die onze samenleving bedreigen” (Ahalli *et al.*, 2005:3), word as vrye mening gewettig. So lui

die koerantopskrif van *De Morgen*, 3 November 2004: “Het vrije woord is vermoord.” In die dae na die moord bereik xenofobie ’n ongekeende hoogtepunt in Nederland. Onwetenskaplike veralgemenings en beskuldigings word rondgeslinger: “ze spreken onze taal niet eens” (Ahalli *et al.*, 2005:10), en “ook bij u op straat kan een terrorist wonen”. (Ahalli *et al.*, 2005:10) Die sosioloog Herman Vuijsje wakker die xenofobie in *De Volkskrant* aan: “De cijfers zijn zo ’n vijftigduizend. Van die mensen hoeft er maar één een mes en een pistool te pakken om Nederland in een diepe crisis te storten”. (Ahalli *et al.*, 2005:5) Die gebeure word ’n wapen teen alle minderhede. “Hulle” is die “probleem”. “Hulle” is fundamentalisties en ekstremisties. Van Gogh se retoriek word deur die dominante diskoers oorgeneem.

3.2 Diversiteitsdenke in die Nederlandse samelewing

Nederland het ’n sterk tradisie van ondersoek na interkulturaliteit in skoolhandboeke. (De Jongh 1995; Gijtenbeek & Verbeek 1998; Hagendoorn 1986; Homan 2003; Van den Bergh & Reinsch 1983; Van Dijk 1987) Van Dijk (1987:128) beweer dat visuele materiaal in Nederlandse handboeke dikwels slegs as bladvulling gebruik word, dat min visuele materiaal oor minderheidsgroepe voorkom en indien dit wel voorkom, dit dikwels stereotipiese situasies uitbeeld. Verder beweer hy dat dit ’n tipiese verskynsel in Nederlandse handboeke is dat die visuele tekste nie by die inhoudelike konteks aansluit nie. Die tekste “hang in die lug” en gevolglik moet die leerders dit net op grond van hul voorkennis interpreteer. Visuele materiaal word tot alleenstaande entiteit verhef, wat vanuit “vooroordelen eerder als kennis” uitgaan. (Van Dijk, 1987:128) Daar is dus volgens hom ’n kousale verband tussen hierdie visuele werkswyse en kultuurstereotipering in Nederlandse handboeke.

Sedert 1988 is PAREL (*Project Anti-Racial Evaluation of Learning Materials*) as adviesentrum vir interkulturele leermiddele in Nederland in die lewe geroep om die etnosentriese perspektiewe in Nederlandse handboeke teë te werk. (Sierens, 2000:43) Die ontwikkelingsproses ten opsigte van die doelbewuste teenwerking van stereotipes in Nederlandse handboeke toon ’n duidelike patroon wanneer gekyk word na die paradigmaskuiwe wat binne PAREL gemaak is. In 1988 was die hoofdoel om openlike rassisme in skoolhandboeke uit te wys. Hierna het twee belangrike veranderinge ingetree. Eerstens het die fokus verskuif van die identifisering van rassisme na Eurosentrise vooroordele in tekste en illustrasies, asook na die “stiltes” en omseiling van nie-Eurosentrise perspektiewe. Tweedens het die metodologiese aanslag verander van die ondersoek van leermiddele om vooroordele en stereotipes te vind tot die opleiding van uitgewers, outeurs en gebruikers van handboeke, met die doel om stereotipiese aannames pro-aktief aan te spreek. Alhoewel onlangse ondersoeke na handboeke in primêre en sekondêre onderwys getoon het dat die PAREL-kriteria nie altyd in aanmerking geneem is nie (Homan, 2003:18), blyk daar tog ’n poging te wees om pro-aktief “valkuilen” (moontlike slaggate) soos tokenisme (byvoorbeeld die

inkleur van wit gesigte) en blote byvoegingstrategie by ou boeke te voorkom. Sedert 2004 ontvang PAREL geen subsidie meer van die Nederlandse regering nie en is die organisasie verskraal tot die instandhouding van 'n webtuiste. Die aktiewe teëwerkings van etnosentriese perspektiewe deur middel van hierdie forum het dus tot 'n einde gekom.

4. Datagenerering en -analise

4.1 Die steekproef

'n Moedertaal-taalhandboekreeks is om drie redes gebruik. Eerstens is moedertaalonderrig verpligtend, wat impliseer dat 'n groot aantal leerders en onderwysers die handboeke sal gebruik. Tweedens behoort handboeke met moedertaalsprekers as teikengroep normdenke in die gemeenskap te reflekteer. Derdens is daar by moedertaal-taalhandboeke gewoonlik 'n doelbewuste integrering van taal-, denk- en visuele vaardighede (Pienaar, 1995:32), wat tot voordeel van die ondersoek na die visuele materiaal kan wees.

Die handboekreeks *Nieuw Nederlands 4, 5 en 6 vwo* (Steenbergen et al., 2004) is volgens bepaalde kriteria gekies. Die beginsel onderliggend aan die vasstelling van die steekproef was dat die reeks nie (noodwendig) die topverkoper hoef te wees nie, maar dat dit wel 'n veelgebruikte reeks moet wees wat goed in die mark vaar. Die reeks moes verder relevant en eietydse wees sodat die uitbeelding verteenwoordigend van kontemporêre voorstellingspraktyke kon wees en sodat onlangse beleidsbesluite daarin gereflekteer word. Omdat daar in Nederlands geen regeringsinmenging of amptelike liggaam is wat die handboeke goedkeur nie, is daar in die vasstelling van die steekproef op die aanbevelings van persone met gespesialiseerde kennis staatgemaak. Tydens die vasstelling van die steekproef, het die boodskap herhaaldelik van verskillende Nederlandse onderwysers gekom dat binne die Nederlandse handboekgenre "*Nieuw Nederlands* echt een topper is". (Van Praag, 2007)

4.2 Metodologie

Alle visuele materiaal in *Nieuw Nederlands* is gekodeer om visuele voorstellings te vind waarin enige "ander" mense as wit Nederlanders voorkom. Huckin se KDA-strategie (Huckin, 2004:1-15; Barton & Stygall, 2002:1-27) en die tematiese analise soos deur Braun en Clarke (2006) voorgestel, is voorts gebruik om die data te ontleed. Die tematiese analise is deur die KDA-strategie verryk, aangesien KDA sosiaal-geproduseerde patrone ondersoek waarin gebeure, realiteite, betekenis, ervaringe en dies meer die effek is van die diskoerse wat binne 'n gemeenskap funksioneer. (Braun & Clarke, 2006:81; Van Dijk, 1993:258)

5. Bevindinge

5.1 *Tendense in Nieuw Nederlands*

Die visuele voorstellingspraktyke in *Nieuw Nederlands* is in die algemeen paternalisties en Eurosentries. Dit beeld die Nederlandse samelewing in die besonder en die Weste in die algemeen as navolgingswaardig, hulpvaardig en vooruitstrewend uit. In teenstelling hiermee, is latente boodskappe in die datastel gevind wat die nie-Westerse wêreld as problematies, primitief en “anders-as-ons” (Siraj-Blatchford, 1994:26) voorstel.

Met die eerste oogopslag lyk dit asof hierdie veelgebruikte Nederlandse handboek ’n positiewe multi-kulturele aanslag het. Die leerders op die voorbladfoto is modern en van diverse afkoms. Binne-in die boek is daar egter, met die uitsondering van enkele foto’s, nie sprake van die beeld wat deur die voorblad geskep word nie. Daar is slegs 18 foto’s waarop anders-as-wit mense voorkom, en slegs vyf daarvan beeld wit en “nie-wit” Nederlanders saam uit.

Wat die visuele materiaal in *Nieuw Nederlands* betref, kom daar vyf tendense voor wat nie-konformerend ten opsigte van die algemene konvensies van die handboekgenre is. Eerstens kom uitsluitlik foto’s as visuele materiaal in die handboeke voor. Foto’s, as genre, het ’n werklikheidswaarde sowel as ’n waarheidswaarde. Dit is ikoniese tekens en dit wat uitgebeeld word, moet “waar” wees, want “iemand het dit afgeneem”. (Banks, 2001:44) Omdat dit gebaseer is op “werklike” observasies van die wêreld, suggereer dit ook objektiwiteit en onbevooroordeeldheid ten opsigte van die verskynsels wat dit ondersoek.

Tweedens het die foto’s nie verklarende byskrifte nie. Daar is dus geen kontekstualisering, agtergrondbeskrywing of kommentaar nie. Die tekste hang gevolglik “in die lug” en moet deur die leerders uitsluitlik op grond van hulle voorkennis geïnterpreteer word. (Van Dijk, 1987:128)

Derdens is geen vrae of opdragte op die foto’s geskoei nie. Die idee word geskep dat daar geen beplanning of motivering ten opsigte van die plasing van die foto’s was nie; asof dit uitsluitlik gebruik is om die geskrewe tekste te “breek”, omdat daar noodwendig visuele materiaal in ’n handboek “behoort te wees”. Hierdie aspek gaan reëlreg teen die kommunikatiewe benadering in taalonderrig in, waarvolgens illustratiewe materiaal doelbewus as teks en taal ingespan word. (Pienaar, 1995:32)

Vierdens het die foto’s meestal geen direkte verband met die leesstuk waarin dit voorkom nie. Die leser moet die leesstuk doelbewus herhaalde kere lees om ’n verband te soek (wat meestal nie te vinde is nie). Die gewone leser (die leerder) word nie deur die boek uitgedaag om deur sodanige betekeniskepping te gaan nie, eerstens omdat die visuele materiaal nie met die teks geïntegreer word nie en tweedens omdat geen vrae na aanleiding van die visuele materiaal gevra word nie.

Vyfdens weerspieël die meerderheid foto’s nie die Nederlandse samelewing nie. Die 18 foto’s waarin nie-wit mense voorkom, kan geografies in drie kategorieë

ingedeel word. Daar is eerstens vyf foto's wat die Nederlandse samelewing weerspieël. (NN4:27,79 en 129, NN5/6:225 en 324) Drie van die vyf foto's het vervoer in Nederland as kerngegeewe: fiets-, trein- en lugvervoer. Dit ondersteun die feit dat die foto's normale, alledaagse situasies in Nederland uitbeeld. Die tweede kategorie is drie foto's wat in Nederland kán voorkom, maar wat waarskynlik, op grond van semiotiese tekens in die foto's, elders geneem is. Tekens in die foto's suggereer dat twee van die drie foto's moontlik in die Verenigde Koninkryk geneem is. Daar is naamlik 'n foto van die Britse *Stonehenge* teen die muur van die spreekkamer in die foto in die visuele voorstelling in NN5/6:187 en die tweede foto is van 'n seepkisredenaar in 'n park wat lyk asof dit *Speakers' Corner* in Hyde Park, Londen kan wees. (NN4:135)

Die derde foto (NN5/6:228) beeld 'n gesprek tussen 'n Westerse en twee nie-Westerse vroue uit. Die bankie waarop hulle sit, het 'n woestynagtige (Noord-Afrika?/Midde-Ooste?) agtergrond. Hierdie foto verras deur die kontrasterende kulturele kodes (Baldwin *et al.* 2004:14) en is daarom "*attention grabbing*". (Brand & Carstens, 2005:237) Die Westerse vrou kan as "woordeloos wit" (Pattynama & Verboom, 2002:30) beskryf word, aangesien daar geen politieke of godsdienstige kodes by haar teenwoordig is nie. Sy is 'n ouerige dame en sit aandagtig na die twee jonger vroue en luister. Daarenteen is die jonger vroue in tradisionele Moslemdrag geklee; 'n simbool van *The Dome of the Rock* word op die een vrou se serp vertoon en een van die vroue hou notas vas, iets wat aan 'n toespraak of kongres herinner. Al hierdie kodes werk mee aan die idee dat die vroue in 'n politieke gesprek mag wees en dat die gesprek (moontlik) in 'n ander land as Nederland gevoer word.

Die derde kategorie bestaan uit nege van die 18 foto's wat ongetwyfeld nie in Nederland geneem is nie. Vier van die nege is Oosters-georiënteerd, (byvoorbeeld NN4:13 en NN5/6:90), en vier is Afrika-georiënteerd (byvoorbeeld NN4:146 en NN5/6:17 en 4).

Kwantitatief gesproke, maak dit nie sin dat in 'n oop, diverse land soos Nederland slegs 18 multi-kulturele voorstellings in die steekproef voorkom nie. Wanneer meer as die helfte van hierdie 18 foto's boonop nie in Nederland geneem is nie, suggereer dit dat daar nie in die Nederlandse handboek vir diversiteit plek is nie. Dit korreleer met Van Dijk (1987:128) se bewering dat daar in Nederlandse handboeke min visuele materiaal oor minderheidsgroepe voorkom, en dat dié wat wel ingesluit word, stereotipies is. Die feit dat slegs vyf uit 18 multi-kulturele foto's op die alledaagse Nederlandse wêreld inspeel, suggereer dat "hulle" nie deel van "ons" alledaagse werklikheid is nie. Die foto's word die lens waardeur die Nederlandse leerder gekondisioneer word om na die wêreld buite Nederland te kyk, en word kommentaar op die beeld wat van die "agterlike, kansarme en bygelowige" mense buite die grense van Nederland gekonstrueer word (byvoorbeeld NN5/6:167 en NN4:146). Die kwantitatiewe verhoudings rym nie met die kosmopolitaanse aard van byvoorbeeld Amsterdam nie. Dit verswyg die omvang van die diversiteitswerklikheid

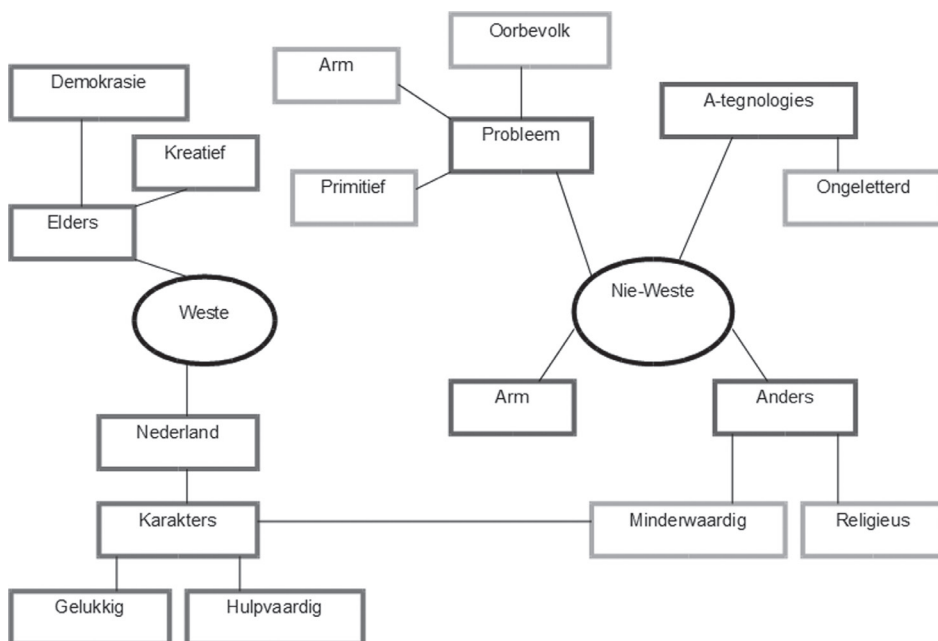

in Nederland en verhoog die spanning tussen wat mense dink hulle sien en wat hul werklik sien (die halwe waarhede waarna Hall (1997:258) verwys). Die feit dat slegs vyf foto's die anders-as-wit-werklikheid in Nederland verbeeld, staan in direkte teenstelling met die geleefde werklikheid van die sestienjarige leerder in Utrecht of Amsterdam of Groningen, wat daagliks in 'n wêreld vol diversiteit funksioneer. Dit bied geen identifiseerbaarheid vir die "allochtone" kind in Nederland nie. Hierdie gebrekkige voorstellingsruimte dui op die Derridiaanse "*non-placement of the other*". (Hall, 1997:226)

5.2 Temas uit die tematiese analise van Nieuw Nederlands

5.2.1 Inleiding

Die tematiese kaart in diagram 2 gee 'n aanduiding van die aanvanklike temas wat uit die analise na vore gekom het. Daarna word die uiteindelijke temas wat uit die analise

gekristalliseer het, bespreek.

Diagram 2: Tematiese kaart: *Nieuw Nederlands*

5.2.2 Die konstruksie van binêre opposisies

Die tematiese eenhede in die datastel dui op 'n logiese verdeling in die binêre opposisie “ons” en “hulle”. Hier is “ons” Nederland en “hulle” is die nie-Westerse wêreld buite Nederland. Die foto's wat die Nederlandse wêreld reflekteer, kan beskryf word as “stage setting” (Brand & Carstens, 2005:237), aangesien dit meestal die begin van 'n hoofstuk aandui, byvoorbeeld die visuele voorstellings in NN4:79 en NN5/6:255. Die foto's wat binne-in die hoofstukke voorkom, is feitlik sonder uitsondering “attention grabbing”. (Brand & Carstens, 2005:237) Dit skok die leser soms (NN5/6:17 en 167); soms verras dit die leser (NN4:13 en NN5/6:228), maar meestal verwar dit die leser. 'n Voorbeeld van die verwarring wat geskep word, is byvoorbeeld die visuele voorstelling in NN5/6:17 wat in 'n leesstuk geplaas is wat handel oor oorbevolking in China, en visuele voorstelling in NN5/6:187 wat handel oor die gebrek aan deursigtigheid in die mediese beroep. Beide foto's toon geen direkte verband met die leesstuk waarin dit voorkom nie en kan ook nie met enige van die vrae, opdragte of oefeninge verbind word nie.

Die stemme in die foto's waar Nederland in die besonder, en die Weste in die algemeen gereflekteer of geïmpliseer word, is deurgaans positief: die gewone burger wat al fietsend teksboodskappe stuur (NN4:79), die ministerie van onderwys wat 'n hand reik na allochtone leerders (NN4:27); die behulp same ordereëlaar op Schiphollughawe (NN5/6:324) en die vriendelike en redelike dame wat na ander gelowe (NN5/6:228) uitreik. In hierdie foto's sou 'n mens telkens positiewe beskrywende woorde voor die akteurs kon plaas:

- die (gelukkige, normale) fietser (NN4:79),
- die (hulpvaardige) informasie-meester (NN5/6:324),
- die (akkommoderende) onderwyssisteem (NN4:27),
- die (begrypende) Westerse dame (NN5/6:228),
- die (ek mag my sê sê)-buitelander (NN4:135), en
- die (dienende) Jan en alleman. (NN5/6:255)

Die Nederlandse/Westerse gemeenskap word geprojekteer as 'n samelewing met 'n onderwyssstelsel waar allochtoon en autochtoon van mekaar leer (NN4:27); 'n oop demokratiese land met vryheid van spraak (NN4:135) en waar welwillendheid in die alledaagse leefwêreld bestaan. (NN5/6:255) Foto's met 'n Nederlandse konteks waarin wit en swart saam voorkom, beeld die omgang met “die ander” dus uiters positief uit en hou die binnegroep se gunstige selfwaarde so in stand. (Stephan, 1999:5) Teenoor die akteurs in bogenoemde foto's, staan die “pasiënte” (Huckin, 2004:1-15): die buitelander wat gehelp moet word (NN4:129 en NN5/6:324); die Moslems wat luister terwyl die Westerling praat (NN5/6:228); die Turkse leerder wat in die hande van die dinamiese Nederlandse onderwyser ontluik. (NN4:27) Beskrywende woorde vooraan

die agente wat nie in Nederland voorkom nie, is minder positief:

- die (primitiewe) modderfoonbouer (NN4:146),
- die (verwese) Moslima (NN5/6:167),
- die (“deur-ons-verligte”) koerantlesers (NN5/6:47),
- die (oorbevolkte) kinders (NN5/6:17),
- die (kwaksalwer)-wetenskaplike (NN4:107),
- die (tegnologies-religieuse) seuns (NN5/6:90),
- die (ontoeplaslike) skrifgeleerde (NN4:35), en
- die (sukkelende) leerling. (NN4:129)

Die visuele voorstelling in NN5/6:47 kom binne die konteks van ’n leesstuk voor wat handel oor die Verligting wat versprei het tot (selfs) in die donker uithoeke van die wêreld. Die foto op sigself is neutraal. Mense staan iewers in Afrika of in ’n swart woonbuurt in Amerika in ’n ry en wag waarskynlik op ’n bus of ’n trein. Was dit ’n foto van Nederlanders wat lees terwyl hulle op die bus wag, was die foto binne die konteks nie interessant nie. Daar is dus met die foto van koerantlesers in ’n ry op sigself niks verkeerd nie, maar in die konteks van die leesstuk oor die Verligting wat in Europa begin het, word dit na my mening, sosiale kommentaar. Die foto word dan paternalisties en Eurosentries, veral wanneer dit meewerk aan die patroon wat deur die voorstelling van “hulle” buite die Nederlandse grens geskep word, te wete *kansarm*, armoedig, oorbevolk en primitief. Uit die konteks wil dit voorkom asof die foto wil sê: “selfs hulle (swartmense) lees nou”. Dit etiketteer dus die swart koerantleser as dat danksy “ons”, kan (selfs) hulle nou lees. Dit is ’n voorbeeld van die ideologiese kompleks (Barton & Stygall, 2002:23) waarvolgens die “onskuldige” betekenis die onderliggende bedoeling verdoesel. Oënskynlik stereotipeer hierdie foto nie, maar daar is geen ander verduideliking waarom juis hierdie foto by die leesstuk oor die (Europese) Verligting geplaas word nie.

Die positiewe beeld wat van Nederland geskep word, vorm ’n teenstelling met die meerderheid foto’s wat nie in Nederland geneem is nie, byvoorbeeld die foto’s in NN5/6:17 en 167. Die leser se reaksie is onmiddellik om die persone op die foto’s buite Nederland as slagoffers te bejeën en hulle jammer te kry. Hierdeur word die komplementerende strategieë (Seale *et al.*, 2004:207) om die positiewe voorstelling van die eie groep met die negatiewe voorstelling van die “ander” te jukstaponeer, duidelik. Daar is sprake van weglating van die agent (“*agent-deletion*”) by die foto’s wat buite Nederland gekontekstualiseer is. Wanneer na die foto’s gekyk word, kom die vraag telkens op: wie het dit aan haar/hom gedoen? Die foto van die Moslemmeisie wat verwese voor haar uitstaar terwyl sy op die grond sit en skryf (NN5/6:167); die oorbevolkte groep dogtertjies wat die Koran op die grond sit en bestudeer (NN5/6:17); asook die vuil, vriendelike seuntjie met die kleifoontjie (NN4:146) wys ’n Nederlandse vinger na Noord- en Sentraal-Afrika as die agente wat vir die jammerlike toestand wat

in die foto's uitgebeeld word, verantwoordelik is. Selfs die positiewe uitbeelding van 'n Japannese seuntjie wat besig is om die alfabet te oefen (NN5/6:156), versterk die gedagte dat “hulle” soveel anders as “ons” is, maar danksy “ons” tog gehelp kan word. (NN4:129)

Foto 1: Moslemmeisie, (NN5/6:167)

In die foto's wat die Nederlandse en Westerse werklikheid reflekteer, is daar egter geen agentweglating nie. Daar is trouens 'n duidelike agent en 'n ewe duidelike “pasiënt”: die agent is Westers en die pasiënt is nie-Westers. Die inligtingverskaffer in NN5/6:324 help die buitelandse met rigtingaanwysing en die Nederlandse onderwyseres help die kind in NN4:129 om reg te skryf. Die bejaarde Westerse dame in NN5/6:228 praat en die twee Moslems luister. Die tipiese lang, blonde, blou-oog onderwyser troon bo die leerder ('n Turkse meisie) in die foto in NN4:27 uit.

5.2.3 *Die skep van 'n (soms) religieuse ander*

By sommige foto's lê die “sukses” van die foto juis daarin dat die voorstelling verras. Op sigself kan daar nie met die foto fout gevind word nie, maar die jukstaponering van die foto met die teks, lewer sosiale kommentaar. In die berig getiteld “Geboortebepערking in China word humaner” word nêrens verwys na enige ander land as China nie. Die enigste verklaring vir die foto (NN5/6:17) wat by hierdie leesstuk geplaas is, is dat dit suggereer dat ook die land (kontinent) waar die foto geneem is, dieselfde probleem, naamlik

oorbevolking, het. Hoe anders verklaar 'n mens die foto van die dogtertjies uit Afrika wat ingedruk langs mekaar op die grond sit en lees? Soos die seuntjie met die kleifoon (NN4:146) word hierdie dogtertjies Rousseauïsties as die “edele barbaar” uitgebeeld. Albei hierdie foto's wek outomatiese emosionele reaksie – een van die onbetwisbare reaksies van implisiete stereotiperings. (Dunbar, Saiz, Stela & Salez, 2000:267)

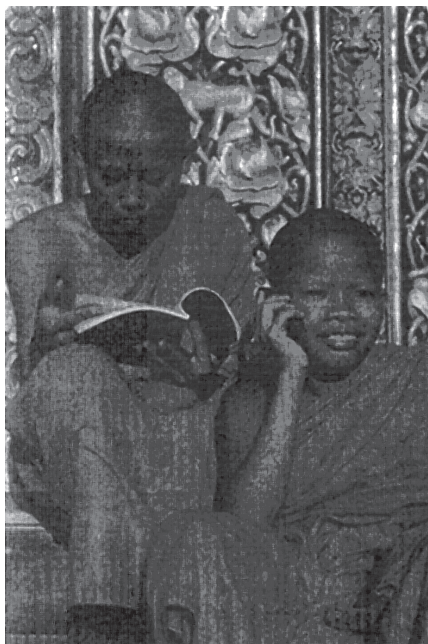

Foto 2: Twee tradisioneel geklede tienerseuns in 'n Boeddhistiese tempel (NN5/6:90)

Die twee Moslems in gesprek met 'n Westerling (NN5/6:228), trek aandag, omdat sodanige gesprek tussen tradisionele Moslems en Nederlanders nie algemeen in Nederland gesien word nie. Hierdie is 'n voorbeeld van hoe die uitbeelding van godsdiensbeoefening 'n fyn strategie in die polarisasie van “ons” en “hulle” word. Nederlanders word nie in hierdie foto of in enige ander foto in die datastel as religieus uitgebeeld nie, terwyl die religieuse “ander” uitgebreid uitgebeeld word: 'n Joodse skrifgeleerde (NN4:35), tradisioneel geklede Moslemmeisies (NN5/6:228), twee tradisioneel geklede tienerseuns in 'n Boeddhistiese tempel (NN5/6:90) en Afrika-dogtertjies wat die Koran op die grond sit en lees. (NN5/6:17) Dit kom voor asof etniese andersheid in die datastel onder andere deur religieuse gemerktheid bewerkstellig word. So byvoorbeeld is NN4:35 'n doodgewone foto van 'n Joodse skrifgeleerde, maar wanneer die leesstuk in die analise betrek word, word nuwe betekenis gevorm. Die leesstuk vergelyk die Nederlandse en die Amerikaanse *curriculum vitae* van Jan en alleman met mekaar. In Amerika, volgens die skrywer, word die *curriculum vitae* gerig deur spesialisasie in 'n bepaalde vakrigting. Hoe meer onderskeidings en akademiese

prestasies 'n student op sy *curriculum vitae* kan vertoon, hoe beter. In Nederland egter, gaan dit oor 'n veel "wyer perspektief". Hier is dit belangrik dat die *curriculum vitae* bewys lewer van betrokkenheid by verskeie uiteenlopende fasette van die samelewing, byvoorbeeld sport of die bestuur van sosiale klubs. Die foto van die skrifgeleerde word in hierdie konteks 'n karikatuuragtige sinekdogee (Seale *et al.*, 2004:207) wat eintlik verwys na die "eenogige" spesialisasie van die Amerikaners. Te veel klem op akademiese spesialisasie is net so "ontoepaslik" in die alledaagse leefwêreld as wat die skrifgeleerde se kennis van die Tora is. Net soos by NN4:35 kom daar ook onsigbare, negatiewe sinspelings voor, wat Seale *et al.* (2004:207) "*allusions*" noem, byvoorbeeld wanneer die twee seuns in die tempel tegnologies bekwaam en leesgierig uitgebeeld word. (NN5/6:90) Weer eens is die foto interessant, juis omdat dit nie twee Nederlanders is wat lees en oor hul selfone praat nie. Die suggestie is dat (selfs) "primitiewe", tradisioneel-godsdienstige mense tegnologies geletterd en ingelig kan wees. Die sinspeling is dus dat tradisioneel-godsdienstige mense gewoonlik nie tegnologies geletterd is nie. Die analfabete na wie daar in die meegaande leesstuk verwys word, is sonder uitsondering buitelanders. Daarom word as verrassing (weer eens "*attention grabbing*" (Brandt & Carstens, 2005:237)) 'n foto van buitelanders (NN5/6:90) wat nie analfabete is nie, getoon. Hierdie foto sê dus eintlik dat daar wel uitsonderings is, en in hierdie geval bevestig die uitsondering die reël.

6. Gevolgtrekking

Op welke manier daar ook al na die datastel gekyk word, bly dit polariseer tussen "ons is 'n oop, demokratiese gemeenskap, maar julle ..." Die stereotipe wat dus deur die karakterisering van die foto's geskep word, is dat die Nederlandse Jan Alleman altyd vriendelik, hulpvaardig, gelukkig, onselfsugtig en akkommoderend is. (Van Dijk, 1987:84) Daarenteen is daar armoede, oorbevolking en "kansarme" mense buite die grense van Nederland, wat volgens die mees basiese menslike behoeftes (en emosies) geteken word. Hierin lê die kiem van 'n ontmenslikingsproses. (Leyens *et al.*, 2000:187) Dit blyk dat retoriese middele om die vreemdheid van die ander te bevestig, sedert die Nederlandse KDA-spesialis Teun van Dijk (1987 en 1993) se ondersoek na Nederlandse handboeke, nie veel verander het nie. Die analise bevestig dat tekens van wat Van Dijk die "gepolariseerde model" noem, in die datastel gevind is. Die tematiëse analise is aanduidend van voorstellingspraktyke wat op 'n koverté wyse tussen die navolgingswaardigheid van die Nederlandse samelewing en die agterlikheid van die nie-Westerse wêreld polariseer.

Bronnelys

- Ahalli, F., Amerrouuss, N., Maly, I. & Hatim, E.** 2005. *Over de doden niets dan goeds. Over Theo van Gogh en vrije meningsuiting in een geglobaliseerde wereld*. Mediawatch: Kif Kif.
- Babbie, E. & Mouton, J.A.** 2001. *Social research*. Kaapstad: Oxford.
- Baldwin, E., Longhurst, B., McCracken, S., Ogborn, M. & Smith, G.** 2004. *Introducing cultural studies*. Londen: Pearson Education.
- Banks, M.** 2001. *Visual methods in social research*. Londen: Sage.
- Barton, E. & Stygall, G. (Reds.).** 2002. *Discourse studies in composition*. England: Hampton Press.
- Botman, M. Jouwe, N. & Wekker, G.** 2001. *Caleidoschopische visies: De zwarte, migranten en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijke Instituut voor de Tropen.
- Brand, M. & Carstens, A.** 2005. The discourse of the male gaze: a critical analysis of the feature section 'The beauty of sport' in Sports' Illustrated. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 23(3):223-243.
- Braun, V. & Clarke, V.** 2006. Using thematic analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3:77-101.
- Castelli, L., Vanzetto, K., Sherman, S. & Arcuri, L.** 2001. The explicit and implicit perception of in-group members who use stereotypes: Blatant rejection but subtle conformity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37:419-426.
- Deconstruction.** Sa. [Aanlyn beskikbaar]: <http://en.wikipedia.org/wiki/Deconstruction>. Toegangsdatum: 2006-8-25.
- De Jongh, J.** 1995. *Beeldvorming, de derde wereld en het milieu: Een alternatief*. Amsterdam: PAREL.
- Dunbar, E., Saiz, J., Stela, K. & Salez, R.** 2000. Personality and social group value determinants of out-group bias. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2):267-275.
- Engelbrecht, A.** 2008. The impact of role reversal in representational practice in history textbooks after apartheid. *South African Journal of Education*, 28(4):519-541.
- Ferree, M.M. & Hall, E.J.** 1990. Visual images of American society: Gender and race in introductory sociology textbooks. *Gender & Society*, 4(4):500-533.
- Gijtenbeek, J. & Verbeek, F.** 1998. *Vooroordelen ten aanzien van allochtonen groepen*. Amsterdam: Stichting: Centrum voor Onderwysonderzoek.
- Giroux, H.A.** 1981. *Ideology, culture and the process of schooling*. London: Falmer Press.
- Hagendoorn, L.** 1986. *Cultuurconflict en vooroordeel: Essays over de waarneming en betekenis van cultuurverschillen*. Nijmegen: Samson.
- Hall, S. (Red.).** 1997. *Representation. Cultural representations and signifying practices*. Londen: Sage.
- Haslam, A.S., Turner, J.C., Oakes, P.J., Reynolds, K.J. & Doosje, B.** 2003. From personal pictures to collective tools in the world: how shared stereotypes allow

- groups to represent and change social reality. In: McGarty, C., Yzerbyt, Y. & Spears, R. *Stereotypes as explanations. The formation of Meaningful Beliefs about Social Groups*. Cambridge: Cambridge University Press, p.157-185.
- Homan, H.D.I. (Red.).** 2003. DIMPLE. *Dissemination and implementation of help desks for intercultural Learning Materials*. Utrecht: PAREL.
- Huckin, T. N.** 2004. *Social approaches to critical discourse analysis*. [Aanlyn beskikbaar]: <http://exchanges.state.gov/education/engteaching/pubs/BR/functionalsec3-6.htm>, Toegangsdatum 2007-09-04,
- Ladegaard, H.J.** 1988. Assessing national stereotypes in language attitude studies: The case of class-consciousness in Denmark. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 19(3):182-197.
- Leyens, J.P., Paladino, P.M., Rodriguez-Torres, R., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez-Perez A. et al.** 2000. The emotional side of Prejudice: The attribution of secondary emotions to in-groups and out-groups. *Personality and Social Psychology Review*, (2):186-197.
- Marsden, W.E.** 2001. *The school textbook: Geography, history and social studies*. Londen: Woburn Press.
- Mok, R.J.M.** 1999. *In het ban van het ras*. Ongepubliceerde PhD-tesis. Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- Nganda, I.** 1996. *A study of ethnic stereotypes in the Ugandan basic textbooks for primary school English and social studies*. Germany: Bayreuth University.
- Pattynama, P. & Verboom, M.** 2000. *Werkboek: Kleur in het curriculum, iInterculturaliteit in het hoger onderwijs*. Utrecht: Utrecht Universiteit.
- Pienaar, J.** 1995. Vernuwning in Afrikaanse taalhandboeke. *Cape Librarian*, 39(5):32.
- Prosser J.** 2001. *Image-based research*. Philadelphia: Routledge Falmer.
- Rice, N.** 2005. Guardians of tradition: Presentations of inclusion in three introductory special education textbooks. *International Journal of Inclusive Education*, 9(4):405-429.
- Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J.F. & Silverman, D.** 2004. *Qualitative research practice*. Londen: Sage.
- Sierens, S.** 2000. *US them ours: Points for attention in designing inter-culturally sound learning materials*. Gent: Steunpunt Intercultureel Onderwijs.
- Siraj-Blatchford, I.** 1994. *The early years: Laying the foundation for racial equality*. Stoke-on Trent: Trentham Books.
- Steenbergen, W., Beernink, L., Frank, H., Kooiman, M. & Van Nieuwenhuijsen, I.** 2003. *Nieuw Nederlands 4 vwo*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Steenbergen, W., Beernink, L., Frank, H., Kooiman, M. & Van Nieuwenhuijsen, I.** 2004. *Nieuw Nederlands 5/6 vwo*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Stephan, W.** 1999. *Reducing prejudice and stereotyping in schools*. New York: Teachers College Press.
- Van den Bergh, H. & Reinsch, P.** 1983. *Racisme in schoolboeken*. Amsterdam: Uitgeverij SUA.
- Van Dijk, T.A.** 1987. *Schoolvoorbeelden van racisme*. Amsterdam: SUA.
- Van Dijk, T.A.** 1993. Principles of critical discourse analysis, *Discourse & Society*, 4(2):249-283.
- Van Praag, E.T.** *Persoonlike gesprek*, 20 Maart 2007 te Utrecht.
- Wekker, G.** 2002. *Nesten bouwen op een winderige plek: Denken over gender en etniciteit in Nederland*. Faculteit der Letteren: Universiteit Utrecht.

Note

1. Die vak Nederlands bestaan uit literatuuronderwys en taalvaardigheidsonderwys. *Nieuw Nederlands* is 'n taalvaardigheidsmetode wat fokus op leerders se lees-, skryf- en praatvaardighede. (Steenbergen, Beernink, Frank, Kooiman & Van Nieuwenhuijsen, 2004)

“Allengs wordt de spruyt een boom” (I)¹, De Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur” (1895-1919) en de taalkwestie

Ingrid Glorie

In 1918, E.C. Pienaar complained about the conservatism of the professors who had shaped his ideas on language while he was a student in Stellenbosch. Elsewhere in South Africa, Afrikaans was readily accepted. But at Stellenbosch the academic leadership stuck to “High Dutch”. In this essay, the gradual acceptance of Afrikaans instead of Dutch is illustrated using the archives of “Ons Spreekuur”, a reading and debating society founded by prof. W.J. Viljoen, one of the champions of the Dutch language in South Africa. Amongst other student organisations, “Ons Spreekuur” served as breeding ground for the future political, religious and cultural leadership of the Afrikaner community.

1. Literaire vadermoord: E.C. Pienaar rekent af met W.J. Viljoen

Op 22 december 1918 meldt E.C. Pienaar in een brief aan zijn vriend A.D. Keet dat hij het eerste hoofdstuk van zijn proefschrift af heeft. Pienaar bevindt zich dan in Utrecht, waar hij onder leiding van professor C.G.N. de Vooys werkt aan een dissertatie over taal en poëzie van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging. “Ik het woensdag geslaan met die eselskakebeen onder die filistijne oftewel ‘verroeste remskoene’ in ons ou land,” schrijft hij aan Keet, die in Amsterdam medicijnen studeert, “en mij pennevrug sal seker heelwat stof opjaag. My eie proffe van Stellenbosch word ongenadig getakel, want hulle het mij so verknoei, dat ik nou op mij ou dag met griese hare mij verlore jeug in papegaailand moet betreur!”²

Pienaar was tussen 1905 en 1907 student aan het Victoria Kollege te Stellenbosch. Na enkele jaren in het middelbaar onderwijs te hebben gewerkt keerde hij in 1911 naar Stellenbosch terug als lector “Hollands” (lees: Nederlands). Vanuit die positie vertrok hij in 1914 voor verdere studie naar Nederland. In 1916 behaalde hij zijn kandidaatsexamen aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam en in 1918 zijn doktoraalexamen aan de Universiteit van Utrecht. Als hij in 1918, in zijn brief aan Keet, verwijst naar “my eie proffe van Stellenbosch”, dan zal hij hiermee waarschijnlijk in de eerste plaats de hoogleraren uit zijn studententijd bedoeld hebben; daarnaast kan hij echter ook gedacht hebben aan de hoogleraren met wie hij te maken kreeg in zijn tijd als jonge lector te Stellenbosch. Pienaar verzekert Keet dat hij geprobeerd heeft om de “kwetsende betoogstijl” van het tijdschrift *Ons Moedertaal* te vermijden;³ de trant van zijn beschouwing moest juist “sakelik en nugter” zijn. Maar, waarschuwt hij, het is niet ondenkbaar dat er hier en daar toch wat sarcasme of ironie in zijn woorden doorklinkt, “want dis nou eenmaal vir vlees en bloed onmoontlik bij soveel wanbegrip en leke-vooroordeel”.⁴

Anders dan Pienaars strijdlustige taal in zijn brief aan Keet doet verwachten, komen

de Stellenbossche hoogleraren er in zijn proefschrift, dat in 1919 in druk verschijnt,⁵ nog redelijk goed vanaf. Drie namen die herhaaldelijk terugkeren, zijn die van P.G.J. de Vos, hoogleraar Dogmatiek en Oude Testament aan de Kweekschool (1883-1919) en tevens voorzitter van de Taalbond (1890-1910), J.I. Marais, hoogleraar Natuurlijke Godgeleerdheid en Wijsbegeerte aan de Kweekschool (1877-1919), en professor W.J. Viljoen, hoogleraar Moderne Talen en Geschiedenis aan het Victoria Kollege (1895-1910). Interessant is vooral wat Pienaar schrijft over Viljoen. Deze was namelijk tevens oprichter van “Ons Spreekuur”, een studentenvereniging waar Pienaar zowel als student én later, toen hij lector was geworden, actief bij betrokken was geweest.⁶

Het blijkt dat Pienaar een scherp oog had voor de onhoudbare positie waarin Viljoen door de snelle opmars van het Afrikaans was beland. Hij laat zien dat Viljoen zich al in zijn eigen proefschrift, *Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache* (1896), vóór het Afrikaans als schrijftaal had uitgesproken. Maar tien jaar later stelde diezelfde Viljoen in een lezing getiteld “Wat is nu eigenlijk onze Taal?” dat een keuze vóór het Afrikaans zou betekenen dat de Afrikaners er in “taalbeschaving” op achteruit zouden gaan. “’t Is een beweging naar achteren,” verklaarde Viljoen in 1906, “een dalen tot het peil van het minder ontwikkelde deel van het volk, dat wij, juist door middel van verbeterd onderwijs in het Hollands, tot meerdere beschaving (...) moeten trachten te brengen.” (Pienaar, 1919: 38) In zijn proefschrift verbaast Pienaar zich erover dat Viljoen zijn vroegere standpunt heeft herzien en tien jaar later precies het tegenovergestelde beweerde: “(In) hierdie geval hoef daar vir geen oomblik die minste twyfel te bestaan nie, wie van die twee nader aan die waarheid was: die promovendus van 1896 of die professor van 1906.” (Pienaar, 1919: 39)

Het beeld dat uit Pienars proefschrift naar voren komt, is dat van een groep academici die in eigen kring groot gezag genoten, maar die nauwelijks door hadden hoe snel en onherroepelijk de wereld daarbuiten bezig was te veranderen. Hoe meer het Afrikaans terrein won, des te hardnekkiger en irrationeler hielden zij vast aan hun keuze voor het “Hoog-Hollands”. Deze representatie van het recente verleden biedt Pienaar gelegenheid om Viljoen en andere vertegenwoordigers van de Hollandse Beweging als vijand af te schilderen, wat het optreden van de voorvechters voor het Afrikaans en hun uiteindelijke zege des te heroïscher laat overkomen. Deze beeldvorming, waaraan een onmiskenbaar *wij vs. zij*-denken ten grondslag ligt, diende zelf ook weer als een middel in de voortgaande strijd voor versterking van de positie van het Afrikaans.

Woede en frustratie, dat zijn de emoties die overheersen in Pienars brief aan Keet, wanneer hij herinneringen ophaalt aan zijn Stellenbossche leermeesters. Uit een autobiografische schets uit 1947 wordt duidelijk dat Pienaar, ingekapseld binnen de invloedssfeer van Viljoen en zijn Hollandse Beweging, aanvankelijk niet wist wát hij van de nieuwe Afrikaanse taalbeweging moest denken:

My studiejare op Stellenbosch het saamgeval met die eerste aktiewe propaganda vir Afrikaans van die destyds so geesdriftige A.T.Viste onder leiding van Jannie de Waal, waarby ek egter aanvanklik meer

neutrale toeskouer as oortuigde deelnemer was. My hartgrondige bekering tot die Afrikaanse taalsak het eers gekom na kennismaking met Celliers, Totius en Leipoldt se eerste digbundels. (...) Toe het ook die voorneme ontstaan om in Holland verder te gaan studeer en my doktorale proefskrif aan die bevordering van die Afrikaanse volk- en taalsak te wy.⁷

De verwijzing naar de eerste dichtbundels van Celliers, Totius en Leipoldt situeert Pienaars “bekering” in de jaren 1908-1911, dus na voltooiing van zijn BA-studie in Stellenbosch. Pienaars proefschrift kan, waar hij in debat treedt met zijn Stellenbossche “proffe” en hun bezwaren tegen het Afrikaans met schijnbaar objectief-wetenschappelijke argumenten van tafel veegt, worden opgevat als een vorm van intellectuele vadermoord. Misschien hielp het feit dat hij dit proefschrift in Nederland schreef, op veilige afstand van het strijdtoneel, en De Vooys, zijn promotor, op geen enkele manier bij de controverse, Nederlands of Afrikaans, betrokken was, Pienaar ook om zich van hun invloed te bevrijden en zijn eigen weg te kiezen.

Wat Pienaars afrekening met de grote mannen uit zijn studententijd vooral duidelijk maakt, is dat het in de eerste tien, vijftien jaar van de twintigste eeuw voor velen nog bepaald geen uitgemaakte zaak was dat het Afrikaans het Nederlands op alle terreinen van het sociale en culturele leven zou gaan vervangen, of op welke termijn dit zou gebeuren. Dát het Afrikaans als winnaar uit de bus zou komen, is iets wat pas achteraf met zekerheid kon worden vastgesteld. Tót het zover was, betekenden al die propagandistische affirmaties dat het Afrikaans de plaats van het Nederlands zou gaan innemen, in wezen niet meer dan evenzovele uitingen van hóóp. Voor de voorstanders van handhaving van het Nederlands in Zuid-Afrika moeten de eerste decennia van de twintigste eeuw soms op een eindtijd hebben geleken, waarin de wereld zoals zij die kenden – met de cultuur van het oude moederland als lichtend baken in de verte – grotendeels verloren ging. Wat hun positie verder compliceert, is dat geen van de leidende figuren van de Hollandse Beweging ervan overtuigd lijkt te zijn geweest dat het Nederlands op de *lange* duur in Zuid-Afrika kon overleven. Ook zij waren ervan overtuigd dat het Afrikaans uiteindelijk de plaats van het Nederlands zou innemen; voor het zover was, moest er echter nog heel wat gebeuren. Verliep de overgang van het Nederlands naar het Afrikaans dus voor sommigen te langzaam, voor anderen ging hij veel te snel.

De verwarrende situatie die werd veroorzaakt door het naast elkaar bestaan van de Hollandse Beweging en respectievelijk de Eerste en de Tweede Afrikaanse Taalbeweging zal in een reeks van twee artikelen worden geïllustreerd met behulp van het archief van de Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur”. Deze vereniging bestond van 1895 tot 1919. De leden waren afkomstig van de twee grote instellingen voor hoger onderwijs in Stellenbosch toentertijd, het Theologisch Seminarium (later beter bekend als “die Kweekskool”) en het Victoria Kollege. “Ons Spreekuur” was opgericht door W.J. Viljoen; E.C. Pienaar behoorde tot de leden. Het archief van “Ons Spreekuur” bevindt zich in het Dokumentesentrum

van de J.S. Gerickebibliotheek in Stellenbosch en omvat onder meer ledenlijsten, notulenboeken, correspondentie, een knipselverzameling, de catalogus van de boekerij en de complete uitleenadministratie.⁸

In dit artikel zal ik eerst een beeld schetsen van het sociaal-culturele leven in Stellenbosch rond 1900, met speciale aandacht voor de ontwikkelingen op taalgebied (paragraaf 2 t/m 4). Daarna worden achtereenvolgens de leden, de activiteiten en de ontwikkeling van “Ons Spreekuur” en het taalstandpunt van de vereniging behandeld (paragraaf 5 t/m 9). In het tweede artikel zal ik vervolgens ingaan op de boekerij en de behandeling van literatuur tijdens de vergaderingen.

2. Stellenbosch als kweekvijver voor volksleiders

De verschillende instellingen voor hoger onderwijs in Stellenbosch zijn historisch nauw met elkaar verbonden. Nadat de Nederduits Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika zich in 1824 had afgescheiden van de Gereformeerde Kerk in Nederland, ontstond al snel behoefte aan een eigen opleidingsinstituut voor predikanten en zendelingen. Tot dan toe waren Zuid-Afrikaanse theologen voor hun opleiding aangewezen geweest op de universiteiten en seminaries van Europa. Een groot deel van hen kwam terecht in Nederland. Maar zo’n opleiding overzee was duur en de opkomst van de moderne theologie aan bepaalde Nederlandse universiteiten werd vanuit Zuid-Afrika met toenemende ongerustheid gevolgd. De oprichting van een eigen seminarie had echter nog heel wat voeten in de aarde. Er gingen bijvoorbeeld enkele jaren voorbij met het zoeken naar geschikte professoren. Eerst werd er in Nederland gekeken. Nicolaas Beets, de populaire dominee-dichter, tevens hoogleraar Theologie te Utrecht, was één van de Nederlandse geleerden die de aangeboden leerstoel van de hand wezen. Uiteindelijk viel de keuze op twee Zuid-Afrikanen, ds. John Murray uit Burgersdorp en ds. N.J. Hofmeyr uit Calvinia. Op 1 november 1859 kon het Theologisch Seminarium te Stellenbosch zijn deuren openen, met twee hoogleraren en vier studenten. Murray en Hofmeyr waren samen met de Stellenbossche predikant J.H. Neethling ook verantwoordelijk voor de oprichting van het Stellenbosch Gymnasium. Dit instituut, dat op 1 maart 1866 van start ging, bereidde een deel van zijn leerlingen voor op het toelatingsexamen van het seminarie; een ander deel werd klaargestoomd voor het staatsexamen, dat vereist was voor een loopbaan in overheidsdienst. In 1874 werd er een aparte letterenfaculteit aan het gymnasium toegevoegd die de leerlingen opleidde voor het Bachelor of Arts-examen van de Universiteit van de Kaap de Goede Hoop. Deze letterenfaculteit, die vanaf 1887 bekend stond als Victoria Kollege, zou in 1916 universitaire status krijgen en hernoemd worden tot Universiteit van Stellenbosch. (Malherbe, 1918b: 38-74; *Stellenbosch 1866-1966*: passim)

Victoria Kollege en Kweekskool hebben samen vele alumni afgeleverd die invloedrijke posities zouden gaan bekleden binnen de Zuid-Afrikaanse samenleving

als geheel en de Afrikaner gemeenschap in het bijzonder. Wanneer D.F. Malan in 1918 voor het eerst de balans opmaakt, komt hij al tot een indrukwekkende opsomming van namen, waaronder die van politici als J.C. Smuts en J.B.M. Hertzog, schrijvers en journalisten als C.J. Langenhoven, J.F.W. Grosskopf en J.P. Volsteedt, onderwijsmannen als F.S. Malan, S.F.N. Gie, W.J. Viljoen en N.M. Hoogenhout, en verder een lange lijst van predikanten, wetenschappers, magistraten en advocaten, artsen en sporthelden. Opvallend is ook de rol van veel oud-Stellenboschers in de taalstrijd, met W.J. Viljoen als de grote kampvechter van het Nederlands en mensen als N.J. Brümmer, T.B. Muller, C.J. Langenhoven, J.J. Smith, D.F. Malherbe en T.H. le Roux als pleitbezorgers voor het Afrikaans. (Malan, 1918: 75-87) Malan zelf zou een opmerkelijke loopbaan doormaken van predikant en journalist tot minister van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Volksgezondheid en premier van de Unie van Zuid-Afrika.⁹

3. Nederlands of Afrikaans?

Binnen de Afrikaner gemeenschap tekenden zich in het laatste kwart van de negentiende eeuw twee bewegingen af die beide een antwoord probeerden te geven op de Engelse culturele dominantie.

Aan de ene kant had je de Eerste Afrikaanse Taalbeweging. S.J. du Toit en zijn Genootskap van Regte Afrikaners hadden ingezien dat niet alleen kleurlingen, maar ook laag opgeleide blanken moeite hadden om het Hoog-Hollands dat werd gebruikt in kerk en onderwijs, te volgen. Daarom richtten zij zich onder de leus “Ons skryf soos ons praat” in de eerste plaats op eenvoudige boeren in het Kaapse binnenland. De keuze voor deze doelgroep bracht mee dat de bijdragen in *Die Patriot*, het belangrijkste orgaan van de beweging, laagdrempelig moesten zijn: gesteld in eenvoudige taal, handelend over herkenbare onderwerpen en van direct nut voor de lezer. Iedereen, hoe weinig geletterd ook, kon op de bladzijden van *Die Patriot* zijn zegje doen. En “*Patriot*-poëzie” werd een aanduiding van “volkse” of “platvloerse” poëzie en “rijmelarij”. Vandaar dat de *Patriot*-beweging op weinig waardering kon rekenen van de hoogopgeleide Afrikaners die merendeels in de steden woonden.

Aan de andere kant was er de zogenaamde Hollandse Beweging. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw leverde deze beweging strijd voor erkenning van het Nederlands in het onderwijs en de staatsdienst. In de jaren negentig beijverde men zich vooral voor de ontwikkeling en verbreiding van een vereenvoudigde Nederlandse spelling. De achterban van de Hollandse Beweging bestond uit wetenschappers, kerkelijke leiders en rijke boeren. Doordat verschillende vooraanstaande Stellenboschers eind negentiende, begin twintigste eeuw een prominente rol binnen de Hollandse Beweging speelden, moet het voor studenten die toen in Stellenbosch studeerden, moeilijk zijn geweest om zich aan de invloedssfeer van deze beweging te onttrekken. J.B.M. Hertzog, die in de jaren 1881-1889 in Stellenbosch studeerde, leerde daar bijvoorbeeld

zó goed Nederlands spreken, dat hij later, tijdens zijn vervolgstudie in Nederland, het gevoel had dat hij nooit anders had gedaan. “His preoccupations with the Netherlands language,” aldus zijn biografie, “aided and abetted, one feels obliged to add, by his new social surroundings, made him indifferent to, in fact almost scornful of the so-called ‘Patriot Taalbeweging’.” (Pirow, 1957: 25)

Uit publicaties blijkt dat de leden van de Hollandse Beweging vanaf het begin beseften dat het “Hoog-Hollands” in Zuid-Afrika onvermijdelijk zou verdwijnen. Naar aanleiding van een brief van Nicolaas Mansvelt in *De Zuid-Afrikaan* van 1 mei 1890 schrijft Anna de Villiers dan ook:

Dr. Mansvelt erken (...) openlik dat dit hom nie te doen is om Hollands die spreektaal van die volk te maak nie, want hy besef vooraf dat so 'n poging tot mislukking gedoen is. Die groot doel waarom hy vir die regte van die Hollandse taal stry, is om die Hollandse geestesgoedere vir die Afrikaner toeganklik te maak en die taal suiwer te hou. Hier is dus g'n sprake daarvan om die Hollandse taal in die keel van die Afrikaner af te druk soos met Engels gedoen is nie. (De Villiers, 1936: 129-130)

Wat de Hollandse Beweging wél wilde, is onduidelijk. Op dit punt spreken de leden van de beweging elkaar – en zichzelf! – herhaaldelijk tegen. De invoering van een vereenvoudigde spelling lijkt erop gericht om het Nederlands in een makkelijkere vorm en mét een aantal Afrikaanse elementen voor Zuid-Afrika te behouden. Door de taal van Zuid-Afrika dichtbij het Nederlands te houden, zouden toekomstige generaties nog steeds toegang hebben tot de rijke Nederlandse cultuur. Maar anderszijds bestond ook de gedachte dat het Afrikaans het Nederlands op den duur volledig zou gaan vervangen en dat dit moment alleen zo lang mogelijk uitgesteld moest worden, zodat het Afrikaans zich, onder meer door zich te voeden met elementen uit het Nederlands, zo ver mogelijk kon ontwikkelen voor het op eigen benen zou komen te staan en de strijd met het Engels zou moeten aangaan.

Alleen al vanwege de tweeslachtigheid binnen de Hollandse Beweging zelf (een vereenvoudigd Nederlands met Afrikaanse elementen, of: já tegen het Afrikaans, maar nu nog niet) is het onmogelijk om de Eerste Afrikaanse Taalbeweging en de Hollandse Beweging te zien als partijen met diametraal tegengestelde ideeën. Ook het Genootskap van Regte Afrikaners was ervan overtuigd dat het Afrikaans vooralsnog als cultuurtaal onvoldoende ontwikkeld was om de concurrentieslag met het Engels aan te kunnen; daarom waren verschillende G.R.A.-mannen óók binnen de Hollandse Beweging actief. (Steyn, 1987: 27) En tijdens de oprichtingsvergadering van de Zuid-Afrikaanse Taalbond werd een discussie over de vraag “of de voorgestelde Taalbond de eigenlijke Hollandsche taal, dan wel den eenen of anderen vorm van het Afrikaansch Hollandsch zou voorstaan” al snel afgekapt om “het aan de toekomst over te laten, welken vorm de Volkstaal in Zuid Afrika zal aannemen”. (De Villiers, 1936: 139) Een verdere overeenkomst tussen de twee bewegingen was dat in beide gevallen de bevordering van een taal – hetzij het Afrikaans, hetzij het Nederlands – niet werd

gezien als doel op zichzelf; in beide gevallen stond deze taalbevordering ten dienste van de sociaal-culturele en economische verheffing van het Afrikaner volk. Over het algemeen waren noch de G.R.A.-mannen, noch de Taalbond dan ook bereid om de discussie op de spits te drijven. Verdeeldheid binnen de Afrikaner gemeenschap zou immers alleen maar het Engelse element in Zuid-Afrika in de kaart spelen.

Die verdeeldheid dreigde wél te ontstaan toen de Hollandse Beweging, na de publicatie van Gustav S. Prellers invloedrijke betoog “Laat ‘t ons toch ernst wezen!” (1905), geconfronteerd werd met een nieuwe concurrent: de Tweede Afrikaanse Taalbeweging. Eind negentiende eeuw was de aanvankelijk zo succesvolle Eerste Afrikaanse Taalbeweging als gevolg van S.J. du Toits politieke buitelingen en zijn onvoorwaardelijk doordrukken van een fonetische spelwijze van het Afrikaans tot een roemloos einde gekomen. De Hollandse Beweging had vanwege het uitbreken van de Anglo-Boerenoorlog haar activiteiten om tot een vereenvoudigde spelling te komen, tijdelijk stil moeten leggen. Ná de oorlog zou zij de draad echter weer oppakken. De spellingsvereenvoudiging kreeg zijn beslag en de Taalbondexamens werden steeds belangrijker. Maar op 3 november 1905 werd in Kaapstad, geïnspireerd door het betoog van Preller, ook de Afrikaanse Taalvereniging (ATV) opgericht. Binnen een jaar werden er in verschillende dorpen rondom Kaapstad afdelingen van de ATV opgezet; ook in Stellenbosch. En anders dan het Genootskap van Regte Afrikaners kon de nieuwe beweging wél rekenen op steun van vooraanstaande wetenschappers en andere leden van de Afrikaanse culturele elite. Vandaar dat deze nieuwe veldtocht – hoewel de kampvechters voor het Afrikaans verzekerden dat ze niet tégen het Nederlands waren; in de statuten van de ATV stond bijvoorbeeld dat het Nederlands de “hoofdbron” van het Afrikaans moest blijven (Pienaar, 1919: 36) – door de Hollandse Beweging aanvankelijk fel werd bekritiseerd. Zo verklaarde W.J. Viljoen in *De Unie* van augustus 1907 dat hij niets met de ATV te maken wilde hebben,

omdat ik het nut en de noodzakelijkheid van uw beweging, nu die zich blijkbaar gaat bemoeien met de schrijftaal en van het Hollands begint te spreken als “een vreemde taal, sover dit ons nasie betref,” niet inzie. Ik heb mijn taal veel te lief dan dat ik mij met een dergelijke, gevaarlike democratie se uiting verenigen of een beweging steunen kan, die berekend is, de band van geestes- en taaleenheid met de bakermat onzer vaderen te verstoren. (Pienaar, 1919: 38)

Slechts enkele maanden later echter, in december 1907, was het diezelfde Viljoen die op een taalcongres in Paarl voorstelde dat beide partijen de handen ineen zouden slaan en samen zouden werken aan de bevordering van het “Hollands” in Zuid-Afrika, in welke vorm dan ook. Dit voorstel leidde tot een ontmoeting tussen afgevaardigden van de Taalbond en de ATV, waarbij inderdaad besloten werd om de strijdbijl te begraven en in het vervolg de krachten te bundelen. Pienaar (1919: 41): “Dit was ’n groot stap vooruit, omdat die Engelse partij tot dusver nog altijd munt kon slaan uit die onderlinge verdeeldheid bij die teenpartij.”

4. Stellenbosch en de taalstrijd

Rond 1900 was de cultuur onder de studenten in Stellenbosch voornamelijk Engels-georiënteerd. De Engelse geest die toch al in de Kaapkolonie heerste, werd in Stellenbosch nog in de hand gewerkt door het feit dat de meeste professoren uit de begintijd van het Victoria Kollege van Schotse afkomst waren. (Booyens, 1969: 50) J.F.W. Grosskopf, die in 1904 aan het Victoria Kollege zijn BA-graad behaalde en in 1906 een MA-graad in Engels en Duits, zou zich later herinneren dat het Engels in die jaren alomtegenwoordig was:

die Kollege-kalender was Engels; in die Studenteblad was die oorspronklikste stukke Engels; die versies wat studente probeer maak het, was Engels; in die Debatsvereniging en op vergaderinge was daar 'n sterk voorliefde vir Engels; en vir sport en beleefde konversasie met jong dames het bepaald net Engels in aanmerking gekom. (Grosskopf, 1918: 180-181)

Van C.J. Langenhoven is bekend dat hij in 1893, als student te Stellenbosch, een artikel schreef voor het journal van de Union Debating Society, waarin hij verklaarde dat niet het Nederlands of het Afrikaans, maar het Engels de toekomstige taal van Zuid-Afrika zou worden. Het Engels, zo beargumenteerde hij, was een wereldtaal. Het Nederlands, daarentegen, was “a worthless and insignificant language” die door bijna niemand gesproken werd. Het Afrikaans was beperkt tot een paar families in Paarl: “For intellectual training Africander Dutch offers no scope, for it has no literature, and a very poor vocabulary. For international intercourse and as a trade-medium, English is superior to it; and for foreign trade it stands nowhere.” (Pienaar 1946: 338)

Onder de notabelen van het dorp – professoren, predikanten en rijke boeren – was rond 1900 vooral de Hollandse Beweging sterk vertegenwoordigd. Geleidelijk aan ontstond er echter meer toenadering tussen de voorstanders van Nederlands en Afrikaans. Toen Viljoen in 1910 Directeur van Onderwijs werd in de Oranje-Vrijstaat, verloor de Stellenbossche gemeenschap één van zijn krachtigste pleitbezorgers voor het Nederlands. En naarmate er meer kwalitatief hoogstaande Afrikaanstalige literatuur begon te verschijnen, raakte zelfs een verstokte verdediger van het Nederlands zoals de theoloog professor J.I. Marais overtuigd. (Pienaar, 1919: 61-67)

Het vertrek van Viljoen maakte de weg vrij voor samenwerking tussen “Ons Spreekuur” en de Stellenbossche afdeling van de ATV. Aanleiding was artikel 137 van de Uniegrondwet, waarin was vastgelegd dat het Engels en het Nederlands in de in 1910 gevormde Unie van Zuid-Afrika gelijke rechten zouden krijgen. De verwachting was echter dat in de praktijk vooral het Engels bevoorrecht zou worden. Daarom ontstond er een beweging onder de leus “Wij zullen handhaven”, die toezag op strikte naleving van artikel 137. De Stellenbossche ATV ging ervan uit dat alles wat nú gedaan kon worden om de positie van het Nederlands te verbeteren, op de lange termijn in het voordeel van het Afrikaans zou werken. Samen nodigden ATV en “Ons Spreekuur” studenten van alle instellingen voor hoger onderwijs in de Unie uit om naar Stellenbosch te

komen en te praten over de vraag hoe men de handhavingsgedachte in het dagelijks leven zou kunnen vormgeven. Op 6 en 7 april 1911 werd onder voorzitterschap van prof. A. Moorrees in dezelfde CJV-zaal waar J.H. Hofmeyr en D.F. Malan eerder hun historische toespraken – “Is ’t ons ernst?” (1905), vóór het Nederlands, en “Het is ons ernst” (1908), vóór het Afrikaans – hadden geleverd, de eerste Studententaalconferentie gehouden. Tot besluit van de conferentie werd een waakzaamheidscomité opgericht, het Studenten-Werda-comité, dat tot taak kreeg door handhaving van godsdienst, taal en tradities van de Afrikaners, “n zelfstandig Afrikaans volksbewustzijn vooral onder Jong Zuid-Afrika krachtig te doen ontwaken en ontwikkelen.” (Nienaber, 1951: 93)

Het eerste openbare optreden van Werda leidde meteen tot een rel. Het comité had namelijk besloten om eind september 1912 een groot taalfeest voor studenten te organiseren om te vieren dat, dankzij artikel 137, het Nederlands in Zuid-Afrika weer een factor van betekenis was geworden. Het feest zou plaatsvinden in Kaapstad, volgens de organisatoren de stad vanwaaruit eens, na de komst van Jan van Riebeeck in 1652, de Nederlandse beschaving zich over Zuid-Afrika had verspreid, maar sindsdien verworpen tot de meest verengelse stad in het zuiden van het land. Eén van de doelstellingen van het feest was dan ook om de Kaapse bevolking een duidelijke boodschap te geven met betrekking tot de handhaving van het Nederlands. Alle voorbereidingen waren getroffen. Onder meer was er een overeenkomst gesloten met de spoorwegen om meer dan duizend studenten en scholieren tegen gereduceerd tarief naar Kaapstad te vervoeren. Te elfder ure werd deze regeling door de Unie-regering in Pretoria teruggedraaid, omdat het taalfeest het karakter van een politieke betoging zou hebben en daardoor strijdig zou zijn met het conciliatie-beleid van de regering-Botha. (Pienaar, 1946: 323-29)

In plaats van een taalfeest werd er nu een protestvergadering gehouden in Stellenbosch. En op 1 maart 1913 vond er in Kaapstad alsnog een taalfeest plaats, dat het scenario van 1912 ver overtrof. De Kaapse Stadsaal werd afgehuurd, “met orrel en orrelis daarby”. Negentien trams moesten het hele gezelschap naar Kampsbaai vervoeren, waar voor drieduizend deelnemers de lunch werd geserveerd. Oud-president Reitz sprak de studenten toe. Later die middag, in de Stadsaal, waren er toespraken van onder meer professor Moorrees en generaal Hertzog. De dag werd afgesloten met een optocht naar het standbeeld van Jan van Riebeeck, onder begeleiding van twee muziekkorpsen. En in Nederland waren voor alle deelnemers vijfduizend medailles geslagen ter herinnering aan deze bijzondere dag. (Nienaber, 1975: 7-8) Volgens verschillende ooggetuigenverslagen was het taalfeest van 1913 een doorslaand succes. Het zou in de jaren daarna op verschillende plaatsen in het land navolging krijgen. Dergelijke massabijeenkomsten hadden niet alleen tot gevolg dat de deelnemers doordrongen werden van een gevoel deel uit te maken van een grotere taal- en cultuurgemeenschap met eigen helden en een eigen verleden; het had ook zijn weerslag op Afrikaners die er via krantenberichten of anderszins over hoorden. Het gaf de taalbeweging en het nationaliteitsgevoel van de Afrikaners nieuw élan.

Vanaf 1914 werd het vuur van de strijd vóór het Afrikaans en tégen het Nederlands opnieuw opgerakeld door het optreden van advocaat C.J. Langenhoven. In april 1914 wist Langenhoven een motie voor aanvaarding van het Afrikaans in plaats van het Nederlands door het Kaapse parlement te loodsen en in juli hield Langenhoven voor de Zuid-Afrikaanse Academie zijn invloedrijke rede “Afrikaans als voertaal”, een pleidooi voor de moedertaal en voor algemene erkenning van het Afrikaans. In Stellenbosch werd in juli 1914 *Ons Moedertaal* opgericht, het orgaan van de Stellenbossche (en later: Kaaplandse) ATV. In diezelfde maand vond in Stellenbosch een ATV-congres plaats waarop een nieuwe generatie taalstrijders van zich deed horen. Aangemoedigd door het succes van Langenhoven en de aanvaarding van het Afrikaans als onderwijstaal, wilden deze jongeren nu ook andere instituties onder handen nemen, zoals de Kerk en de overheid. De hoge inzet en ook de scherpe toon van *Ons Moedertaal* leidden tot nieuwe tegenstand van degenen die het Hollands wilden behouden. Aanvoerder van de Stellenbossche studentenbeweging was de jonge theoloog T.B. (“Tobie”) Muller, één van de oprichters van de Stellenbossche afdeling van de ATV en drijvende kracht achter *Ons Moedertaal*. Als hulppredikant met de studentengemeenschap als zijn speciale verantwoordelijkheid zorgde hij in 1914 voor grote opschudding toen hij het waagde om als eerste vanaf de kansel een preek in het Afrikaans te houden. Toen de kerkenraad eiste dat hij in het vervolg alleen in het Nederlands zou preken, nam Muller ontslag. De zaak werd gesust met de bepaling dat Muller alleen bij bepaalde gelegenheden in het Afrikaans zou preken. Deze uitkomst wordt als een doorbraak voor het Afrikaans als kanseltaal beschouwd. (Keet, 19762: 597-598) In 1915, ten slotte, zou een groep geleerden, notabelen en rijke boeren uit Stellenbosch en omgeving de handen ineen slaan om te komen tot de oprichting van de Afrikaner-nationalistische uitgeverij Nasionale Pers en de krant *D(i)e Burger*, met D.F. Malan als eerste hoofdredacteur. “Die meeste van dié Bolanders,” schrijft C.F.J. Muller in *Sonop in die suide*,

was verwant aan mekaar; ander was vriende met dieselfde belange of het gemeenskaplike vriende gehad; of het behoort tot verenigings soos die ATV of die ZAOU, die Taalbond of die Zuid-Afrikaanse Akademie; of was getroud met vroue wat tot die ACVV behoort het; of was deur professie of sakebelange of soort boerdery aan mekaar geskakel; of was vroeër saam aan die Victoria-kollege of by dieselfde skool. (Muller, 1990: 80)

5. De leden van “Ons Spreekuur”

Op 2 augustus 1895 richtte W.J. Viljoen samen met een groep van acht of negen studenten een zogenaamde “spreekklas” op, die al gauw bekend zou komen te staan als “Ons Spreekuur”.¹⁰ Het dorp Stellenbosch kende op dat moment al een levendige cultuur van jongerenorganisaties. In 1874 had professor N.J. Hofmeyr in Stellenbosch de eerste Christelike Jongeliede-Vereniging (CJV) van Zuid-Afrika opgericht en daarnaast konden de studenten kiezen uit meerdere actieve debatverenigingen. “Die

debatsvereniging,” schrijft F.E.J. Malherbe in zijn *mémoires*, “was die oefenskool van toekomstige leiers, kabinetsministers en professore, advokate en regters, predikante. Genl. Jan Smuts, dr. D.F. Malan, regter M.J. de Wet, sen. C.J. Langenhoven, prof. N.J. Brümmer, ds. P.G.J. Meiring was almal reeds voor die Anglo-Boere-oorlog lid van die Unie.” Volgens Malherbe zou president Smuts later verklaard hebben “dat die Unie-Debatsvereniging die grootste enkele invloed in sy akademiese lewe was”. En hij citeert een andere student: “The College may be the Alma Mater of learning, degrees, honours etc, but the Society is the mother of their manysided development, their gentlemanliness and their patriotism.” (Malherbe, 1977: 26-27)

Alle leden van “Ons Spreekuur” waren afkomstig uit de studentengemeenschap rond het Victoria Kollege en de Kweekskool in Stellenbosch. De verwachting dat deze jongeren na hun studietijd deel zouden gaan uitmaken van de sociale en culturele elite van het Afrikaner volk, valt terug te zien in het wapen van “Ons Spreekuur”. Dit toont een boompje met een mannetje met een schop over zijn schouder; de tekst luidt: “Ons Spreekuur. Allengs word die spruyt een boom. Stellenbosch II Aug. MDCCCVC”. De boom is een zinnebeeld voor “groei”. Hiermee wordt in de eerste plaats gedoeld op de ontwikkeling die een toegewijde student zou moeten doormaken. In tweede instantie kan ook worden gedacht aan het resultaat van deze ontwikkeling: de student – uitgegroeid tot een stevige boom – als steunpilaar voor de gemeenschap, of – via het zich steeds wijder vertakkende bladerdak – de verbreiding van kennis en beschaving naar alle lagen van diezelfde gemeenschap. Hoe raak gekozen dit wapen was, blijkt uit het jaarverslag over 1904:

De geschiedenis van “Ons Spreekuur” telt thans zeven jaren, en de vereeniging heeft reeds veel goeds gedaan. Oudleden bekleeden betrekkingen in het land, en genieten thans de vrucht van wat zij alhier hebben opgedaan. “Ons Spreekuur” is misschien eenig in zijn soort in Zuid-Afrika, en als een inrichting, waar jonge mannen voorbereid worden zich in de Ndl. Taal en Letteren te oefenen, kan zijn waarde niet hoog genoeg geschat worden.

Het belang van “Ons Spreekuur” moet niet worden overschat: in publicaties over het Stellenbossche studentenleven worden de Unie- en de Kollege-debatvereniging regelmatig genoemd, “Ons Spreekuur” daarentegen bijna nooit. Toch geeft ook de ledenlijst van “Ons Spreekuur” een indrukwekkend aantal namen te zien van studenten die later invloedrijke posities hebben verworven in het politieke, sociale en culturele leven van de Afrikaners.¹¹ Opvallend is de sterke vertegenwoordiging van toekomstige predikanten, zoals P. Albertyn, B.R. Hattingh, A.M. Hofmeyr, J. Kriel, D.J. Malan, H.J. Pienaar, J. Reyneke, J.P. van der Spuy en C.P. Pauw. Dat het voor predikanten-inspé aantrekkelijk was om zich bij “Ons Spreekuur” aan te sluiten, lijkt niet moeilijk te verklaren. De kerk was één van de laatste bolwerken van het Nederlands in Zuid-Afrika. Het “Hoog-Hollands” zou nog tot 1916 (Vrystaatse en Transvaalse Sinodes) of zelfs 1919 (Natal, Kaapland) de officiële kanseltaal blijven en binnen de Hollandse

Beweging waren heel wat theologen actief – onder wie de eigen hoogleraren van de Kweekschool, P.G.J. de Vos, J.I. Marais en A. Moorrees, natuurlijk niet de minsten waren. (Kannemeyer, 1984: 89-90) “Ons Spreekuur” bood de theologische studenten een podium om hun Nederlands te oefenen en uit te breiden. Nadat ze eenmaal hun ambt hadden opgenomen, zouden veel predikanten zich, in het verlengde van hun werk als zielzorger, ook met andere aspecten van het maatschappelijke bestaan gaan bezighouden, zoals armenzorg, bestrijding van drankmisbruik, onderwijs, volksfeesten en zending. Sommigen waren actief betrokken bij de totstandkoming van de eerste Afrikaanse bijbelvertaling (1933) en het eerste Afrikaanse liedboek (1944); anderen vervulden belangrijke functies binnen de kerkelijke hiërarchie.

Naast predikanten treffen we op de ledenlijst van “Ons Spreekuur” ook heel wat toekomstige academici aan, zoals de taalkundigen T.H. le Roux en J.J. Smith, de letterkundigen E.C. Pienaar en Lydia van Niekerk, de historicus S.F.N. Gie, de volkskundige F. Schonken, de theoloog D.G. Malan, en ten slotte G.G. Cillié, classicus, pedagoog en eerste rector van de Universiteit van Stellenbosch. Verder belandden verschillende oud-leden in de politiek, vaak na of naast een respectabele academische loopbaan. Zo groeide N.M. Hoogenhout, zoon van C.P. Hoogenhout van de Eerste Taalbeweging, uit tot een belangrijke onderwijsman; hij werd onder meer rector van het Normaalkollege in Pretoria, rector van het Transvaalse Universiteits-Kollege (later Universiteit van Pretoria) en Directeur van Onderwijs van de Transvaal. P.J. Roos, eens aanvoerder van het Springbok-rugbyteam, werd eveneens onderwijsman en politicus. De theoloog William Nicol werd Administrateur van de Transvaal en de jurist H.A. Fagan onder andere Volksraadlid, Minister van Naturellesake, Opvoeding en Volkswelsyn en hoofdrechtter van de Unie van Suid-Afrika. In 1961 zou Fagan namens de Nasionale Unie nog een gooi naar het staatspresidentschap doen. Fagan is echter ook van betekenis geweest als dramaturg; zijn *Ousus* (1934) wordt door Kannemeyer (1984: 212) beschouwd als “die hoogtepunt onder die ouer Afrikaanse dramas”. Ook J.F.W. Grosskopf zou met drama’s als *’n Esau* (1920) en *As die tuig skawe* (1926) een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de Afrikaanse literatuur. (Kannemeyer, 1984: 206-207) Maar de meest illustere zoon van “Ons Spreekuur” was D.F. Malan, predikant, kerkleider, hoofdredacteur van *Die Burger*, parlamentslid, minister van Binnenlandse Zaken en uiteindelijk, van 1948 tot 1954, Eerste Minister van de Unie van Suid-Afrika.¹²

Veel van de hier genoemde oud-leden van “Ons Spreekuur” speelden een voortrekkersrol in de strijd voor sociaal-economische en culturele emancipatie van de Afrikaners. Daarbij lieten ze zich kennen als uitgesproken pleitbezorgers vóór het Afrikaans, een taal die ze dikwijls ook zelf verrijkten met school- en studieboeken, bijdragen aan kranten en tijdschriften, preken en toespraken, dichtbundels en toneelstukken. Met uitzondering van de in de inleiding aangehaalde hartenkreet van Pienaar is onbekend, hoe zij achteraf op de Nederlandse vorming die zij als lid van “Ons Spreekuur” hadden meegekregen, terugkeken.

6. De bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”

CJV's en debatverenigingen namen tussen 1880 en 1930 een centrale plaats in het sociale en culturele leven van de Afrikaners in, zowel in de steden als op het platteland. Ze waren een doeltreffend hulpmiddel bij het streven naar volksopvoeding, bestrijding van het *armblanke*-probleem en de constructie van een Afrikaner-nationalistisch discours. De meeste CJV's en debatverenigingen kwamen wekelijks bij elkaar. Sommige, zoals de CJV in Stellenbosch, hadden een eigen zaal; andere vergaderden bijvoorbeeld in de plaatselijke kerk of in een *plaasskool*. De drijvende kracht achter deze verenigingen was dan ook vaak een predikant of een onderwijzer. Het voornaamste onderdeel van elke bijeenkomst was het debat. Andere programmaonderdelen konden bijvoorbeeld zijn het voorlezen van het “journaal” en de notulen van de vorige vergadering, recitaties en voorlezen, opvoeringen van monologen, samenspraken en andere toneelvormen, muziek, samenzang en improvisaties. Materiaal was te vinden in speciale bundels met lijsten debatsonderwerpen, korte verhalen, gedichten en beschouwingen. Meestal werd een onderdeel gevolgd door “kritiek”, die zowel betrekking kon hebben op de inhoud als de uitvoering ervan. Veel verenigingen legden ook een eigen uitleenbibliotheek aan en hadden een abonnement op diverse tijdschriften. (Booyens, 1983: passim)

Zoals blijkt uit de statuten, die werden vastgesteld op 29 april 1901, week de opzet van “Ons Spreekuur” nauwelijks af van die van andere debatsverenigingen. Nadat in artikel I de naam is vastgelegd, wordt in artikel II het doel van de vereniging geformuleerd als “de bevordering van de Nederlandsche taal, letteren, en kunst”. De manier waarop dit doel bereikt dient te worden, is via “(a) het houden van wekelijksche bijeenkomsten, (b) het instandhouden en uitbreiden van een eigen boekerij, (c) het houden van openbare voordrachten, lezingen en andere middelen van onderricht”.

In het begin hielden de leden zich onder leiding van professor Viljoen bezig met een intensieve vergelijking van het zeventiende-eeuwse Nederlands in Vondels *Leeuwendalers* en het contemporaine Afrikaans. Later maakt het notulenboek echter vooral melding van recitaties (zie verder paragraaf 9), debatten (in 1904-1905 werden er bijvoorbeeld debatavonden georganiseerd over de wenselijkheid van “taalvereenvoudiging” en over de vraag “Welke is onze moedertaal – ‘t Nederlands of ‘t Kaaps-Hollands?”), voorgeschreven opstellen en oorspronkelijke voordrachten. Aan deze oorspronkelijke voordrachten werd, zo blijkt uit het jaarverslag van de voorzitter over 1901 en 1902, veel belang gehecht. Door de studenten te stimuleren om zelf de pen op te nemen, zou “Ons Spreekuur” een bijdrage kunnen leveren aan “de vorming van een eigen Zuid-Afrik. Litteratuur, met den stempel van ons eigenaardig volkskarakter, volkszeden en gewoonten daarop afgedrukt”.¹³ Een aantal van deze teksten vond zijn weg naar verschillende tijdschriften, zoals de *Stellenbosch Students' Quarterly*, *Ons Land* en *De Unie* (het orgaan van de onderwijzersunie, onder redactie van Viljoen). Naast recitaties en oorspronkelijke voordrachten kwam er tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” ook steeds meer aandacht voor muziek en zang. Deze muzikale bijdragen waren vooral

te danken aan enkele vrouwelijke studenten die de bijeenkomsten bezochten en die als “buitengewone leden” tot de kring van “Ons Spreekuur” waren toegelaten. Viljoen, de erevoorzitter, hield regelmatig een inleiding over een taalkundig onderwerp en verder vonden er af en toe voordrachten plaats door gastsprekers. Met uitzondering van Melt Brink ging het daarbij bijna altijd om prominenten uit de Hollandse Beweging, zoals professor P.G.J. de Vos, de voorzitter van de Taalbond, dominee A. Moorrees, sinds 1908 opvolger van professor Hofmeyr aan de Kweekschool en schrijver van de dichtbundel *Zevenjaartjes* (1904), professor J.I. Marais en Hubertus Elffers, maker van een reeks veel gebruikte schoolboeken op het gebied van Nederlandse taalverwerving en tevens schrijver van het bijbelse drama *Debora* (1893). H.J. Hofmeyr, “Onze Jan”, hield op 6 maart 1905 tijdens een bijeenkomst van “Ons Spreekuur” zijn spraakmakende voordracht “Is ’t ons ernst?”, “en op meer dan één gemoed”, aldus het jaarverslag van de voorzitter, “heeft zijn toespraak een diepe en blijvende indruk gemaakt”.¹⁴ Na zo’n bezoek werden de illustere sprekers steevast benoemd tot erelid. Eén keer per jaar werd er een concert of een grote toneelproductie gehouden waarbij heel Stellenbosch kon komen kijken en luisteren. Het jaarverslag 1903-1904 vermeldt ten slotte nog dat “Ons Spreekuur”, op initiatief van Viljoen,

begonnen is met het uitgeven van een eigen reeks boeken, onder den naam *Ons Spreekuur Serie*, en vooral bestemd om te voorzien in de behoefte die er in ons land bestaan aan korte, en in eenvoudig en daarbij toch goed Nederlandsch geschreven voordrachten, samenspraken, en tooneelstukjes. Nummer 1 en 2 van deze Serie, getiteld *Koppigheid* en *Achter de Schermen*, zijn reeds de wereld ingezonden en hebben van meet aan grooten opgang gemaakt. No. 3 ligt gereed voor de pers en binnen kort zullen er, naar we vertrouwen, andere volgen.¹⁵

Deze boekjes, die elk niet meer dan 64 pagina’s telden, werden uitgegeven door de firma HAUM in Amsterdam; ze werden in Nederland gedrukt en vervolgens naar Zuid-Afrika verscheept. Per duizend verkochte exemplaren zou “Ons Spreekuur” een bedrag van £ 5,- ontvangen.¹⁶ In 1920 werden *Koppigheid* en *Achter de schermen*, twee bewerkingen van oorspronkelijk Duitse eenakters, nog eens herdrukt; ze dankten hun populariteit vooral aan het feit dat ze “in die opvoering spoedig verafrikaans is”. (Conradie, 1949: 174)¹⁷

Tijdens de Tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) werden de wekelijkse bijeenkomsten aanvankelijk gewoon voortgezet; de opkomst was goed. Op 12 maart 1900 was dominee Boshoff van Jacobsdal in de Oranje-Vrijstaat te gast, die de leden van “Ons Spreekuur” “een genoeglijken avond verschaft door hier en daar van de gevechten wat mede te deelen, en vragen daaromtrent te beantwoorden”.¹⁸ En natuurlijk moesten ook studenten die zich als Kaapse Rebellen bij de commando’s hadden aangesloten of die anderszins bij het oorlogsgebeuren betrokken waren geraakt, na hun terugkeer uitgebreid over hun ervaringen vertellen.¹⁹ Op 27 augustus 1900 schrijft H.J. Nel, “Hon. Secretaris” van “Ons Spreekuur” echter:

Het zijn niet alleen de politieke lichamen, die in de war gebracht werden door den oorlog; ook “Ons Spreekuur” moest deelen in de vele gevolgen van dezen ramp. Eenige der leden, waaronder ook de toenmalige secretaris, werden naar huis geroepen om ‘t zwaard voor hun land en volk uit de schede te trekken. Dit en de algemeene opgewondenheid en ontsteltenis veroorzaakten, dat men onwillekeurig bijna twee maanden de werkzaamheden van “Ons Spreekuur” staakte.

Daarna werd het werk weer hervat. Nadat hij een overzicht van de verrichtingen heeft gegeven, concludeert Nel: “Zoo ziet men dat “Ons Spreekuur” ondanks moeilijkheden nog leeft en voorwaarts streeft. De wensch van voorzitter en leden is dat er mannen gevormd mogen worden bekwaam om een nationale letterkunde tot stand te brengen.”²⁰

7. Groei, bloei en verval van een vereniging

De statuten van “Ons Spreekuur” maakten onderscheid tussen Stemgerechtigde Leden, Buitengewone Leden (dames) en Lezende Leden, Ereleden en Donateurs.²¹ De vergaderingen konden ook worden bijgewoond door belangstellenden van buiten; zij “hospiteerden”. Hoewel “Ons Spreekuur” zich van meet af aan kon verheugen in grote publieke belangstelling, werd aanvankelijk besloten om het ledental tot dertig te beperken. Volgens het jaarverslag van 1901-1902 lag in deze beslotenheid voor een deel de kracht van de vereniging:

... zoo rust er ook des te meer verantwoordelijkheid op elk lid om een levend aandeel aan de werkzaamheden te nemen. Vandaar de noodzakelijkheid, dat iemand eerst goed overlegge, vóór hij tot de vereeniging toetreedt, of hij wel de verplichtingen in verband ermee getrouw kan nakomen. Leden kunnen hierin veel helpen, als ze omzichtigheid gebruiken in het voorstellen van eenig nieuw lid.²²

Het jaarverslag over 1902-1903 maakte melding van een “grote toename in het aantal toehoorders, van 21 per avond vorig jaar tot maar liefst 70 op drie avonden in 1903”.

O.S. verstaat hieruit dat het een bestaande leemte aanvult, en ziet hierin al meer en meer de verwezenlyking van zyn doel, om n.l. het opkomend geslacht met liefde te bezielen voor de schoone letterkundige en muzikale producten onzer moedertaal, die helaas! aan de meesten onbekend zyn. Onder al het kaf, dat ons in den laatsten tyd in een Engelsch gewaad wordt geleverd, blyven deze ware graankorrels licht onopgemerkt.²³

In het verslag over 1903-1904 heeft het bestuur nóg meer reden om tevreden terug te kijken: “Trouwens, ‘t jaar dat wij achter den rug hebben was een jaar van ongemeenen voorspoed en voortdurenden bloei van O.S.”²⁴ Er wordt een steeds toenemende belangstelling geconstateerd van hospiterende vrienden en vriendinnen op de vergaderingen.

O.S. maakt hieruit op dat 't nóg één van zijn idealen ziet verwezenlijken nl. om ons volk met liefde te bezielen voor de schoone letterkundige en muzikale producten van Nederland die helaas! aan niet weinigen nog onbekend zijn. Maar dat gaat anders worden. Niet alleen te Stellenbosch bespeuren we teekenen van ontwaking, van een besef van de waarde en grootsheid van de Ndl. Kunst en Letteren, niet alleen hier komen die Kunst en Letteren hun lang ontkende rechten opeischen, ook op andere plaatsen in ons land begint zich deze Renaissance te vertoonen. Reeds bestaat er te Graaff-Reinet een Spreekuur die dezelfde idealen koestert als *ons* Spreekuur. Op andere plaatsen zullen dergelijke verenigingen worden opgericht en heeft men zich reeds in meer dan één geval tot ons gewend om raad en ons om een afschrift gevraagd van onze statuten. Volgaarne hebben wij dit afgestaan. O.S. acht zich gelukkig dat 't oorzaak is geweest van de oprichting van zulke verenigingen en verblijdt zich over deze vruchten die 't reeds mag plukken.²⁵

Na een wijziging in de statuten kon het aantal gewone leden worden opgevoerd van dertig naar vijftig.

Na enkele jaren lijkt het tij echter te keren. “Geen tarwe zonder onkruid, dus ook geen bloei en vooruitgang zonder kans ter verbetering,” constateert de voorzitter in het jaarverslag over 1907. Eén van de verbeterpunten is de inzet van de leden.

Telkenmale werd de wens door aftredende besturen uitgesproken dat meer van de leden, zo mogelijk allen, op 't werk van elke avond voorbereid zullen zijn om alzo onze besprekingen meer levendig te maken. Om die reden vonden onze verrichtingen verleden jaar meestal met gesloten deuren plaats. Bij 'n zeker genre in de letterkunde werd de aandacht op 'n tijd bepaald en *elk* lid moest voorbereid ter vergadering komen. De degelijkheid hiervan spreekt voor zichzelf, maar voor Stellenbosch, waar men alleen door de verschillende vergaderingen te bezoeken 't al heel druk zal hebben, om dan niet te reppen van 't werk aan de opvoedingsinrichtingen verbonden, is dit streven, hoe wenselijk ook al, te ambitieus.²⁶

Een andere maatregel die ertoe moest leiden dat de leden zich zorgvuldiger van hun taak zouden kwijten, was het aanwijzen van critici, die elke bijdrage na afloop moesten becommentariëren. Hierdoor zouden situaties zoals die zich in het afgelopen jaar hadden voorgedaan, in de toekomst hopelijk voorkomen worden, “nl. dat één lid zijn werk helemaal vergeten was en dat 'n ander te laat was begonnen om voor de vergadering te verschijnen”.²⁷

Een eerste indicatie dat het “Ons Spreekuur” niet meer zo voor de wind gaat, lijkt te zijn dat het de vereniging, die nog al die jaren bij elkaar kwam in professor Viljoens lokaal in het Victoria Kollege en die de boekerij had ondergebracht in een kamertje daarnaast, niet lukt om genoeg geld in te zamelen voor de bouw van een eigen zaal. In 1909 was het de belangstelling voor de openbare toneelavond, een uitvoering van *Jan Masseur* van D.M. Maaldrink, die teleurstelde. “Is het te veel gevraagd”, klaagt de voorzitter, “als wij verwachten dat iedereen die het eenigszins tillen kan die enige Hollandse opvoering te Stellenbosch zal bijwonen? Of valt een Hollandse opvoering

minder in de smaak? Dat kunnen wij toch niet geloven.”²⁸ En ten slotte begint ook het ledental terug te lopen:

Ons ledental dat tot vijftig beperkt is, is lang niet vol en gedurende het afgelopen jaar is het eerder verminderd dan vermeerderd. Sommigen hebben bedankt of zijn vertrokken, anderen bleven eenvoudig van de vergaderingen weg totdat zij geschorst moesten worden. Als men bedenkt dat van de studenten te Stellenbosch die leden van deze vereniging konden zijn, nog geen acht procent bij ons aansluiten, dan hapert het toch zeker ergens.²⁹

In 1911 is het aantal toehoorders bij de vergaderingen soms op de vingers van één hand te tellen. Ook de opkomst van de eigen leden laat te wensen over.

Dat is echter een algemeen verschijnsel geworden. Of 't te wijten is aan een geest van papheid, die bij ons is ingedrongen dan of de schuld ligt aan de bioskoop vertoningen en de vele konserten als anderzins beslissen wij hier niet. Wij menen echter, dat de verschillende vereniging(en) eendrachtige stappen moeten nemen om dit treurig verschijnsel te keer te gaan.³⁰

In 1913 wordt er in plaats van de jaarlijkse toneeluitvoering een muzikaal en letterkundig programma gehouden. “En om kort te zijn, die avond was een mislukking”, gromt de voorzitter in zijn jaarverslag. “Ons Spreekuur” mag dan wel een Stellenbossche vereniging zijn, het publiek lijkt meer belangstelling te hebben voor films en voor voorstellingen die van buiten komen, “terwijl Ons Spreekuur veronachtzaamd en te schande gemaakt wordt”. “Zijn de Naboths dan allen gestorven, of worden er in onze dagen slechts Achabs geboren?”³¹

8. De spellingvereenvoudiging van W.J. Viljoen

De dalende populariteit van “Ons Spreekuur” houdt waarschijnlijk verband met het taalstandpunt van de vereniging en de rol van de voorzitter, Willem Jacobus Viljoen (1869-1929). Zijn betrokkenheid plaatste “Ons Spreekuur” namelijk in het hart van de Hollandse Beweging.

Viljoen was de eerste alumnus van het Victoria Kollege die na verdere studie in Europa naar zijn alma mater was teruggekeerd. In de tussentijd had hij eerst talen en filosofie gestudeerd in Amsterdam en Leiden (waar hij zijn kandidaats in de Nederlandse Letteren had behaald) en vervolgens was hij in Straatsburg *magna cum laude* gepromoveerd op een filologisch proefschrift getiteld *Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache* (1896). In deze dissertatie – de eerste die er over het Afrikaans is verschenen – verdedigde hij de theorie dat het Afrikaans hoofdzakelijk is voortgekomen uit de volkstaal van de provincie Noord-Holland in de zeventiende eeuw. Nog tijdens zijn verblijf in Straatsburg werd Viljoen, pas 25 jaar oud, in 1894 door het Victoria Kollege benoemd tot professor in de Moderne

Talen en de Geschiedenis; vanaf 1900 bekleedde hij de leerstoel Nederlands. Zijn beheersing van de Nederlandse taal (“wat hy uitmuntend kon skryf en praat”), was volgens een tijdgenoot “vir ’n Afrikaner onverbeterlik”.³² Volgens Erasmus (1972: 835) had Viljoen grote invloed op zijn studenten dankzij “sy kragtige persoonlikheid, welsprekendheid en vurige liefde vir sy vak”. Viljoen verwierf landelijke bekendheid als pleitbezorger voor een vereenvoudigde Nederlandse spelling. Daarnaast was hij onder meer bestuurslid van de Zuid-Afrikaansche Taalbond, mede-oprichter van de Zuid-Afrikaansche Onderwijzers Unie en hoofdredacteur van het orgaan van deze organisatie, *De Unie*. In 1910 werd Viljoen door generaal Hertzog benoemd tot Directeur van Onderwijs in de Oranje-Vrijstaat. In de Vrijstaat maakte hij een moeilijke tijd door; zijn beleid ten aanzien van de onderwijsvoertaal werd van alle kanten bekritiseerd.³³ In 1918 volgde hij sir Thomas Muir op als Superintendent-generaal van Onderwijs van de Kaapprovincie; deze laatste jaren waren weer uiterst succesvol. Hij overleed op 19 juli 1929. Zijn begrafenis was een indrukwekkende gebeurtenis, waarbij naar schatting twaalf- tot vijftienduizend belangstellenden aanwezig waren. “Ten einde die onderwysers en skoolkinders die geleentheid te gee om die begrafnis by te woon,” schrijft *Die Volksblad* op 23 juli 1929, “was vandag ’n vakansiedag vir die skole en daarvan is deur duisende onderwysers en skoolkinders gebruik gemaak.” Uit hetzelfde krantenbericht blijkt dat verschillende oud-leden van “Ons Spreekuur” de plechtigheid in hun officiële hoedanigheid bijwoonden; zo wordt er melding gemaakt van de aanwezigheid van “dr. D.F. Malan, vertegenwoordigende van die Unie-regering”, “dr. G. Cillie van Stellenbosch” en “honderde predikante”

De Taalbond had zich al in de jaren 1890 ingezet voor de ontwikkeling van een vereenvoudigde spelling. Viljoen was lid van het comité dat zich met deze kwestie bezighield. (De Villiers, 1936: 164) Het uitbreken van de Tweede Anglo-Boerenoorlog had de activiteiten tijdelijk stilgelegd, maar na de oorlog werd de kwestie opnieuw actueel toen het Transvaalse ministerie van Onderwijs bij P.G.J. de Vos, vóór de oorlog voorzitter van de Taalbond, informeerde of de vereenvoudigingsplannen al officiële status hadden en dus in het onderwijs moesten worden doorgevoerd. Deze vraag vanuit Transvaal vormde de aanleiding tot de heroprichting van de Taalbond op 20 maart 1903. (De Villiers, 1936: 171) Viljoen, die op het punt stond om naar Europa te vertrekken, kreeg de opdracht om daar met deskundigen over de spellingsvereenvoudiging te overleggen. (De Villiers, 1936: 170-171) In een brief van De Vos werd het standpunt van de Taalbond nog eens verduidelijkt:

Wij willen geene nieuwe taal gaan scheppen, die den naam van Nederlandsch niet waardig zal zijn. Wij wenschen, dat ons nageslacht zich nog altijd zal kunnen bedienen van de literatuur van Nederland. Maar wij zijn verplicht rekening te houden met onzen volksaard en landsomstandigheden en ook met den sterken wedijver van de Engelsche taal hier te lande. Door al te conservatief te willen zijn en naar het onmogelijke te streven, zouden wij alleen op den duur des te meer schade lijden.

Wij houden ook het oog op veranderingen en vereenvoudiging, die in Nederland zelf burgerrecht hebben verkregen en wenschen daarvan gebruik te maken, voor zoo ver zij ons van dienst kunnen zijn, en dienen daarin de ondersteuning te hebben van lichamen die op taalkundig gebied met gezag kunnen spreken. Wel te verstaan dus, wij sluiten ons daarmede bij geen partij in Nederland aan... (De Villiers, 1936: 171)

Viljoen liet er geen gras over groeien en raadpleegde in Nederland en Vlaanderen verschillende vooraanstaande wetenschappers en taalorganisaties. Op 5 oktober 1903 ontving hij van de Commissie voor Taal- en Letterkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een adhesiebetuiging waarin gesteld werd dat het vereenvoudigingsvoorstel van de Taalbond voldeed aan alle wetenschappelijke normen, dat deze “niet in strijd zijn met het karakter en de wetten der Nederlandsche Taal” en “dat het alleszins gerechtvaardigd is om woorden en uitdrukkingen, die in Zuid-Afrika algemeen bekend zijn ook in de schrijftaal te gebruiken, en dat kleine wijzigingen in woordgebruik en taalvormen, zooals die welke de Zuid-Afrikaansche Taalbond voorstelt, geen afbreuk doen aan de hoogere eenheid der Nederlandsche taal.” (Z.A. *Taalbond*, 1904: 19) De verklaring werd ondertekend door maar liefst 47 taal- en letterkundigen en historici uit Noord en Zuid, onder wie P.J. Blok, S.G. de Vries, J. Verdam, G. Kalff, C.C. Uhlenbeck, H. Kern, G.W. Kernkamp, J. te Winkel, W. de Vreese, J. Vercoullie en P. Fredericq. (Z.A. *Taalbond*, 1904: 20-23)

Nadat Viljoen van zijn missie was teruggekeerd, publiceerde de Taalbond een brochure, waarin de nieuwe regels werden uitgelegd en werden geïllustreerd aan de hand van een fragment uit C.M. van Koetsvelds *Schetsen uit de pastorie te Mastland*, dat zowel in de Nederlandse spelling van 1843 als in de vereenvoudigde spelling was afgedrukt. In een bijlage werd bovendien de volledige steunbetuiging van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afgedrukt, mét alle 47 namen.

Achtereenvolgens werd nu de instemming verkregen van taalgeleerden uit alle delen van het land, van de regeringen van Transvaal en Transoranje, de Raad van de Universiteit van de Kaap de Goede Hoop en het ministerie van Onderwijs. Dankzij het feit dat “die groot taalkundiges in Holland” de vereenvoudiging reeds hadden goedgekeurd, kostte het weinig moeite om deze personen en instanties te overtuigen. (De Villiers, 1936: 175) Inmiddels werden ook de meest invloedrijke kranten en godsdienstige periodieken in de vereenvoudigde spelling gepubliceerd. Steun kwam er ook van de kant van de Zuid-Afrikaanse Onderwijzers-Unie (ZAOU). De ZAOU, opgericht in 1905, was een geesteskind van Viljoen zelf; hij was ook redacteur van het orgaan van de ZAOU, het tijdschrift *De Unie*. In het eerste nummer van *De Unie* werden meteen de basisprincipes van de vereenvoudigde spelling uiteengezet; in alle gevallen waar de Zuid-Afrikaanse vereenvoudiging geen uitsluitel gaf, zouden de taalnormen van Kollewijns “Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal” uitsluitel moeten geven. (De Villiers, 1936: 175) In het vierde nummer van *De Unie* werden vervolgens alle regels van de vereenvoudiging op een rijtje gezet.

De vereenvoudigde spelling kende twee ingrijpende veranderingen ten opzichte van de oude situatie. Ten eerste zou voortaan de zogenaamde “Kollewijnse” spelling worden aangehouden. In Nederland was in 1883 de spelling van M. de Vries en L.A. te Winkel van kracht geworden. Dit systeem kreeg veel kritiek van taalgeleerden en onderwijzers die vonden dat De Vries en Te Winkel te veel waarde hechtten aan de etymologie van woorden. De Amsterdamse onderwijzer R.A. Kollewijn was één van de bekendste tegenstanders. Hij publiceerde in 1891 in *Vragen van den Dag* een geruchtmakend artikel getiteld “Onze lastige spelling. Een voorstel tot vereenvoudiging”. Hierin wees Kollewijn vooral op het belang van de uitspraak; deze zou volgens hem bepalend moeten zijn bij het vaststellen van de meest geëigende spelling. In 1894 richtte Kollewijn samen met een aantal medestanders de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal op. Deze vereniging pleitte voor vereenvoudiging van de spellingsregels, waarbij onder meer de *sch* aan het einde van een woord het veld moest ruimen (“mens” i.p.v. “mensch”), evenals de *ee* en *oo* in open lettergrepen (“lezen” i.p.v. “leezen”, “lopen” i.p.v. “loopen”); de *i* moest voortaan worden geschreven als *ie* (“logies” i.p.v. “logisch”) en de schwa als *i* (“heerlik” i.p.v. “heerlijk”). De spelling-Kollewijn was aanvankelijk in Nederland en België op nogal wat weerstand gestuit. Maar in 1934 werden de meeste van deze voorstellen door de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, H.P. Marchant, overgenomen (de spelling-Marchant). (Neijt, 1991: 146-147) De vereenvoudigde spelling van de Taalbond was dus op Kollewijns vereenvoudigingsvoorstel gebaseerd. “Het dooreenhaspelen van twee stelsels”, aldus *De Unie*, “wordt niet toegelaten.” (De Villiers, 1936: 176) De Taalbond week echter van de Kollewijnse spelling af – en dat brengt ons bij het tweede kenmerk van het Taalbondvoorstel – door te bepalen dat woorden en uitdrukkingen, “aan het Hollands van Zuid-Afrika eigen of die hier gebruikt worden in een andere betekenis dan ze tans in Holland hebben”, in het Nederlands mochten worden opgenomen. (De Villiers, 1936: 176)

Maar ten spijte van de goedkeuring van officiële zijde was Viljoens spellingsvereenvoudiging gedoemd om te mislukken. J.H.H. de Waal, een van de eerste voorvechters van het Afrikaans, heeft in *My herinnerings van ons taalstryd* genadeloos blootgelegd wat het probleem was. Invoering zou volgens de Taalbond “Nederlands, ‘onze moedertaal,’ minder ongewild by ons maak”, schampert hij,

en tegelykertyd die gevreesde stroom in die rigting van “Patriots” stuit! Foei! Vir my het dié besluit sowel belaglik as tragies voorgekom. Of daardie liewe, goedbedoelende, nasionale hooggeleerdes kon insien dat al sulke pogings, op hul bes, slegs op lapwerk kon uitloop? Of hulle kon begryp dat, watter konsessies hulle ook uit Holland kon verkry, die taal van Holland nie die taal van Suid-Afrika was nie! (De Waal, 1932: 97)

Anna de Villiers is in haar proefschrift over de Hollandse Beweging uit 1936 nauwelijks meer diplomatiek:

Dat hierdie nuutgeskape taaltoestand ongesond en onnatuurlik was, het geeneen van die getabberde Hollandse taalgeleerdes, geeneen van die Taalbondmanne ingesien nie. Die pasgebore kindjie wat met soveel sorg en beskerming en onder so 'n vername voogdyskap die wêreld binnegekom het, het egter 'n doodskiem by sy geboorte gehad wat uiteindelik noodlottig sou blyk. Sy talryke vername beskermhere het hiervan niks gemerk nie, en hom getroetel en gekoester en tot groei aangepor, en onder die gunstige omstandighede het hy dan ook aanvanklik tekens van ontwikkeling getoon. (De Villiers, 1936: 177)

Binnen de kortste keren werd de invoering van de vereenvoudigde spelling ingehaald door de opkomst van de beweging voor het Afrikaans. Nadat D.F. Malherbe op 12 oktober 1906 in Wellington een lezing had gehouden onder de titel “Is Afrikaans 'n dialekt?” (een vraag die volgens Malherbe met “nee” beantwoord moest worden, waarna hij een krachtig pleidooi hield vóór het Afrikaans en tégen de vereenvoudigde spelling), reageerde Viljoen onmiddellijk met een eigen lezing, eveneens in Wellington, getiteld “Wat is nu eigenlijk onze taal?” Volgens Pienaar had Viljoen ervoor gezorgd dat het verslag van zijn lezing in de krant zou verschijnen op dezelfde dag waarop in Kaapstad de oprichtingsvergadering werd gehouden van de Afrikaanse Taalvereniging, op 3 november 1906. Ná zijn lezing, uiteraard vóór de vereenvoudigde spelling, zou Viljoen, vertrouwend op het gezag dat hij als taalkundige genoot, beweerd hebben: “Ik ben juist betijds geweest om deze beweging de nekslag toe te dienen”. (Pienaar, 1946: 283) De oprichting van de ATV ging echter gewoon door en hierna kreeg de Afrikaanse taalstrijd in de Kaap zijn volle momentum. Het idee van de Taalbond dat de Afrikaners weliswaar Afrikaans mochten praten, maar alleen Nederlands mochten lezen en schrijven, werd verder ondermijnd toen D.F. Malan op 13 augustus 1908 te Stellenbosch zijn “Het is ons ernst”-lezing hield.³⁴ Hierin toonde Malan eens te meer de onhoudbaarheid van het Taalbondstreven aan en hij riep Taalbond en ATV op om elkaar niet langer tegen te werken, maar de krachten te bundelen in het belang van alle Afrikaners. Malans lezing had inderdaad tot gevolg dat er, nog voor het einde van het jaar 1908, een toenadering tussen beide partijen tot stand kwam, waarbij Viljoen deze keer een leidende rol speelde. Waarschijnlijk begon het besef tot hem door te dringen dat, zoals A.M. Hugo (1966: 296-297) het stelt, “die saak waarvoor hy al sy kragte ingespan het, reeds 'n verlore saak was, en dat Afrikaans die oorhand sou kry”. De stichting van de Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst in 1909 markeerde de verzoening; onder de eerste dertig leden van de Akademie waren aanhangers van beide richtingen vertegenwoordigd. Pienaar:

Dit het egter nie beteken dat die Hollandse party nou 'n hartgrondige bekering ondergaan het en voortaan ook vir Afrikaans sou ywer, soos die Afrikaanse party vir Hollands gedoen het. Dit het ook nie beteken dat alle verdere botsings tussen die twee in die toekoms uitgesluit was nie. Dit het hoogstens beteken dat aktiewe verset teen Afrikaans gestaak is – hulle sou geen stok meer in die Afrikaanse wiel steek nie, maar ook geen skouer aan daardie wiel sit nie. (Pienaar, 1946: 316-317)

Jaren later zou Viljoen echter nog een belangrijke bijdrage leveren aan de strijd voor algemene erkenning van het Afrikaans. Na de succesvolle opmars van het Afrikaans binnen het onderwijs en de kerk, restte er nog één bastion dat geslecht moest worden: de politiek. In 1918 had J.H.H. de Waal in de Volksraad een motie ingediend, waarin werd vastgelegd dat onder de “Hollandse Taal” uit artikel 137 van de grondwet van 1909 zowel Nederlands als Afrikaans verstaan kon worden. De motie werd aangenomen met één belangrijk voorbehoud: wetsteksten en ambtelijke stukken van regering en Volksraad mochten nog steeds alleen in het Nederlands opgesteld worden. In de jaren hierna leidde dit in de praktijk tot een onwerkbare situatie. Daarom stelde D.F. Malan, ooit lid van “Ons Spreekuur”, maar tóen de nieuwe minister van Onderwijs en Binnenlandse Zaken in de pas aangetreden Paktregering van J.B.M. Hertzog, in februari 1925 voor dat er een gezamenlijk comité benoemd zou worden van leden van de Volksraad en de Senaat, dat zou onderzoeken “of, en indien wel, in hoeverre, de Afrikaanse vorm van de Hollandse taal in plaats van de Nederlandse taal-vorm van Hollands gebruikt zal worden aanzien van Wetsontwerpen en Wetten van het Parlement, alsook ten aanzien van officiële dokumenten van beide Huizen”. (Kannemeyer 1995: 432) F.W. Reitz, oud-president van de Oranje-Vrijstaat, voormalig staatssecretaris van de Zuid-Afrikaansche Republiek en als dichter van onder meer “Klaas Gezwindt en zijn paert” en “Die steveltjies van Sannie” één van de grondleggers van de Afrikaanse literaire traditie, werd tot voorzitter benoemd; D.F. Malan en C.J. Langenhoven traden op als de belangrijkste woordvoerders. Er werden acht deskundigen opgeroepen, die zich moesten uitspreken over de juridische implicaties, de taalkwestie en de praktische uitvoerbaarheid van het voorstel om de benaming “Hollands” (die zowel “Nederlands” als “Afrikaans” kon betekenen) in de grondwet te vervangen door het eenduidige “Afrikaans”. Twee voormalige leden van “Ons Spreekuur” die een krachtig getuigenis aflegden vóór het Afrikaans waren E.C. Pienaar en advocaat H.A. Fagan. De laatste getuige die voor de commissie moest verschijnen, was W.J. Viljoen, toen Superintendent-Generaal van Onderwijs in de Kaap. Zijn oordeel zou doorslaggevend zijn. “Langenhoven,” schrijft J.C. Kannemeyer (1995: 453), “het hom voor die ondervraging van Viljoen op ’n vurige stryd voorberei, maar van die verwagte storm het niks tereggekom nie.” Viljoen verwees onder meer naar zijn proefschrift uit 1895, waarin hij reeds had verklaard “dat die beweging om Afrikaans tot skryftaal te verhef, ’n redelike en billike beweging was”. (Kannemeyer, 1995: 452) Dat hij niettemin zo lang propaganda had gevoerd voor een vereenvoudigd Nederlands, was omdat dit, volgens hem, een brugfunctie kon hebben en het Afrikaans, dat in de Patriot-tijd zwaar onder vuur lag, kon beschermen tegen aanvallen vanuit het Engelse kamp. “Toch,” verklaarde Viljoen, “was het Afrikaans toen reeds echt Afrikaans, evenals onze Afrikaanse veldbloemen echt Afrikaans zijn. Ik heb altijd gevoeld, dat wij nooit zover zouden komen om Afrikaans algemeen te vervangen door Nederlands zelfs in de vereenvoudigde vorm. Ik geloof dan ook (...) dat Afrikaans het voorgoed gewonnen heeft (...).”

(Kannemeyer, 1995: 452) “Alles het eenvoudig seepglad verloop,” aldus Kannemeyer (1995: 453), “en [Langenhoven] het, soos hy dit in *U dienswillige dienaar stel*, ‘letterlik alles van dr. Viljoen gekry wat ek wou hê, en nie met steekse teënsinnigheid van sy kant nie maar met hartlike saamstemming’.”

9. “... Zooals wij spreken zijn wij...”

In de jaren vóór het uitbreken van de Anglo-Boerenoorlog, toen de Taalbond bezig was om een nieuwe spelling uit te denken, was de verhouding tussen het “Hoog-Hollands” en het Nederlands zoals dat in Zuid-Afrika werd gesproken, ook tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” inzet van heel wat discussie. De bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” hadden niet onmiddellijk de vorm die hierboven uiteengezet is. Tijdens de oprichtingsvergadering van “Ons Spreekuur” op 2 augustus 1895 werd als voorlopig hoofddoel geformuleerd “onze menschen gewoon te helpen praten”. Net als bij andere CJV's en debatverenigingen dienden de bijeenkomsten als een soort laboratoriumsituatie waarin de studenten hun spreekvaardigheid in het Nederlands middels voordrachten en debatten verder konden ontwikkelen. Dit was in de eerste plaats in het belang van de studenten zelf. In hun latere loopbaan als bijvoorbeeld onderwijzer, predikant of politicus zou de hier opgedane ervaring hun immers goed van pas komen. Maar Viljoen en zijn studenten zagen hun onderneming vanaf het begin ook als een vorm van volksopvoeding. Als deze studenten, die bestemd waren om de sociale en geestelijke leiders van het Afrikanerdom te worden, de taal goed beheersten, dan zou dit een positieve uitwerking hebben op het taalgebruik, het denken en uiteindelijk het levenspeil van het volk. Andersom geredeneerd kon verslapping van de aandacht voor de taal leiden tot sociaal-economische achteruitgang en machtsverlies. De oprichting van “Ons Spreekuur” moet dan ook gezien worden tegen de achtergrond van de *armblanke*-problematiek (die in de jaren negentig van de negentiende eeuw voor het eerst algemeen onderkend werd) en de voortwoekerende strijd tegen de verengelsing van de Zuid-Afrikaanse samenleving. “Deze vereniging toch kan dóór ons op onze omgeving inwerken”, luidt de hoopvolle veronderstelling in de notulen van de eerste bijeenkomst. “Zooals wij denken, spreken wij en zooals wij spreken zijn wij.”³⁵

Uit diezelfde notulen blijkt dat er tijdens de oprichtingsvergadering onmiddellijk een levendige discussie ontstond over de vraag welke taal het nu eigenlijk was waarin de studenten zich zouden moeten vervolmaken. Het Nederlands of “Hoog-Hollands”? Of het Afrikaans of “Paterjots”? Viljoen wees erop dat niet alleen het gesproken, maar ook het geschreven Nederlands in Zuid-Afrika verschildte van dat in Nederland. Hierop verklaarde één van de studenten dat het hem “tegen de borst” stuitte “dat beschaafde Afrikaanders zich op slaafsche wijze moesten bedienen van hun eigenlijk ‘wildvreemde’ talen”.

Daarom zou hij willen vragen konden wij in dezen niet wat zelfstandiger optreden en onze spreek- en schrijftaal in overeenstemming brengen met onze behoefte en toestand. Laten wij ons houden aan een beschaafde, duidelijke en vereenvoudigde taal ontdaan van alle overbodige onderscheidingen in vormen. Dát is onze spreektaal, dát moet onze schrijftaal worden[,] daartoe kunnen wij veel bijdragen.³⁶

Het pleidooi van deze student kwam in grote lijnen overeen met de vereenvoudigde spelling zoals die in dezelfde periode door Viljoen en de Taalbond werd ontwikkeld en gepropageerd. Tijdens dezelfde vergadering werd besloten om een wetenschappelijke studie te maken van het taalgebruik in Vondels *Leeuwendalers* en dit te vergelijken met een Afrikaanse tekst. Zo hoopte men vast te kunnen stellen welke fonetische, semantische en syntactische elementen uit het “Hollands” zoals dat toen in Zuid-Afrika werd gesproken, nog afkomstig waren uit het zeventiende-eeuwse Nederlands. Het waren deze historische elementen die volgens Viljoen de kern uitmaakten van de “volkstaal” van de Afrikaners en die bij de standaardisering van een Nederlandse spreek- en schrijftaal voor Zuid-Afrika als uitgangspunt genomen moesten worden. “Wat historisch is in onze volkstaal moeten wij blijven behouden zolang wij waarde blijven hechten aan onze afkomst”, aldus Viljoen.³⁷ Toen op 20 november 1895 het eerste reglement van de vereniging werd vastgesteld, werd de doelstelling van “Ons Spreekuur” geformuleerd als “de historische behandeling onzer volkstaal”. Tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” kwam ook de vereenvoudigde Nederlandse spelling van Kollewijn ter sprake. Uit deze verwijzingen naar Kollewijn blijkt dat de Stellenbossche studenten op de hoogte waren met het taaldebat dat in diezelfde jaren de gemoederen in Nederland flink bezighield. Ze kwamen echter tot de conclusie dat de Afrikaners zélf tot een oplossing van hun taalproblemen moesten komen en geen genoegen konden nemen met een oplossing die vanuit Nederland werd aangedragen.³⁸

De notulen van 12 februari 1896 laten zien dat er in dit vroege stadium al werd gedebatteerd over de onderscheiden posities van Nederlands en Afrikaans “en de ongewenste verdeling van krachten”. Viljoen stuurde de studenten in de richting van het Nederlands “om op dien weg van gelijdelijke ontwikkeling ons spreektaal te vormen”.³⁹ De notulen van “Ons Spreekuur” geven meer duidelijkheid over Viljoens ambivalente houding ten opzichte van het Afrikaans en over de rol die hij voor het Nederlands in Zuid-Afrika zag weggelegd. Tijdens de bijeenkomst van 11 maart 1896 verklaarde hij zijn steun aan de “volkstaal”: “Dr. Viljoen zegt ter opheldering van zijn standpunt, dat hij hart en ziel voor de volkstaal is omdat er bij hem een sterk nationaal gevoel leeft en nationaliteit en taal gaan samen.” Onmiddellijk hierna waarschuwde hij echter voor het gevaar dat het Afrikaans te snel de plaats van het Nederlands zou innemen en hierdoor indirect het Engels in Zuid-Afrika in de kaart zou spelen:

Had ons volk een lange geschiedenis achter den rug, dan was het anders gesteld met de taal en hierbij komt nog dat wij in een tweetalig land woonachtig zijn. (...) Doch hij ijvert ook voor de volkstaal want wij worden met het geestelijk zwaard van Engeland bedreigd. Hij meent, dat hoe beter Hollandsch men kent des te beter zal men Afrik. spreken en schrijven. Laten wij ondertusschen trachten ons taal te veredelen totdat er een man opstaat krachtig genoeg om haar een officieel status te bezorgen. Zijn standpunt dan is dit: Laat ons volk eerst een literatuur bezorgen en de volkstaal veredelen.⁴⁰

Op aandrang van Viljoen wordt een motie aangenomen dat de tijd nog niet rijp is voor een zelfstandige schrijftaal, maar dat er al wel kleine veranderingen mogelijk zijn. Met dit laatste hint Viljoen op een vereenvoudiging van het Nederlands voor Zuid-Afrikaans gebruik.

Ook in de jaren die volgen, blijft de keuze tussen Nederlands en Afrikaans een regelmatig terugkerend debatsonderwerp. Zo gaat het op 17 september 1900 over de volgende vragen:

1 Is het Kaapsch Holl. een patois? 2 Is het wenschelijk 't Patriotsch, zooals gebruikt door Ds. S. du Toit, in zijn geschriften aan te moedigen als de toekomstige taal voor Z. Afrika? 3 Waaraan is het groote onderscheid dat bestaat tusschen de Spreektaal en de Schrijftaal toe te schrijven? 4 In hoeverre mag men zich in 't openbaar hetzij op den kansel of anderszins bedienen van de vereenvoudigde taal.⁴¹

Helaas wordt het verloop van de discussie niet in het notulenboek vermeld. Wel komen we uit een aantekening van 11 maart 1896 te weten dat twee studenten zich aanvankelijk moeilijk laten overtuigen: D.G. Malan en N.M. Hoogenhout. Deze weerstand is niet moeilijk te begrijpen, omdat beide jongens afkomstig waren uit het milieu van de Eerste Afrikaanse Taalbeweging. N.M. ("Imker") Hoogenhout was bijvoorbeeld een zoon van C.P. Hoogenhout, één van de GRA-mannen van het eerste uur. Overigens heeft deze familie-achtergrond hem er niet van weerhouden om volop mee te doen met alles wat "Ons Spreekuur" te bieden had. In 1903, toen Viljoen door Europa reisde, nam Hoogenhout tijdelijk zijn colleges aan het Victoria Kollege over en werd hij interim-voorzitter van "Ons Spreekuur"; later zou hij ook nog eens tot "erelid" benoemd worden. In de persoon van Imker Hoogenhout wordt het uitgangspunt van de GRA: het Afrikaans "doen", maar het Nederlands niet nalaten, bij uitstek belichaamd.

Ná Viljoens Europese reis vermeldt het notulenboek van "Ons Spreekuur" op 22 februari 1904:

Wij hadden onzen Eere-Voorzitter voor het eerst in ons midden, na zijn bezoek naar Europa, daarom brachten we met eenige belangstellenden een genoeglijken avond te samen door, om hem van onze waardeering te verzekeren. Nadat de notulen der vorige vergadering waren gelezen en geteekend, heette de Vice-Voorz. Dr. Viljoen van harte welkom in ons midden. Wij hadden hem gemist in onze vergaderingen en waren blij hem terug te hebben. Hij bedankte Dr. Viljoen ook voor wat hij voor

“Ons Spreekuur” en voor ons volk had gedaan. (...) Dr. Viljoen gaf daarop een volledig verslag van wat hij had kunnen doen voor “Ons Spreekuur,” voor de studenten aan “Victoria College” en aan de Theol. kweekschool, en voor de Holl. Taal in het algemeen. De taalvereenvoudigingen, door hem voorgesteld, hadden bijval gevonden bij de voornaamste mannen op letterkundig gebied in Nederland, zoodat wij nu met het voorstaan ervan, op een vaste basis konden voortgaan. (...) Prof. Hofmeyr (bedankte) in hartelijke bewoording onzen Eere-Voorzitter voor zijn diensten. Dr. Viljoen had wonderen gedaan; of dit aan zijn persoonlijkheid of aan een geheime tooverkracht te wijten was, wist hij niet. Ons gansche volk was hem dankbaar.⁴²

Maar ook binnen het door Viljoen opgerichte “Ons Spreekuur” begon het Afrikaans geleidelijk aan een prominenter plek op te eisen, zo blijkt uit de jaarverslagen en de notulen van de vergaderingen. Overigens werd het woord “Afrikaans” aanvankelijk gebruikt als aanduiding voor het werk van Nederlandstalige schrijvers uit Zuid-Afrika, zoals A. Moorrees, A. Francken en Hubertus Elffers. “Verder heeft ‘t Bestuur gemeend dat we onzen Afrikaanschen schrijvers de eer die hun toekomt niet langer mogen onthouden, en hebben we alzoo een begin gemaakt met het behandelen van Letteren op Afrikaanschen bodem ontloken,” staat er in het jaarverslag over 1903-1904.⁴³ In hetzelfde verslag spreekt de voorzitter zijn vreugde uit over het feit dat de studenten steeds meer eigen teksten voordragen: “Op deze wijze komt onze Vereeniging nader tot de verwezenlijking van haar doel en werken we mee tot de vorming van een eigen Z.A. Litteratuur”.⁴⁴ Een opvallende naam op de literatuurlijst van “Ons Spreekuur”, is die van Melt J. Brink. Deze kwam in het jaar 1903-1904 uit zijn werk voor te lezen en werd bij die gelegenheid, zoals met alle gastsprekers gebeurde, meteen tot erelid benoemd; het bezoek werd op 13 juni 1910 herhaald. Kannemeyer schrijft over Brinks *Grappige stories en ander versies*, waarvan tussen 1893 en 1909 zeven delen zouden verschijnen:

In sy werk, wat oorwegend in Kaaps-Hollands geskryf is, soek hy na ’n sintese tussen Nederlands en Afrikaans en maak hy sy lesers gewoond aan ’n medium wat nie meer Nederlands is nie, sonder om tot die fonetiese eksesse van Du Toit oor te gaan. Onbewustelik het hy dus die skriftelike oorgang van Nederlands na Afrikaans vergemaklik. (Kannemeyer, 2005: 55)

Brinks werk werd in zijn eigen tijd tot de “Hollandse” en niet tot de Afrikaanstalige literatuur van Zuid-Afrika gerekend. Hoewel Brinks gebruik van het “Kaaps-Hollands” volstrekt idiosyncratisch was, is het niet moeilijk voorstelbaar waarom zijn werk, anders dan dat van de *Patriot*-dichters, wel vanaf het begin door Viljoen en de studenten van “Ons Spreekuur” werd omarmd.

Uit het jaarverslag over 1910 blijkt voor het eerst dat er tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” ook aandacht is besteed aan het werk van niet-Nederlandse schrijvers. Schrijvers die dat jaar zijn behandeld, aldus de voorzitter, zijn onder meer Jacob van Lennep, Hendrik Tollens, Joost van den Vondel, A.C.W. Staring, J.J. Cremer, Bernard ter Haar en J.J.L. ten Kate. “Daarbij”, vervolgt hij, “hebben we ook ‘t oog niet

gesloten voor wat hier alzo op afr. bodem van tijd tot tijd verschijnt. Wij vertrouwen dat door de werken te behandelen van mannen als Moorrees, Conradie, Engela, Preller + Celliers wij erin slagen zullen onze leden op te wekken tot 'n hoger waardering van het goede + het schone bij onze eigen schrijvers.”⁴⁵ In deze opsomming vertegenwoordigt A. Moorrees de Nederlandstalige literatuur van Zuid-Afrika; J.G. Engela, Gustav S. Preller en Jan F.E. Celliers vertegenwoordigen de Afrikaanstalige. Een jaar later, in het verslag over 1911, constateert de voorzitter: “Bij een terugblik treft 't welk een voorname plaats de opkomende Zuid-Afrikaanse letterkunde heeft ingenomen op het program. Ja de letterkundige studies werden bijna uitsluitend tot Zuid-Afrikaanse auteurs beperkt.” Opnieuw blijken onder het predicaat “Zuid-Afrikaans” zowel Nederlandstalige (G.B.A. Gerdener, Jacob Lub, G.R. Keet) als Afrikaanstalige (Jan F.E. Celliers) schrijvers te kunnen vallen.⁴⁶

Vanaf 1910, het jaar van Viljoens vertrek naar de Vrijstaat, zoekt “Ons Spreekuur” steeds vaker de samenwerking met andere taalverenigingen. In het jaarverslag van 1910 wordt verwezen naar het taalfeest dat “Ons Spreekuur” samen met de ATV wil organiseren. “Wij verheugen ons innig over de poging van samenwerking tus. deze beide lichamen in belang van wat ons allen dierbaar is”, aldus de voorzitter in zijn jaarverslag. “Moge er veel nut gesticht worden + de uitkomst zij 'n heerlike herleving op taalgebied.”⁴⁷ En in 1913 was “Ons Spreekuur” nauw betrokken bij de organisatie van het Taalfeest dat op 1 maart van dat jaar in Kaapstad gehouden werd.⁴⁸

Tot het einde van haar bestaan zou “Ons Spreekuur” niettemin “de bevordering van de Nederlandse taal, letteren en kunst” als belangrijkste doelstelling handhaven. Het teruglopende ledental en de gebrekkige belangstelling vanuit de rest van de Stellenbossche bevolking doen vermoeden dat dit steeds moeilijker vol te houden viel. Sinds Eugène N. Marais met “Winternag” en Jan F.E. Celliers met “Die Vlake” de toon hadden gezet, was er een Afrikaanstalige literatuur opgekomen die veel nauwer aansloot bij de beleavingswereld van de Stellenbossche studenten dan het werk van Nederlandse schrijvers van het slag dat bij “Ons Spreekuur” jaar in, jaar uit opnieuw op het programma werd gezet. Daarbij moet de strijd voor het Afrikaans, waarin jonge Stellenbosschers zoals Tobie Muller, G.C. Tomlinson en J.J. Smith een actieve rol speelden, heel wat opwindender geleken hebben dan het gezapige vasthouden aan het Nederlands van gedistingeerde oudere heren als P.G.J. de Vos en J.I. Marais. Trouwens, zelfs deze iconen van de Hollandse Beweging kwamen langzamerhand tot de overtuiging dat de tijd voor het Nederlands in Zuid-Afrika nu echt voorbij was. En terwijl het Afrikaans op steeds meer levensterreinen ambtelijke erkenning begon te krijgen, was er aan Viljoens vereenvoudigde spelling steeds minder behoefte. Ten slotte was er nog het praktische probleem dat de studenten die “Ons Spreekuur” probeerde te bereiken, helemaal geen Nederlands spraken, maar Afrikaans, waardoor het onmogelijk werd om het Afrikaans uit de vergaderingen te weren. Een latere versie van de statuten, die in 1917 werd toegestuurd aan één van de nieuwe leden, bevat dan ook een opmerkelijke toevoeging die niet voorkwam in de oorspronkelijke statuten

uit 1897: “De afrikaanse vorm van ‘t Nederlands wordt toegelaten in oorspronklike schetsen, ‘t bespreken van afrikaanse letterkunde en in debatten, wanneer in ‘t Afrikaans opgesteld.”⁴⁹ Verwacht mag worden dat, met de opkomst van de Afrikaanse literatuur en het rumoer van het Stellenbossche taalactivisme op de achtergrond, het aandeel Afrikaans tijdens die vergaderingen al hoe groter werd. Als gevolg van die nuwe bepaling uit die statuten van 1917 verloor “Ons Spreekuur” as aparte organisasie sy bestaansreg. Samen met die almal teruglopende ledental sal dit er debet aan sy gewees dat “Ons Spreekuur” in 1919 opging in die Afrikaanse Kultuurvereniging. (Hugo 1966: 297)

Universiteit van die Vrystaat

Bronnelys

- Booyens, B.** 1969. *Die lewe van D.F. Malan. Die eerste veertig jaar*. Kaapstad: Tafelberg.
- Booyens, B.** 1983. “*Ek heb geseg.*” *Die verhaal van ons Jongeliede- en debatsverenigings*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Conradie, E.** 1949. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika, deel II: 1875-1905*. Kaapstad en Pretoria: H.A.U.M. h/a J.H. De Bussy.
- Du Toit, H.D.A.** 1959. Prestasies van alumni. In: *Eupeesuitgawe van die Kweekskool, Stellenbosch 1859-1959*. Kaapstad, N.G. Kerk: 50-54.
- De Z.A. Taalbond en de Taalvereenvoudiging*, Stellenbosch: Pro Ecclesia, 1904.
- De Villiers, A.J.D.** 1936. *Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika*. (Diss.) In: *Annale van die Universiteit van Stellenbosch*. Jrg. 14, reeks B, nr. 2 (september.)
- De Waal, J.H.H.** 1932. *My herinnerings van ons taalstryd*. Nasionale Pers Beperk. Kaapstad/Stellenbosch/Bloemfontein.
- Dreyer, A.** 1934. Oud-studente van die Kweekskool. In: *Gedenkboek van die Teologiese Seminarie (N.G. Kerk) Stellenbosch. Driekwart Eeufes 1859-1934*. Stellenbosch: Pro Ecclesia: 108-127.
- Dr. W.J. Viljoen ter ruste gelê. Reuse-skaar bewys laaste eer. Persoonlikheid en werkeroem. *Die Volksblad*, 23 juli 1929, 8.
- E. O.C. (Erasmus, O.C.) 1972 Viljoen, Willem Jacobus. In: *Suid Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, dl. 2, Kaapstad/Johannesburg 1972: 835-837.
- Fagan, H.A.** 1919. Lewensskets dr. Willem Jacobus Viljoen. In: *Die Huisgenoot*, januari: 590.
- Grosskopff, J.F.W.** 1918. Die nuwe Stellenbosch. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers Beperk: 176-183.
- Groot verlies vir S.A. Onderwys. Dr. W.J. Viljoen S.G.O. in Kaapland, oorlede. *Die Volksblad*, 20 juli 1929: 7.

- Hugo, A.M.** 1966. Studentelewe, 1866-1939. In: *Stellenbosch 1866-1966. Honderd jaar hoër onderwys*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel: 263-358.
- K., B.B. [Keet, B.B.]** 1976 Muller, Tobias Ballot. In: *Suid Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, Tweede druk dl. 1. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers: 597-598.
- Kannemeyer, J.C.** 1984. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Deel 1. Tweede, hersiene en bygewerkte druk. Pretoria en Kaapstad: Academica.
- Kannemeyer, J.C.** 1995. *Langenhoven. 'n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J.C.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004*. Kaapstad en Pretoria: Human & Rousseau.
- Keet, A.D. II (samenst.)** 2004. *A.D. Keet aan die woord. 'n Skakel met die Lae Lande*. Kaapstad: Disa.
- Malan, D.F.** 1918. De oud-studenten. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers: 75-87.
- Malherbe, F.E.J.** 1977. *Agter die oomblik*. Herinneringe. Johannesburg: Perskor.
- Malherbe, W.E.** 1918. De Kweekschool. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers: 27-37.
- Malherbe, W.E.** 1918. Het Victoria-Kollege (1866-1916). In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers Beperkt: 38-74.
- Muller, C.F.J.** 1990. *Sonop in die Suide. Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915-1948*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Neijt, Anneke.** 1991. *Universele fonologie. Een inleiding in de klankleer*. Dordrecht: Foris.
- Nienaber, P.J.** 1951. *Mylpale in die geskiedenis van die Afrikaanse taal en letterkunde*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Nienaber, P.J.** 1975 *Eerste sooie*. Johannesburg: Perskor.
- Pienaar, E.C.** 1919. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. (Diss.) Amsterdam: J.H. De Bussy.
- Pienaar, E.C.** 1929. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. Tweede, vermeerderde druk. Kaapstad: De Nationale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1926. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. Derde, vermeerderde druk. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1931. *Taal en poësie van die Twede Afrikaanse Taalbeweging*. Vierde, vermeerderde druk. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1946. *Die triomf van Afrikaans. Historiese oorsig van die wording, ontwikkeling, skriftelike gebruik en geleidelike erkenning van ons taal*. Tweede herziene en vermeerderde druk Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1949. Boerseun, banneling en taalstryer. Prof. E.C. Pienaar vertel sy lewensverhaal. In: *Die Burger*, 18 juni.
- Pirow, O.** 1957. *James Barry Munnik Hertzog*. Cape Town: Howard Timmins.
- Stellenbosch 1866 - 1966: Honderd jaar Höer Onderwys*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel, 1966.

Steyn, J.C. 1987. *Trouwe Afrikaners. Aspekte van Afrikaner-nationalisme en Suid-Afrikaanse taalpolitiek 1875-1938*. Kaapstad: Tafelberg.

Note

1. Dit artikel is tot stand gekomen in het kader van mijn promotieonderzoek naar de vroege Afrikaanstalige literatuur vanuit postkoloniaal perspectief. Met dank aan mijn promotoren, prof. dr. A. Rigney (Universiteit Utrecht), prof. dr. W.J. van Zyl (Universiteit van Wes-Kaapland) en prof. dr. E. Jansen (Universiteit van Amsterdam), en mijn co-promotor, dr. F. Ruiter (Universiteit Utrecht), voor hun reacties op een eerdere versie van deze tekst.
2. E.C. Pienaar aan A.D. Keet. (Utrecht, 22 december 1918) NALN, Ms 135/73. Het beeld van het “eselskakebeen” ontleent Pienaar aan *Die eselskakebeen* van Dr O’kulis (1909). “Verroeste remskoene” is een citaat uit het eerste nummer van het tijdschrift *Ons Moedertaal* (1914), waarin de redactie met deze woorden verwijst naar enkele kerkorganen (zoals *De Kerkbode*) waarin Nederlands wordt geschreven in plaats van Afrikaans.
3. In zijn proefschrift geeft Pienaar enkele voorbeelden van deze “kwetsende betoogstijl”. (zie Pienaar 1919: 55)
4. E.C. Pienaar aan A.D. Keet (Utrecht, 22 december 1918). NALN, Ms 135/73.
5. *Taal en poësie van die Tiveede Afrikaanse Taalbeweging* beleefde verschillende edities. Bij elke nieuwe druk werd het boek door de schrijver ingrijpend herzien: er hadden zich nieuwe ontwikkelingen voorgedaan, er waren nieuwe schrijvers opgestaan of reeds bekende schrijvers hadden nieuw werk gepubliceerd, de kennis over een bepaald onderwerp was gegroeid, Pienaar wilde zich verweren tegen zijn critici, of hij was zelf tot andere opvattingen gekomen. Vergelijking laat zien dat Pienaar zich in zijn academische proefschrift uit 1919 nog enigszins had ingehouden, misschien onder invloed van zijn Nederlandse promotor C.G.N. De Vooy. Die had hem, zoals uit aantekeningen van Pienaar na een gesprek met De Vooy blijkt, met een verwijzing naar het orgaan van het Algemeen Nederlandsch Verbond, gewaarschuwd voor al te veel taalactivisme: “Wetenschappelijk diepgaande beschouwing gewenst. Geen Neerlandia-dilettantisme!” (Pienaar-verzameling, Dokumentesentrum Universiteit van Stellenbosch, cat.nr. 48/16/19) In latere uitgaven (met name die van 1920 en 1926) kon Pienaar wel vrijuit propaganda voeren. Dat er steeds meer overwinningen voor het Afrikaans te boekstaven waren, versterkte zijn betoog. Toen in 1931 de vierde druk verscheen, was de strijd voor erkenning van het Afrikaans min of meer gestreden. Pienaar’s boek verloor daarmee zijn functie als strijdwapen.
6. In *Die triomf van Afrikaans* verwijst Pienaar naar Viljoen als “dié gesaghebbende taalgeleerde in Suid-Afrika” en als iemand wiens mening “groot gewig” had. In een voetnoot voegt hij hieraan toe: “Skrywer hiervan was destyds student van prof. Viljoen en kan getuig van die groot invloed wat hy op sy studente gehad het.” (Pienaar 1946: 281)
7. Pienaar heeft op verzoek van de redactie van *Die Burger* enkele bijzonderheden over zijn leven en werk op papier gezet, gedateerd: “Stellenbosch, 15 Sept. 1947”. Stellenbosch, Dokumentesentrum J.S. Gericke-bibliotheek, E.C. Pienaar-versameling, cat. nr. 48/3/6/1. Gepubliceerd als: E.C. Pienaar, “Boerseun, banneling en taalstryer. Prof. E.C. Pienaar vertel sy lewensverhaal”. In: *Die Burger*, 18 juni 1949. Opmerkelijk is dat Pienaar zijn proefschrift hier onomwonden in dienst stelt van de strijd voor

het Afrikaans en de bredere emancipatiebeweging van de Afrikaners.

8. Op deze plaats wil ik mevr. H. Botha, destijds hoofd van de Africana-afdeling, en mevr. M. Brink van het Dokumentesentrum bedanken voor de gastvrijheid waarmee ze mij in 2003 maandenlang onderdak hebben verschaft op hun afdeling, en voor hun hulp bij mijn onderzoek.
9. Malherbe (1977: 21) gaat nog verder door in zijn memoires een opsomming te geven van bekende alumni die – vaak gelijktijdig – in dezelfde *koshuise* gewoond hebben. Booyens (1969: 44) verwijst naar de gewoonte onder de “Victorianen” om tijdens een minder boeiende voordracht hun initialen met een mes in de collegebanken te kerven; onder deze vandalen onder andere de latere staatspresidenten J.B.M.H. (Hertzog) en D.F.M. (Malan). Zie ook Dreyer 1934 (passim) en Du Toit 1959 (passim).
10. Notulenboek “Ons Spreekuur”. (catalogusnr. 97/1)
11. Er is geprobeerd om via het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* iets over leven en werkzaamheden van de oud-leden van “Ons Spreekuur” te weten te komen. Het bleek niet mogelijk om alle leden te identificeren. De algemene indruk dat veel oud-leden van “Ons Spreekuur” later invloedrijke posities hebben bekleed in de Afrikaner gemeenschap, werd echter wel bevestigd.
12. Volgens Booyens (1969: 45) lijkt het alsof Malan weinig belangstelling had voor “Ons Spreekuur”. Ongetwijfeld zal Malan zich méér hebben ingezet voor de Unie-Debatsvereniging, waar hij jarenlang lid van zou blijven en waarvan hij zelfs voorzitter werd. Toch liet hij zich, als hij “werk had”, ook tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” niet onbetuigd. Zo blijkt uit het Notulenboek (catalogusnr. 97/1) dat Malan op 9 maart 1898 een vertoog hield over de Nederlandse roman na 1830. (Meer hierover in het volgende artikel.)
13. Jaarverslag 1901-1902. (catalogusnr. 97/10) Zie ook het jaarverslag over 1907: “t Bestuur heeft ook 'n poging aangewend tot schrijven op te wekken, door heel veel oefening in opstellen over letterkundige en geschiedkundige onderwerpen alsmede door oorspronkelijke stukken over Z.A. onderwerpen en natuurtonelen, die hier te lande zeker schoner zijn dan in menig land ter wereld.” Idem, 1909: “De oorspronkelijke schetsen waren van zeer hoge gehalte en geven ons hoop op een eigen Zuid-Afrikaanse letterkunde als er maar de gelegenheid en de nodige aanmoediging worden geboden.”
14. Jaarverslag 1904-1905. (catalogusnr. 97/10)
15. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)
16. Brief Sw. de Reyne (HAUM, Amsterdam) aan W.J. Viljoen, 2 november 1903. (catalogusnr. 97/8)
17. De mededeling van Erasmus (1972: 836) dat *Achter de schermen* en *Koppigheid* “uit die laatste jare van sy [Viljoens] lewe” stammen, is dus niet correct; dit misverstand is mogelijk ontstaan doordat de boekjes aanvankelijk bij een in Nederland gevestigde uitgever verschenen.
18. Notulenboek, 12 maart 1900. (catalogusnr. 97/1)
19. Zie Notulenboek, 9 april 1900 en 6 augustus 1900. (catalogusnr. 97/1)
20. Herkomst krantenknipsel onbekend. Koerantuitknipsels 1895-1917. (catalogusnr. 97/2)
21. Statuten. (catalogusnr. 97/5)
22. Jaarverslag 1901-1902. (catalogusnr. 97/10)
23. Jaarverslag 1902-1903. (catalogusnr. 97/10)
24. Jaarverslag 1903-1904, p. 2. (catalogusnr. 97/10)
25. Jaarverslag 1903-1904, p. 8-9. (catalogusnr. 97/10) In augustus 1904 verscheen in *De Goede Hoop* een ingezonden brief waarin de oprichting van “Het Graaff-Reinet Spreekuur” werd aangekondigd. “Een

van de regels zegt, dat het doel dezer vereeniging zij de onderlinge ontwikkeling harer leden door debatten, voordrachten, recitaties, onvoorbereide aanspraken, opstellen en gelijksoortige letterkundige werkzaamheden in alle onderwerpen, *in goed Hollandsch*. (...) Alles liep zeer goed van stapel, en nu heeft het comité een boekkast laten maken voor de boeken, die wij spoedig hopen te krijgen, voor 't gebruik van de leden der vereeniging." Koerantknipsels, p. 8. (catalogusnr. 97/2)

26. Jaarverslag 1907, p. 1-2. (catalogusnr. 97/10) De klacht dat de leden te weinig betrokkenheid bij de stof aan de dag legden, kwam overigens al voor in het verslag over het verder zo succesvolle jaar 1903-1904: "Gaarne echter zagen we dat meer van de leden, indien mogelijk allen, zich vooraf in kennis stelden met 't werk dat steeds behandeld wordt. Eerst dan zal de bespreking waarlijk vruchtbaar zijn."
27. Jaarverslag 1907, p. 9. (catalogusnr. 97/10)
28. Jaarverslag 1909. (catalogusnr. 97/10)
29. Jaarverslag 1909. (catalogusnr. 97/10)
30. Jaarverslag 1911, p. 3-4. (catalogusnr. 97/10) In dit verslag wordt het doel van de vereniging nog steeds omschreven als: "de bevordering van de Nederlandse taal, letteren en kunst" (p. 5).
31. Jaarverslag 1913, p. 5. (catalogusnr. 97/10) De namen Nabot(h) en Achab komen uit 1 Koningen 21. In dit verhaal begeert koning Achab een stuk grond dat aan Nabot behoort. Nabot weigert echter de grond te verkopen, omdat hij het van zijn voorouders heeft geërfd. Achabs vrouw Izebel zorgt ervoor dat Nabot wordt vermoord, zodat Achab de grond alsnog in handen krijgt. Nabot wordt in dit verhaal dus als deugdzaam voorgesteld, terwijl "niemand zich er meer dan Achab op heeft toegelegd te doen wat slecht is in de ogen van de Heer". De Naboths staan volgens de voorzitter van "Ons Spreekuur" dus waarschijnlijk voor deugdzaam menschen die respect hebben voor hun culturele traditie, terwijl de Achabs overgeleverd zijn aan de verlokkingen van de moderne samenleving.
32. *Die Vólksblad*, 20 juli 1929, p. 7.
33. *Die Vólksblad*, 20 juli 1929, p. 7.
34. Met de titel van zijn lezing greep Malan terug op de toespraak die J.H. Hofmeyr tijdens een "Ons Spreekuur"-vergadering in 1905 in dezelfde CJV-zaal had gehouden onder de titel "Is 't ons ernst?". Ook G.S. Preller had met de titel van zijn pleidooi voor het Afrikaans uit 1905, "Laat 't ons toch ernst wezen!" aan de toespraak van "Onze Jan" gerefereerd. Na het vraagteken van Hofmeyr en het pleitende van Prellers bijdrage suggereert Malan met de stellige toon van zijn titel dat hij in het gesprek met zijn voorgangers het laatste woord heeft.
35. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
36. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
37. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
38. Notulenboek, 4 maart 1896. (catalogusnr. 97/1) Op 18 maart 1896 wordt gedebatteerd over de vraag "In hoe verre moeten wij in het vereenvoudigen van het Hollandsch met Nederlandsche invloeden, spreektaal en samenwerking rekening houden?"
39. Notulenboek, 12 februari 1896. (catalogusnr. 97/1)
40. Notulenboek, 11 maart 1896. (catalogusnr. 97/1)
41. Notulenboek, 17 september 1900. (catalogusnr. 97/1)
42. Notulenboek, 22 februari 1904. (catalogusnr. 97/1)
43. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)

44. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)
45. Jaarverslag 1910, p. 2-3. (catalogusnr. 97/10)
46. Jaarverslag 1911. (catalogusnr. 97/10)
47. Jaarverslag 1910, p. 8-9. (catalogusnr. 97/10)
48. Jaarverslag 1913. (catalogusnr. 97/10)
49. Statuten. (Jaar van publicatie onbekend.) Catalogusnr. 97/5.

Tekstredactie – een wetenschappelijke onderbouw voor de praktijk

Kris Van de Poel en WAM Carstens

This article studies the underlying theoretical foundation for what is known as text editing (copy editing; in Dutch “tekstredactie”; in Afrikaans “teksredigering” or “teksredaksie”). The article will define the profession of text editor based on the literature and supported with data gathered through a questionnaire filled out by text editors in South Africa, the Netherlands and Flanders (Belgium). The main focus will be on the kind of knowledge and skills which are prerequisites for the profession and on the personality traits and attitudes expected in a text editor. From this profile consequences were drawn for the education and training of text editors in the perspective of lifelong learning.

1. Inleiding: leven met teksten

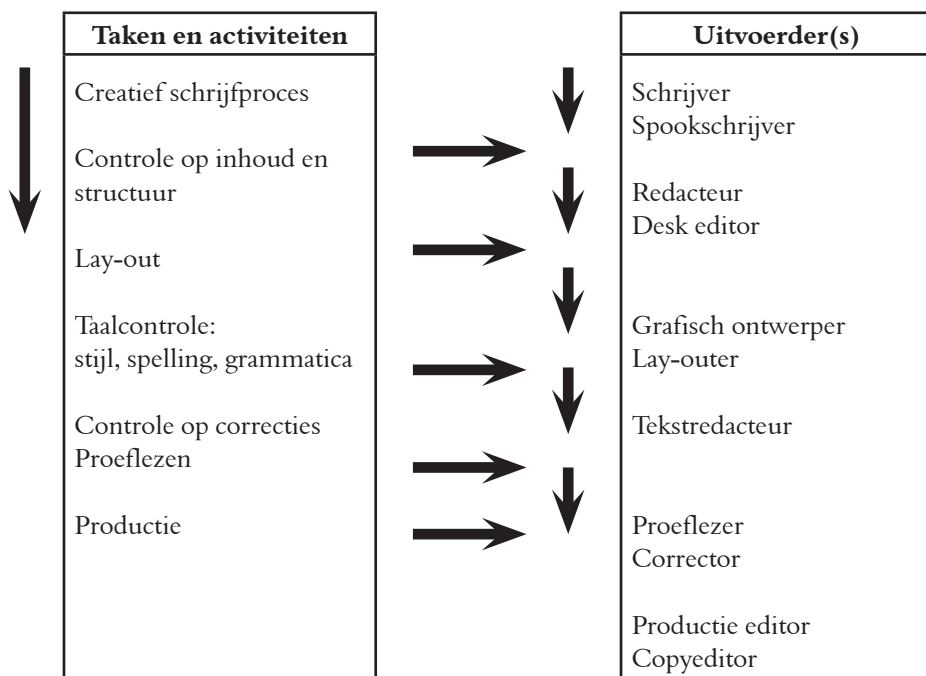
Er zijn verschillende manieren om met de finale fase van het creatieve schrijfproces om te gaan. We kunnen eigen teksten zelf bijsturen of een ander vragen (en eventueel betalen) om er een kritisch oog op te laten vallen. (Mossop, 2001) Sommige van die kritische lezers zullen het communicatieve effect van de tekst centraal stellen, anderen zullen naar punten en komma's kijken (Bissailon, 2007), nog anderen zullen eerder aandacht besteden aan formele kenmerken of de lexicale gepastheid van de tekst. In alle gevallen van redactie wordt er echter naar gestreeft om de boodschapoverdracht zo efficiënt mogelijk en de boodschap zelf zo effectief mogelijk te maken.

De meeste afgestudeerden taal zullen in hun professionele context met teksten geconfronteerd worden, bijvoorbeeld als leerkracht creatief schrijven, als taal- of letterkundige in een onderzoekspositie, als tolk of vertaler in een juridische omgeving, als toneelrecensent voor een vakblad, of als redacteur en bemiddelaar tussen schrijver-zender en lezer-ontvanger.

Zolang teksten geproduceerd worden, zal er een zekere vorm van publicatievoorbereiding nodig zijn. De aard van de redactie en bijsturing zal echter niet altijd even transparant zijn en zal ook verschillende vormen aannemen. In sommige gevallen zal de *rol* van de tekstredacteur sterker aanleunen bij die van de auteur. Zo zal een ghostwriter of spookschrijver, al dan niet op basis van bestaande teksten, een product afleveren. In het geval van visuele vormgeving echter staat de taak van de tekstredacteur dicht bij die van de drukker. In sommige gevallen zal de redactietaak strakke richtlijnen volgen, bijvoorbeeld bij spelling- en interpunctiecontrole, in andere gevallen ligt het accent op de moeilijker te definiëren communicatieve effectiviteit, die dan weer op verschillende manieren bereikt kan worden.

In elke fase van de redactie en voor elk tekstproduct kunnen deelactiviteiten of *taken* beschreven worden die deel uitmaken van het geïntegreerde takenpakket van de tekstredacteur (zie onder andere Butcher et al., 2006 en Mossop, 2001). De

tekstredacteur in onderstaand schema is daarmee een geïdealiseerd concept van die ene persoon die alle mogelijke taken in zich verenigt. Technisch en theoretisch gezien kunnen verschillende mensen de tekst onder handen nemen van het moment dat die de schrijverstafel verlaat tot het moment van publicatie. Het proces volgt wel een min of meer vast patroon: de tekst zal eerst nagelezen worden op inhoud en structuur door de redacteur of desk editor, daarna past de corrector de spelling en eventueel de spraakkunst en stijl aan, afhankelijk van de opdracht. Vervolgens komt de lay-out aan de beurt en tenslotte leest de corrector, en mogelijk ook de auteur, correctuur. Productie- en copy-editors ronden het proces af.

Een schematische en geïdealiseerde representatie van de taken en rollen van de tekstredacteur in het tekstredactieproces (gebaseerd op Carstens & Van de Poel, 2010)

Hoewel bovenstaand schema de werkelijkheid geweld aandoet, zien we tegenwoordig meer en meer van de redactionele taken verenigd in één persoon, de redacteur of tekstredacteur. Deze persoon is verantwoordelijk voor het bewerken van de hele tekst voor die in druk gaat. Inhoudelijke verificatie, stijlcorrectie, aanpassingen van grammatica en spelling, typografische en lay-outverwerking komen allemaal aan bod. De redacteur concentreert zich dus niet louter op taaltechniciteiten, maar belangrijker

nog, op taal-in-gebruik en de overdracht van de boodschap. Tekstuur (in het Engels “texture”) krijgt de centrale aandacht omdat in het proces van een tekst zinvol en coherent te maken de verbale en visuele kenmerken van de tekst verweven worden.

2. Domeinafbakening en een wetenschappelijk onderbouw voor tekstredactie

2.1 Bronnen

Tekstredactie raakt dus een hele wereld van redacteurs, copywriters, ghostwriters en proeflezers, maar hier bewegen ook vertalers en be/herwerkers. Deze wereld heeft vooral Engelstalige bronnen ter beschikking en het literatuurlijstje is dan ook indrukwekkend, met onder andere Baskette et al. 1986, Berner 1982, Bowles & Borden 2004, Einsohn 2005, Foster 1993, Harris 1991, Judd 1990, Mackenzie 2004, Mackie 1995, O'Connor 1986, Plotnik 1982, Ritter 2003, Samson 1993. Sommige daarvan zijn uitgegroeid tot echte referentiewerken zoals *Butcher's Copy-editing* van Butcher et al. 2006, de *Chicago Style Manual* (Grossman et al., 1993) of ook *New Hart's Rules*. (Roberts et al., 2005) Dichterbij wordt het domein soms vanuit de theorie ondersteund (Hermans 2002, Klein & Visscher 2001, Treebus 1995 en 1997, Van de Pol 1998, Van der Horst 1999a en 1999b, Van der Spek 1996, Vroegindewey 2005), soms gebeuren de aanzetten vanuit de praktijk. Onder meer Renkema's *Schrijfwijzer* 2008 (5de uitgave) en Van der Horsts *Redactiewijzer: Praktische handleiding voor het taalkundig en typografisch verzorgen van teksten* 1999 (7de herziene druk) hebben hun diensten in het veld bewezen, maar ook Du Plessis & Carstens 2000; Carstens 2000 & 2003; Kotze & Verhoef 2001; Verhoef, Carstens & Van der Poel 2003 kregen heel positieve aanhang. De vraag die zich uit deze veelheid aan materiaal opdringt, is: kan het domein van tekstredactie afgebakend en wetenschappelijk onderbouwd worden?

Als aanzet tot een mogelijk antwoord werd in 2006 gestart met een project aan de universiteiten van Antwerpen (België) en Noordwes (Zuid-Afrika). Het tekstredactieproject wil systematisch profiel, functies, opleidingen en taken/handelingen in kaart brengen gestaafd met gegevens uit de literatuur, maar ook met empirische data uit Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika. Het hoopt hiermee niet alleen de status gevestigde tekstredacteurs te verhogen, maar ook een bijdrage te leveren tot curriculumvorming voor studenten taal Een belangrijk projectresultaat is een handleiding voor (toekomstige) tekstredacteurs die werken in het Afrikaans. Het boek werd opgebouwd rond zes thema's als antwoord op de vraag: wie (de tekstredacteur) doet wat (tekstredactie) en waarom wordt dit zo gedaan (de theoretische basis vanuit de praktijk toegelicht)? Het boek wordt een half jaar na verschijnen als naslagwerk gebruikt door mensen in het veld, maar ook als leerboek en onderdeel van een opleidingstraject. Het concept wordt nu verder voor verschillende talen bewerkt, namelijk Engels, Nederlands en Afrikatalen, waarbij één deel telkens

één taal bestrijkt. Het beoogt daarmee ook een rol te spelen in de ontwikkeling van normering en standardisering van de Afrikatalen in Zuid-Afrika (zie Carstens & Van de Poel, 2010).

In dit artikel zijn we in eerste instantie geïnteresseerd in de typering van de tekstredacteur: wat voor kennis en kunde veronderstellen we voor het beroep en wat voor soort persoonlijkheid en attitudes verwachten we van de tekstredacteur. We peilen naar de verhouding tussen inhoudelijke kennis, taalkennis en taalvaardigheid en welke attitudes deze kennis en vaardigheid onderbouwen. Uiteindelijk willen we de *theoretische* vertrekpunten van de discipline, onder meer de semiotiek, de normatieve taalkunde, tekstlinguïstische en -analytische perspectieven en documentontwerp toetsen aan de eisen van de *praktijk*. Omgekeerd en vanuit de praktijk ingegeven, zoekt het project naar de onderliggende theoretische basis voor de activiteit die als tekstredactie (in het Afrikaans wordt overwegend de term “teksredigering” gebruikt, hoewel ook “teksredaksie” langzaam zijn intrede doet) bekend staat. In tweede instantie trekken we vanuit het verkregen profiel van de redacteur consequenties voor opleiding en training en bekijken we de studie van taal en tekst in het kader van levenslang leren. In een latere fase zullen we concrete voorstellen voor opleiding en training uitwerken. (Carstens & Van de Poel, 2010: hoofdstuk 3) We vertrekken bij elk aspect vanuit de literatuur en proberen de bevindingen te staven met empirische data.

Via professionele verenigingen en netwerken in de Lage Landen en in Zuid-Afrika werden tekstredacteurs verzocht deel te nemen aan de studie en een vragenlijst te beantwoorden. De respondenten namen vrijwillig deel en kregen vooraf de garantie op anonimiteit. De enquête werd in Zuid-Afrika elektronisch afgenomen, terwijl in Vlaanderen en Nederland gebruik werd gemaakt van SurveyMonkey, professionele enquête software om online enquêtes te ontwerpen, versturen en analyseren). Hoewel de vragenlijsten equivalent waren, zijn ze om verschillende redenen niet identiek (bijvoorbeeld het eerder open karakter van de Zuid-Afrikaanse vragenlijst tegenover meer gesloten vragen met commentaarfunctie in de online versie) (zie bijlage 1 en 2 voor de twee vragenlijsten). Vanuit Zuid-Afrika, waar elektronisch bevraagd werd, kwamen er acht uitvoerige reacties op de open vragen, vanuit Vlaanderen en Nederland kwamen er 28 online antwoorden.

De enquête behandelde de volgende zes thema's: definitie van het beroep, taken van de redacteur, genoten opleiding en training, de rol van hulpmiddelen, menselijke hulpbronnen en netwerken, verschillende soorten redactie en regels voor tekstredactie. In dit artikel hergroeperen we de verkregen informatie en bespreken we eerst de beroepsbenaming. Voor een beter begrip van het profiel van tekstredacteur peilen we vervolgens naar kennis en vaardigheden vanuit de opleiding en aanvullende training, om stil te staan bij de persoonlijkheid van de tekstredacteur vooral vanuit het streven naar een zo goed mogelijk product en tenslotte belichten we wenken van tekstredacteurs aan hun (toekomstige) collega's. Elke thema wordt beschreven vanuit de literatuur en gestaafd met materiaal verkregen via de vragenlijst.

2.2 De benaming “tekstredacteur”

In de praktijk blijkt tekstredacteur als een algemene term gebruikt te worden die verschillende onderverdelingen kent. De “lading” is erg ruim: redacteurs, vertalers, copywriters, ghostwriters, speechwriters, proeflezers, correctoren ... hebben eigenlijk erg uiteenlopende taken en activiteiten. Of anders gesteld: “die term teksredigering verwys vir my na teksversorging op mikrovlak (spelling/ortografie) sowel as makrovlak (betekenis).” Voor sommigen is de toevoeging “tekst” aan “redacteur” niet per se nodig, voor anderen net wel, want het maakt de lading van het beroep duidelijk en vermijdt de bijklank die “redacteur” alleen soms heeft omdat het slaat (sloeg?) op een vrij lage functie in de ambtenarenhiërarchie in Nederland en België. Nog iemand noemt de beperkende betekenis van de term “redacteur” omdat mensen daarbij vaak denken aan een krantenredactie en aan louter correctie van spelling en grammatica. Het creatieve en raadgevende ontbreken, want wat tekstredacteurs vaak doen is teksten (her)schrijven en mensen adviseren over hoe ze het schrijven van een tekst aan kunnen pakken. “Spelling en grammatica zijn maar een klein onderdeel binnen het spectrum van tekstverbetering. Teksten lezergericht maken, vind ik veel belangrijker.” Een respondent mist in de term “tekstredacteur” het aspect “beeld”: “... als tekstredacteur ben je ook beeldredacteur aangezien je te maken hebt met spreads, tabellen, functionaliteit en sfeerbeeld enzovoort, niet alleen in webteksten maar ook folio.” Iemand vat het zo samen: “Tekstredactie of redactie, voor mij persoonlijk zit er niet heel veel verschil in omdat ik ook niet-verbale elementen (zoals plaatjes, lay-out enzovoort) bij het concept tekst vind horen.”

Dit neemt niet weg dat tekstredacteurs in de praktijk vaak een andere titel hebben die een ander aspect van de dagelijkse activiteiten belicht. Een greep uit het aanbod: redactie- en productiecoördinator, reclametekstschrijver, copywriter of schrijver, redacteur en tekstschrijver, eindredacteur, (beëdigd) vertaler (vaak in combinatie met tolk of vertaler-tekstreviseur, vertaler/proofreader en vertaler-tekstschrijver).

De breedte van de beroepsbenaming geeft aan dat de tekstredacteur een brede waaier aan werk verricht dat aan de ene kant sterk aanleunt bij het creatieve schrijfproces en gaat van *conceptontwikkeling* en tekstconceptie tot copywriting (webwriting). Daarnaast kan de redacteur ook bezig zijn met tekst- en auteursmanagement. Meer in het centrum van de activiteiten zitten de *taalredactie* per se (raadplegend en/of vergelijkend), waarbij we onderscheiden tolken/vertalen, taalverzorging op letter-, woord- of zinsniveau (of interpunctie), proeflezen, maar ook terminologie-ontwikkeling. Tenslotte, aan de andere kant van het continuüm bevindt zich de *technische redactie*, onder andere boekproductie en beeldredactie.

2.3 Het profiel van tekstredacteur

Als we bovenstaande waaier van taken bekijken, dringt zich de vraag op naar het profiel van een typische tekstredacteur. Een uitgebreide beschrijving wordt geboden onder de

Master-opleiding Redacteur/editor op de website van de Universiteit van Amsterdam waar de redacteur het concept van “homo universalis” benadert, want

Hij leest binnengekomen manuscripten, en overlegt met de auteurs over mogelijke wijzigingen die de kwaliteit van het boek ten goede zullen komen. Hij is met andere woorden niet alleen goed in taal op de vierkante millimeter, maar weet ook grotere stukken tekst te doorgronden. Verder denkt hij na over het juiste omslagontwerp, de doelgroep, titel en prijs van het boek. Een redacteur/editor moet daarbij de actualiteit goed bijhouden, weten waar andere uitgevers mee bezig zijn, waar nieuw talent te vinden is, en bij (bijna) alles wat op zijn weg komt, denken: zit daar een boek in? Een redacteur/editor zit niet de hele dag achter een bureau, maar gaat ook op pad, naar festivals, boekpresentaties, naar mogelijke auteurs. Daarnaast leest een redacteur/editor veel. (www.hum.uva.nl/redacteur_editor 2001)

Niet alleen wordt de redacteur hier gedefinieerd als een taalkundige en taalbeheerser, de redacteur is ook een trendwatcher, salesmanager, verwoed lezer, cultuurconsument en nog wat meer. Dit leidt tot de vraag: wat voor soort mens beantwoordt er aan dit profiel?

Wat betreft het taalredacteursprofiel is de literatuur vrij duidelijk: een tekstredacteur is een vrouw van in de veertig met een goede opleiding, meestal van academische aard en vaak ook met aanvullende en gerichte extra kwalificaties. Ze is freelancer of heeft een eigen (eenpersoons) bedrijf (zie onder andere Du Plessis, 1997: 119-120, Mackenzie, 2004: 4, 14). Mackenzie (2004: 14) wijst erop dat in Australië ongeveer twee derden van de tekstredacteurs in het boekenbedrijf vrouwen zijn en in het algemeen is slechts een op negen tekstredacteurs een man. Er zijn geen vergelijkende gegevens beschikbaar voor Zuid-Afrika of de Lage Landen, maar uit onze persoonlijke rondvraag menen we voorzichtig te mogen concluderen dat dit grotendeels overeenstemt. Verder kunnen we ook stellen dat een taalredacteur iemand is met ervaring in de bedrijfswereld en naar grote waarschijnlijkheid ook ervaring als journalist, assistent in een uitgeverij, taalleraar, bibliothecaris, redacteur. Vaak kiest deze taalredacteur om persoonlijke redenen om van huis uit te werken. Tenslotte is het iemand die moeite doet om door constante bijscholing op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen op taalgebied.

2.3.1 Opleiding

Een tekstredacteur is ruim inzetbaar. Dit leidt tot de vraag: worden tekstredacteurs *geboren* of moeten ze *opgeleid* worden? Want: “Short of a saint, what kind of person can have, or acquire, the many qualities demanded of good editors?”. (Stepp, 1989: 47) Zonder talent is goede tekstredactie praktisch onmogelijk en zonder opleiding kan talent niet naar behoren gevormd worden. Opleiding in de breedte kan echter een belangrijke bijdrage leveren tot “betere” redactie en daarom is er heel wat positiefs en indringends te zeggen over opleidingsprogramma’s voor tekstredacteurs (vergelijk Kruger, 2007).

Berner (1982: v) neemt talent nog een stapje verder: tekstredactie is ook een vorm van

kunst (“art”) en om dit te ontwikkelen heeft de tekstredacteur behoefte aan een *conceptueel kader* waarbinnen tekstredactie beschouwd wordt (een combinatie van talent en kennis van theoretische vertrekpunten over wat tekstredactie precies is), maar ook een begrip van de onderliggende principes (“... an understanding of the basics”). Tekstredacteurs kunnen dus opgeleid worden, of eerder: ze *moeten* opgeleid worden om hun volle potentieel te kunnen verwezenlijken. (Kruger, 2007) Volgens de website van het US Department of Labor (2006) is een tertiaire opleiding (zoals een diploma in de taal- en letterkunde, communicatiewetenschap, journalistiek, vertaalkunde, taalpraktijk en dergelijke) zelfs een vereiste voor er met een verdere professionele opleiding begonnen kan worden.

Opleiding is dus onontbeerlijk ter voorbereiding van tekstredacteurs op het bedrijf. In alle gevallen moet er wel “... a solid education in the basics” (Glover, 1996) gegeven worden, en voor redacteurs die met taal werken betekent dit in eerste instantie: de taal zelf (grammatica, spelling, interpunctie, en dergelijke). Hierbij komt nog computervaardigheid, want de praktijk van de 21ste eeuw stelt dit als een basisvoorwaarde. Als de tekstredacteur in de uitgeverwereld terechtkomt, sluit dit ook een opleiding in het boekproductieproces in. Komt hij terecht op de redactie van een krant of tijdschrift, dan moet er ook opgeleid worden in hoe het nieuwskantoor functioneert.

Opleiding die deze professionele ontwikkeling mogelijk moet maken en die relevant is voor de toekomstige werkstatus van de de tekstredacteur kan op verschillende manieren plaatsvinden: (a) als *opleidingscursus* aan tertiaire instellingen die als dusdanig een onderdeel vormt van bijvoorbeeld een cursus journalistiek of een opleiding talen; (b) als *interne training* waarbij bijvoorbeeld een onervaren persoon die al over elementaire vaardigheden beschikt, verder opleiding ontvangt van een meer ervaren en vaak oudere taalspecialist die vaak de functie van een mentor op zich neemt en ook (c) in de vorm van *vormingscursussen*, die op een vaste basis door opleidingsinstanties aangeboden worden; dit kunnen universiteiten of professionele verenigingen zijn.

Kruger schrijft over de opleiding van vertalers en tolken, maar dit geldt mutatis mutandis voor de opleiding van tekstredacteurs: “... any training programme ... should ideally aim to *develop*, within the framework of continuing education, a series of *skills* and *competences* that are relevant to both their *professional status* and their *future work*” (2007: 45) (eigen accentuering).

Uit onze studie blijkt dat voor de overgrote meerderheid van de bevroegden hun vooropleiding sterk aansloot op wat zij nu doen (“ja” N=31; “gedeeltelijk” N=5), maar bijna allemaal hebben de tekstredacteurs uit deze studie een extra opleiding genoten. Bijna twee derden volgde een basisopleiding in het tertiair onderwijs. Er is een duidelijk trend: ofwel treedt men in in het beroep via een taalstudie, zoals vertaler en/of tolk of een opleiding in de taal en letteren, maar ook communicatiewetenschap. Daarna volgt een specialisatie tot gerechtstolk, juridisch vertaler, journalistiek of een training met focus op grafische productie van drukwerk, fiscaliteit. Anderzijds is het ook mogelijk eerst een inhoudelijke opleiding te volgen, bijvoorbeeld geschiedenis of rechten met specialisatie fiscaliteit met daarna een taalopleiding. In dit geval betreft het vaak opleidingen binnen

het bedrijf. Maar opleiding of training alleen blijkt niet voldoende. Er is een degelijke algemene basis nodig.

2.3.2 *Persoonlijkheid en vaardigheden*

Mackenzie (2004) wijst erop dat de opleiding van tekstredacteurs niet beperkt mag blijven tot het “wat” en “hoe” van (tekst)redactie, maar dat als uitgangspunt moet gelden: de *persoonlijkheid* en kwaliteiten van de persoon die de opleiding zal volgen. Een tekstredacteur is namelijk per definitie “a wordy sort of person” (Mackenzie, 2004: 15), iemand die gek is op woorden, boeken, taal, iemand die veel leest. Hierop moet de opleiding voortbouwen. Ook het werk zelf vereist een bepaalde persoonlijkheid. Het betreft hier typisch een persoon van wie een *professioneel optreden* verwacht kan worden in de vorm van stiptheid, nauwkeurigheid, accuraatheid, betrouwbaarheid. Bovendien moet de tekstredacteur ook persoonlijke en professionele ethische codes kunnen in acht houden. Dit heeft weer te maken met de persoon die de opleiding moet ondergaan. In de opleiding van tekstredacteurs moet er dus rekening gehouden worden met twee aspecten of soorten vaardigheden: de erkenning van persoonlijke of inherente vaardigheden en het aanscherpen van beroeps- of externe vaardigheden.

Vanuit vaardigheidsperspectief verenigt de tekstredacteur het volgende in zich (vergelijk Kotze, 1998:137):

- **Zoekvaardigheid:** weten waar en hoe te zoeken naar antwoorden op potentiële tekstproblemen;
- **Strategische vaardigheid:** weten hoe een tekst benaderd moet worden om het beste eruit te halen;
- **Perceptuele vaardigheid:** ideeën over teksten verwerkelijken, het menselijke aspect van tekstredactie naar voren laten komen in het belang van de tekst;
- **Organisatorische vaardigheid:** het vermogen om te kunnen plannen, organiseren en ordenen;
- **Taal- en probleemoplossende vaardigheid:** taal en taalgebruik zo goed beheersen dat er redenen gegeven kunnen worden waarom iets wel of niet veranderd wordt.

De combinatie van deze vaardigheden maakt dat de tekstredacteur inderdaad iemand uniek is zoals Butcher et al. (2006: 4) ook terecht opmerken.

2.3.3 *Hernude aansoeke en navrae word gerig*

Het hoeft waarschijnlijk geen betoog dat tekstredactie niet gemakkelijker zal worden, in hoofdzaak omdat de eisen die aan precisie en correctheid gesteld worden groter worden naarmate er ook meer technologische hulpmiddelen ontwikkeld worden en

de tolerantie voor fouten minder wordt (vergelijk met Kruger 2007: 11). Aangezien tekstredactie *opleiding* en *kennis* vooropstelt, moet deze kennis ook constant aangepast worden aan de nieuwe ontwikkelingen. Een redacteur moet op de hoogte zijn van nieuwe publicaties zoals woordenboeken, spellingcheckers, handleidingen, enzovoort, die in de loop van het publicatieproces mogelijk ingezet kunnen worden (vergelijk Kotze, 1998: 137). Levenslang leren en flexibiliteit blijken de leuzes van de tekstredacteur te zijn. Zo merkt een respondent op:

Ik heb een opleiding vertaler gevolgd en ook jaren gewerkt als vertaler. Daarna heb ik een tijd gewerkt als journalist, daarna als copywriter. Tussendoor deed ik ook correctiewerk. Vandaag werk ik enerzijds als vertaler, anderzijds als webwriter (webcopywriter, webredacteur) (...)

Niet alleen levenslang leren, maar ook het streven naar de hoogste standaarden hoort in dit rijtje thuis. Kemisho gebruikt als vertrekpunt in zijn beschouwingen over de professionalisering van de taalberoepen de definitie van de British Computer Society: “Professionalism is an *aspiration* to meet the *highest standards* that the *public* has the right to expect rather than a set of minimum requirements” (Kemisho, 2006: 39) (nadruk van ons). Het moet voor de tekstredacteur een professionele eer zijn om te voldoen aan de hoogst mogelijke standaarden zodat de dienst die geleverd wordt (weliswaar tegen een overeengekomen vergoeding) van een zo hoog mogelijke kwaliteit en zo effectief mogelijk zal zijn. Du Plessis (2007) voegt hieraan toe dat het inzetten van deze vaardigheden voor het brede publiek tot nut en voordeel moet zijn, want anders helpt een speciale opleiding of het nastreven van hoge standaarden niet echt. Mackenzie neemt deze redenering een stap verder en spitst ze toe op tekstredacteurs: “we need editors with high standards to produce texts readers can trust”. (2004: 7) De (opgeleide) “editors” moeten dus zo opgeleid zijn en over dusdanige vaardigheden beschikken dat de “readers” (het publiek) niet zonder hen kunnen. Daarom verwacht men van tekstredacteurs beroepseer of geëngageerdheid (“committed to quality and excellence”). Streven naar kwaliteit en perfectie is niet onderhandelbaar, want als daaraan geen gehoor gegeven wordt, kunnen er geen hoge verwachtingen gesteld worden aan het werk dat geleverd wordt. Combrink & Verhoef (2002) maken gebruik van het vierfasen model zoals het aangeleverd wordt door Tseng (1992) om het *proces van professionalisering* te beschrijven:

Fase 1: Er ontstaat een behoefte om nieuwe intreders die wegens onvermogen en gebrekkig werk de markt schade berokkenen uit de markt te halen. Wie in de markt zit, verkiest om een marktvoordeel te krijgen boven de andere op basis van bijzondere vaardigheden en opleiding en er ontstaat dan een soort consensus dat ze de eigen belangen moeten beschermen en zichzelf ook moeten beschermen tegen zwak werk. In deze fase van professionalisering ontstaat er een beroepsidentiteit waarbij het kaf van het koren gescheiden wordt en kwaliteit gaat bovendrijven.

Fase 2: Er ontstaat een behoefte om het beroep te consolideren en daardoor een grotere vraag naar kwalitatieve diensten te scheppen. Er ontstaat verder de behoefte naar gerichte opleiding (inrichten, geven en ontvangen). Vanuit de groep zoekt men in een tweede fase naar identiteit die zijn neerslag vindt in een gerichte opleiding of training.

Fase 3: Professionele associaties met anderen die hetzelfde beroep uitoefenen worden van belang en het gezamenlijke beeld van de groep draagt bij tot de waarde die daaraan gehecht wordt. Dit leidt ook tot de eis dat wie tot de groep behoort dezelfde toewijding moet tonen voor de uitoefening van het beroep. In deze fase wordt er aan schaalvergroting gedaan door samenwerkingsverbanden met gelijkgezinden.

Fase 4: Hierop volgt gewoonlijk het formuleren van etische regels die richtinggevend zijn voor het beroep. De etische code draagt ertoe bij dat het beroep in de ogen van het publiek vertrouwen schept, maar het dient ook als een interne controle waartegen andere beoefenaars van het beroep gemeten worden. Dit proces kan uiteindelijk uitmonden in de vorming van professionele lichamen die op hun beurt statutaire erkenning krijgen. In deze laatste fase wordt het profiel geformaliseerd en naar buiten gedragen door het formuleren van een gedragscode die ook identiteit verleent aan de groepsleden.

Uit bovengaande blijkt dat de professionalisering van een beroep (welk beroep ook) in weze op de twee componenten van identiteitsvorming en communicatie van die identiteit berust. Hierbij is de bindende factor de aard van de *opleiding en training* en het nastreven van *persoonlijke standaarden* in de toepassing van de tijdens de opleiding verworven kennis en vaardigheden. Excellentie is daarbij de uitdrukking van kwaliteit.

In de voor dit onderzoek georganiseerde enquête werd daarom gevraagd: wat maakt een goede tekstredacteur? Hierop noemden de respondenten overwegend persoonlijkheidskenmerken, waarbij zorgvuldigheid primeert. De antwoorden kunnen opgedeeld worden in (1) streven naar *kwaliteit* (zorgvuldigheid) en (2) *kritische* ingesteldheid (het blijven streven naar zorgvuldigheid), met de onvermijdelijke overlappingen:

(1) Kwaliteit:

- Iemand die accuraat is.
- Aandacht voor details hebben!
- Aandacht, creativiteit, zorgvuldigheid, doorzettingsvermogen.
- Zorgvuldigheid.
- Zorgvuldigheid, ervaring, stressbestendigheid, geduld, muzikaliteit (bij wervende teksten waar ritme belangrijk is), sensitiviteit (wat bedoelt de opdrachtgever?), talent.
- Nieuwsgierigheid, zorgvuldigheid, kritische instelling.
- Iemand die kwaliteitsbewust is en stipt.
- Stipt, zin voor orde en structuur. Blijf alert.

(2) Kritische ingesteldheid:

- Toewijding.
- Zelfreflectie.
- Iemand die kritisch is en zijn eigen kennis voortdurend in vraag stelt (en het antwoord opzoekt).
- Iemand die het geduld heeft om de tekst met de hoogst mogelijke nauwkeurigheid te bezien en indien nodig te laten herzien.
- Nieuwsgierigheid, zorgvuldigheid, kritische instelling.
- Iemand die consequent is.

Op de tweede plaats wordt een goede tekstredacteur gekenmerkt door kennis van de taal en het vakgebied en een uitstekende taalvaardigheid, die nieuwsgierigheid voor taal vooropstelt. Noodzakelijke (1) **kennis**, (2) **vaardigheden** en (3) **attitudes** die daaraan ten grondslag liggen worden vaak in één adem genoemd en zelden beperken de respondenten zich tot een enkel niveau. Een systematische inventaris levert het volgende op:

(1) Kennis

Kennis van het domein:

- Vakkennis.
- Kennis van het onderwerp van de tekst.
- Inhoudelijke kennis, (...)
- Voldoende algemene ontwikkeling om pro-actief mee te kunnen denken over het onderwerp; verstand van zaken of de wil dit te verwerven.
- Inzicht: je kan geen begrijpelijke tekst schrijven als je er zelf niets van begrijpt.

Kennis van de taal:

- Uitstekende kennis van taal, spelling, grammatica.
- (...) gevoel voor en kennis van taal, taal- en leesvaardig, (...)

(2) Vaardigheden

Sociale vaardigheden

- Een goede organisator en coördinator zijn.
- Kunnen omgaan met auteurs (sociale vaardigheden).

Ethische vaardigheden

- Kunnen omgaan met deadlines (stipt werken), (...)

Taalvaardigheid

- Structureervaardigheid.
- Iemand zijn die zijn taal goed beheerst.

(3) Attitudes

- Een gevoel en liefde voor taal hebben, en dat cultiveren, bijschaven, permanent

opzoeken, controleren, zichzelf in vraag stellen, (...) . Een tekst kunnen laten bezinken en dan hernemen (als de deadline dat toelaat).

- Talent, opleiding, motivatie, taalgevoel, kennis van je doelgroep, people skills en een betrouwbaar netwerk.
- (...) verstand van zaken of de wil dit te verwerven.

Uit de reacties kunnen we afleiden dat tekstredacteurs zichzelf een complex profiel toeschrijven, waarin kennis, vaardigheden en attitudes hand in hand gaan. Bovendien is kennis multidimensioneel en gaan vakkennis en taalkennis samen, bevinden de vaardigheden zich op verschillende niveaus van management over tekstvaardigheid tot taalvaardigheid en wordt er gesteund op een complex geheel van attitudes die op hun beurt de kennis en vaardigheden voeden en waarbij de bereidheid tot levenslang leren centraal staat. Deze meerlagigheid wordt mooi samengevat in volgend citaat:

Een tekstredacteur beschikt over een goede mix van verschillende eigenschappen: vakkennis, een gevoel voor taal en stijl, kennis van taal- en spellingregels, misschien nog het belangrijkste is kunnen analytisch denken (om het essentiële uit een hoop details te kunnen halen).

2.4 *Regels voor tekstredactie*

Zowel de literatuur als de verzamelde data hebben de zelfde teneur: elke tekstredacteur moet, voortbouwend op een unieke persoonlijkheid, kennis en vaardigheden opdoen in een sterk uitgebouwde basisopleiding, aangevuld met specifieke trainingen in een cyclus van permanente vorming. Voor het onderzoek en met het oog op training en opleiding van tekstredacteurs hebben we geprobeerd om deze brede waaier aan profielkenmerken samen te vatten in een beperkt aantal regels. We legden 13 regels (zie laatste vraag in bijlage 1 en 2) ter beoordeling voor aan tekstredacteurs in noord en zuid. Ze bereikten hierover een brede overeenstemming:

- Prima regels!
- “Ek stem van harte saam met die lysie reëls wat u vermeld!”

Ze staan echter enkel achter de regels mits er rekening gehouden wordt met de beperkingen in de dagelijkse praktijk:

- Jammer genoeg is het in de praktijk niet altijd mogelijk om zich aan alle regels te houden. Maar het kan geen kwaad om goede principes te hebben!
- In de praktijk is dit echter niet altijd haalbaar, omdat bedrijven strikte budgetten, timings, en dergelijke meer opleggen. Soms verbiedt de uitgever bijvoorbeeld om veel tijd of aandacht aan iets te besteden (tijd kost geld).

Na studie van de commentarene werd de oorspronkelyke lys harskiet en aangevuld met drie vaak genoemde tips of wenke. Zo eindigen we met een doosje basisregels voor het tekstredaktiebedryf die we hier eerste samenvatten voor we er dieper op ingaan in 2.4.1 en verder:

I. Inzicht in het redaktieproses

1. Definieer de opdraht.
2. Ken het produktieproses.
3. Wees lezergerieht.
4. Wees een filter.

II. Kennis en vaardigheden

5. Studeer en soek op.
6. Specialiseer.
7. Let op voor registers en taalvarianten.
8. Gebruik hulpmiddelen.
9. Let op met veranderende.

III. Attitudes

10. Wees consequent.
11. Leef gezond.
12. Wees trots op je werk.

In het volgende luik behandleen we de drie hoofdkategorieëe en lichte ze systematies toe met opmerkinge uit het veld.

2.4.1 Uitgangspunte van het redaktieproses

De uitgangspunte van het tekstredaktiebedryf vorme het kader waarbinnen de tekstredakteur werk. Het betref hier voornamelyk bedryfskundige inzichte en prosesse, maar ook intermenselyke vaardigheden. De uitgangspunte kunne in de volgende vier hoofdstellinge sameengevat word.

Regel 1. Taakomlijning: definieer de opdraht.

Het is noodzakelyk om vooral en indien mogelyk in samenwerking met de opdrahtgever te bepalen wat presies van je als tekstredakteur verwagt word.

Dit word geïllustreer op de volgende manier:

- “Moenie bv. werk vir redigering (veral tegniese tekste) aanvaar indien jy jou nie kan vergewis van die gehalte of gebrek daaraan van die vertaling nie. Jy kan jou vingers verbrand deurdat jy aanvanklike swak werk deur baie moeite en naslaanwerk in ’n aanvaarbare produk moet omskep.”
- “Wat ook altyd ’n rol speel in die uitgewerswese is: Hoeveel redigering is nodig? Hoeveel tyd is daar? Altyd ’n onredelike sperdatum. Hoeveel geld is begroot?”

- Dit betekent ook in grote mate zelfkennis en een realistische zelfinschatting en leidt tot de stelling: aanvaard nooit werk waarvoor je de vaardigheid of ervaring mist.

Regel 2. Tekstproductie: ken het productieproces.

Dit wordt op volgende wijze toegelicht:

- “Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese verstaan die ontwerp, produksie, drukwerk, verspreiding en verkoopproses.”

Daarmee verbonden volgt de raad die door verschillende respondenten in perspektief geplaats word:

- Mis nooit een deadline!
- “Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese hou by spertye/begrotings”.
- Een tip als “mis nooit een deadline” is voor discussie vatbaar. Ik sou seggen: Doe je uiterste best om geen deadlines te mis. Lukt het echt niet, neem dan tydlig kontak op met die opdragter en ga in owerleg. Kwaliteit is altyd belangriker dan een onhaalbare deadline.
- Vraag om uitstel van deadline als je weet dat je die gevraagde deadline onmogelik kunt halen. Veel mense dink dat vertalen “op een knopje drukken” is, maar je hebt voldoende tyd nodig voor een goede vertaling. Deadlines zijn sowieso altyd erg strak, maar na verloop van tyd leer je er deur je werkervaring wel prima mee om te gaan.
- Niet alleen vraagt dit uitgangspunt om realistiese selfinschatting, die kwaliteitseis lijk te primeren.

Regel 3. Publiek: wees lezergerig.

Het is noodzakelik om je te verplaas in die publiek. Een hoge dosis empatie is daarby soms nuttig. Die respondenten formuleer dit op volgende manier:

- Ga als redakteur op “die stoel van die leser” sit.

Daarby moet keuses gemaak word:

- Welke informasie is voor die leser relevant en welke informasie is meer een onderdeel van die skryfproses dan informatief voor die leser.

Regel 4. Filteren: wees een filter voor alle betrokke.

Die tekstredakteur is die laaste filter waar een tekst deurheengaat. Tips:

- Filter zorgvuldig!

Die tekstredakteur hoef daarin nie alleen te staan. Een persoonlik netwerk van menselike toetsstene kom die proses ten goede, een aspek dat een belangrik onderdeel vormt van die interpersoonlike vaardighede van die tekstredakteur.

- “Bou jou eie kring/lys van ander taalkundiges of ander kenners op wat jy vertrou en oor moeilike aspekte kan raadpleeg.”

2.4.2 Kennis en vaardigheden

Kennis en vaardigheidswenken (II uit de lijst) vormen de sterk uitgebouwde kern van de regelgeving. De volgende wenken staan centraal voor **kennisverwerving**: 5. Studeer en zoek op, 6. Specialiseer, 7. Let op voor registers en taalvarianten. De volgende **vaardigheidstips** worden geformuleerd: 8. Gebruik hulpmiddelen, 9. Let op met veranderen. In de woorden van de tekstredacteurs klinkt het als volgt:

Regel 5. Kennisverwerving: studeer en zoek op.

Heel wat antwoorden benadrukken het belang van kennis en de ijver (een noodzakelijke voorwaarde en attitude) die nodig is om kennis bij te werken. Zowel inhoudelijke kennis als taalkennis zijn nodig:

- Blijf op de hoogte! Studeer! Je weet nooit genoeg.
- “Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese lees wyd.”
- “Weet waarvan daar gepraat word! Soos vertalers moet redigeerders ook baie dinge weet, sodat jy kan insien wanneer ’n tydskrifartikel bv. geloofwaardig is of nie. Hier is die Internet van groot waarde, maar ’n mens moet ook alles lees wat op jou pad kom sodat jy nie net taalkennis nie maar ook ‘algemene kennis’ kan opdoen.”
- “Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese kan ’n manuskrip ontleed en redigeer selfs wanneer die onderwerp vreemd is, moontlike probleme identifiseer en oplossings voorstel (Los navrae so vroeg moontlik in die produksieproses op: hoe later dit opgelos word, hoe duurder word dit om veranderinge te maak.)”

Dit beteken dus ook dat als jy aan iets twyfel, jy dit altyd moet opsoek.

- Wees hierin selfverzekerd: as jy dit nie begryp, is daar ’n groot kans dat heel veel mense dit nie begryp. Laat jy nie aanpraat dat jy te dom bent om dit te begryp.
- “Kontroleer absoluut alles wat jy moontlik kan – dis nou in ‘gewone’ dokumente.”

Regel 6. Specialisatie: spesialiseer in ’n bepaalde domein.

Specialisatie is geen skande.

- Jy kan nie alles weet. Bovendien getuig spesialisatie van selfkennis en ’n verregaande sorg vir die kwaliteit van die produk (en respect vir die klant).
- Om te spesialiseer sta jy effisiënter in die beroep. Jy wenk as die ware tyd mee.

Regel 7. Registerbewustzijn: let op vir registers en taalvariante.

Het is belangrik te let op registers en taalvariante selfs as daar veel aandag moet gaan na die inhoud van die teks en die oordrag van die boodskap. Konstante alertheid en waaksaamheid is nodig en ’n

- ... gevoel vir taal, ondersteund deur taal- en leesvaardigheid, ...

Regel 8. Hulpmiddels: maak effisiënt gebruik van hulpmiddels.

Die konstante nadruk op kennisuitbreiding, beteken ook dat tekstredacteure sowel wat

betreft kennis als kunde met hun tijd mee moeten voor wat betreft ondersteuning.

- Sta niet weigerachtig teenover elektronische taal hulpmiddelen soals spelling- en grammaticacontroleprogramma's om een tekst te controleren voor je met redigeren begint.
- "Absoluut álles is 'n naslaanbron! Dit sluit in boeke, ensiklopedieë, tydskrifte, koerante, pamflette, kennisgewings, selfs die speserybotteltjies in die kruidenierskas! (Is dit bv. Mazena of Maizena? Ek het eenkeer die regte woord in die pamflet gekry wat in die boksie knoffelpilletjies was!)"
- "Maak 'n lysie van dinge wat jy keer op keer moet naslaan, dan hoef jy net na die lysie te gaan kyk."
- "Ken die moontlikhede van die woord-program waarmee jy werk en hoe dit jou werk makliker kan maak."
- "Skep jou eie terminologielyste of dissiplinespesifieke vertaalgeheues (bv. deur *Wordfast*)."
- "Dit sal jou goed te staan kom sover dit konsekwentheid en herhaalwerk betref."

Regel 9. Veranderingsdrang: let op met verander.

Het lijkt een open deur intrappen: wat niet hoeft aangepast te worden, hoef je ook niet aan te passen (zie ook Wallraff, 2004), maar toch is dit een reëel risico in de drang naar excellentie.

- In sommige gevallen kan het niet nodig zijn om iets te veranderen in een tekst, omdat het niet fout is wat er staat. Toch kan het in zo'n geval nodig zijn om veranderingen door te voeren, als een stijlverandering gewenst is en te verantwoorden is. Wil je hier voorzichtig mee zijn (maar de meeste opdrachtgevers hebben er geen moeite mee, is mijn ervaring, als je er respectvol mee omgaat), dan is het een optie om een algemene opmerking bij de tekst te plaatsen, in plaats van het meteen overal in de tekst te veranderen.

Verandering raakt soms aan het wezen van de tekst en de auteur:

- Deze regel is in de praktijk vaak niet te realiseren; in de vertaalpraktijk kun je als revisor beter met Track Changes werken. De schrijver bepaalt dan zelf welke wijzigingen hij of zij aanneemt.
- Verander nooit iets zonder gegronde reden.
- "Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese bring nooit onnodige veranderinge aan nie."
- "Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese maak seker dat veranderinge wat gemaak is 'n verbetering is."
- "Die goeie teksredigeerder in die uitgewerswese verander nie die outeur se oorspronklike boodskap nie."
- Wees voorzichtig met het aanpassen van iemands stijl. Stel jezelf de vraag of je dit consequent kunt volhouden.
- Verander niets aan het origineel zonder eerst de schrijver te raadplegen.

Het voorgaande is echter ook niet altijd houdbaar:

- Je kunt niet voor alles de auteur raadplegen. De auteur moet ook vertrouwen hebben in de tekstredacteur.

Hiervoor is er maar een mogelijke en heel menselijke oplossing, maar die is niet altijd mogelijk:

- “As teksredigeerder is dit die moeite werd om ’n werkverhouding met die outeur te hê. Lig die outeur in wat jy gaan doen, verduidelik huisstyl, sê hoeveel proewe-stadiums daar gaan wees en die volgorde daarvan.”

2.4.3 *Attitudes en persoonlikheid*

In het voorgaande kwamen attitudes al terloops ter sprake sterk verweven met hoe er aan tekstredactie gedaan zou moeten worden. Belangrijk voor alle respondenten blijkt:

Regel 10. Consequente instelling: wees consequent.

- Wees consequent in je keuzes (wat betreft spelling, typografie, enzovoort).
- Ook bij het doorvoeren van veranderingen wat betreft stijl is consequent zijn belangrijk.

Tenslotte formuleerden de respondenten twee regels die gericht zijn op de persoonlijkheidsgroei van de tekstredacteur. De eerste kan letterlijk en figuurlijk opgevat worden. De tweede dringt door tot het wezen van het werk.

Regel 11. Geestelijke en lichamelijke gezondheid: leef gezond.

- Redigeren is vaak door de tijdsdruk een stressvolle aangelegenheid.
- Je moet helder kunnen blijven denken ondanks de druk van het werk.
- Alleen door af en toe afstand te nemen van je tekst, blijf je gemotiveerd om het beste van jezelf te blijven geven.

Regel 12. Beroepstrots: wees trots op je werk

- Wees trots op de kwaliteit van je werk. Als je je niet goed voelt over je werk, wat gaat je opdrachtgever daarvan dan wel denken?
- Een tekstredacteur is de schakel tussen schrijver en lezer, dat is niet niks ...

3. Besluit

Vanuit de relevante literatuur en onderbouwd met empirische data kunnen we samenvattend stellen dat een tekstredacteur een breed talig profiel heeft en een gedreven, geëngageerde persoonlijkheid. Het is iemand met oog voor kwaliteit (zorgvuldig) en kritisch ingesteld (vooral zelfkritisch), met kennis van het domein en de taal, heel ruim vaardig (op de niveaus taal, intermenselijk, management), gedreven en met het hart op de juiste plaats.

Een effectieve opleiding voor tekstredactie vertrekt van een academische of professionele kwalificatie op *tertiair niveau*, bijvoorbeeld een opleiding in de taal- en letterkunde, tolk/vertaler, journalistiek, communicatiekunde (vergelijk Law en Kruger, 2008). Een tekstredacteur kan zonder basisopleiding onmogelijk de nodige kennis en vaardigheden verwerven om optimaal te kunnen functioneren. Kennis en vaardigheden moeten namelijk aangeleerd worden, ze berusten niet louter op “talent”. Opleiding betreft het actieve verwerven en inoefenen van verschillende vaardigheden, die onderbouwd worden door gefundeerde kennis, zodat de beoogde vaardigheden ook daadwerkelijk in de praktijk toegepast kunnen worden. Het is echter niet uitgesloten dat een tekstredacteur een basisopleiding volgde die inhoudelijk van aard was. Dergelijke opleiding moet net zoals de basisopleiding taal verder uitgediept en/of aangevuld worden met *gespecialiseerde opleidingen*, cursussen, in-bedrijf-trainingen (eventueel met een mentorprogramma), bijspijker cursussen, en dergelijke.

Glamann (2000) stelt dat de opleiding van tekstredacteurs geen deel mag uitmaken van een algemene opleiding. Het is niet iets wat je als opleidingsonderdeel aan een programma kan toevoegen. Het moet een zelfstandige, eigenmachtige opleiding zijn (vergelijk Law & Kruger, 2008: 485), want alleen hiermee kan aan de *specifieke en professionele behoeftes* van de tekstredacteur tegemoet gekomen worden. Anderzijds zou er gesteld kunnen worden dat elke taalstudent tijdens de opleiding kennis moet maken met en zich bewust moet worden van het domein tekstredactie en dat de basis voor verdere studie al tijdens de basisopleiding gelegd kan worden. Of de betrokkene dan de juiste attitudes, kennis, vaardigheden en stamina heeft om daadwerkelijk tekstredacteur te worden is een vraag die later aan de orde is.

Het blijkt dat een tekstredacteur moet beschikken over een flinke dosis zelfkennis om zijn eigen grenzen, zwaktes en sterktes vast te stellen en zo bijvoorbeeld te identificeren waarin extra opleiding of training nodig is. *Levenslang leren* is in de tekstredactie een manier van gedreven leven. Om echt kundig te blijven is het namelijk noodzakelijk om te beschikken over “up-to-date skills and abilities appropriate to the particular task”. (Kemisho, 2006: 39) Het is ook noodzakelijk om na de basisopleiding (inclusief aanvullende opleiding) op te hoogte te blijven van de nieuwe ontwikkelingen binnen het vakgebied (of de inhoudelijke specialisatie, ondersteunende bronnen, ...) door gerichte **training** in de vorm van cursussen, seminars, symposia en workshops. Nieuwe denkrichtingen, methodes en bronnen zoals spellingsregels, handleidingen en woordenboeken hoeven dan geen obstakel te vormen voor het professioneel functioneren (vergelijk Du Plessis 1975: 14-15; Kotze 1998: 137).

Professioneel functioneren is gestoeld op kennis en vaardigheid enerzijds en attitude anderzijds. Anders gesteld, het beroep van tekstredacteur steunt op twee pijlers: (1) een transparant en kwalitatief *leren* (opleiding, training, ...) waarin inhoudelijke kennis, vakkennis, taalkennis en taalvaardigheidstraining symbiotisch

aan bod komen en (2) een bepaald type *mens* dat er onophoudelijk en gedreven mee interageert. Het feit dat deze twee met elkaar te verzoenen zijn, maakt dat professionaliteit van tekstredactie binnen handbereik komt.

*Universiteit Antwerpen
Noordwes-Universiteit (Potchefstroomkampus)*

Bibliografie

- Baskette, F.K. Scissors, J.Z. en Brooks, B.S.** 1986. *The Art of Editing*. New York: Macmillan.
- Berner, T.R.** 1982. *Editing*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Bisaillon, J.** 2007. Professional editing: emphasis on the quality of a text and its communicative effectiveness. In: Alamargot, Terrier & Cellier (eds.): *Written documents in the workplace*, Amsterdam/Londen: Elsevier.
- Bowles, D.A. en Borden, D.L.** 2004. *Creative Editing*. (4 ed.) Belmont, CA: Wadsworth.
- Butcher, J. Drake, C. en Leach, M.** 2006. *Butcher's Copy-editing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carstens, W.A.M.** 2000. Tekslinguïstiek en teksversorging. *SA Tydskrif vir Taalkunde*, Supplement 37, 4-17.
- Carstens, W.A.M.** 2003. Text linguistics and text editing. In: Van de Poel, K (ed.) 2003, 22-35.
- Carstens, W.A.M. en Van de Poel, K.** 2010. *Teksredaksie*. Stellenbosch: Sun Media.
- Combrink A.L. en Verhoef, M.M.** 2002. *The professionalisation of language practice in South Africa*. Presentation at the 16th International FIT-Conference, Vancouver, Canada, August 2002.
- Du Plessis, A.** 1997. *Die teorie en praktyk van taalversorging – 'n Loodsondersoek*. MA-thesis, PU vir CHO, Potchefstroom.
- Du Plessis, A. en Carstens, W.A.M.** 2000. Taalversorging – teoreties gefundeer in die praktyk? *Literator* 21(3), 59-74.
- Einsohn, A.** 2005. *The Copyeditor's Handbook. A Guide for Book Publishing and Corporate Communications*. Los Angeles: The University of California Press.
- Foster, C.** 1993. *Editing, Design and Book Production*. London: Journeyman.
- Glamann, H.** 2000. *How papers can find and retain copy editors*. <<http://www.copydesk.org/words/ASNEFebruary.htm>> (Geraadpleegd op 17 november 2006).
- Glover, A.** 1996. *In search of the perfect copy editor: 10 copy editors traits that guarantee you success*. <<http://poynter.org/content>> [Geraadpleegd op 17 november 2006].
- Grossman, J. ed.,** 1993. *The Chicago Manual of Style*. (14 ed.) Chicago: Chicago University Press.
- Harris, N.** 1991. *Basic Editing: A Practical Course*. Londen: Book House Training Centre.

- Hermans, M.** 2002. *Die kleine schrijfgids: Adviezen voor een goede zinsbouw, woordkeuze en spelling*. (5 ed.) Bussum: Coutinho.
- Judd, K.** 1990. *Copyediting: A Practical Guide*. (2 ed.) Menlo Park, Ca.: Crisp Publications, Inc.
- Kemisho, S.** 2006. *Professionalism*. Muratho, December 2006, 39.
- Klein, M. en Visscher, M.** 2001. *Handboek Verzorgd Nederlands. Spellingregels en schrijfadviezen*. Groningen: M Nijhoff.
- Kotze, A.** 1998. *Die teksversorger as spookskrywer: Christelike uitgewersmaatskappye as 'n gevallestudie*. M.A.-thesis, PU vir CHO, Potchefstroom.
- Kotze, A. en Verhoef, M.M.** 2001. Die teksversorger as spookskrywer: die teorie en professie onder die loep. *Literator* 22(2), 77-90.
- Kuiter, L.** 2008. *Over redactie*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Kruger, H.** 2007. Training text editors as part of a general programme in language practice: a process-oriented approach. *South African Linguistics and Applied Language Studies* 2(1), 1-16.
- Law, M.A. en Kruger, H.** 2008. Towards the professionalisation of editing in South Africa. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 26(4), 479-493.
- Mackenzie, J.** 2004. *The Editor's Companion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackie, M.** 1995. *Creative editing. Spot what's wrong with your writing before an editor does*. London: Victor Collanz.
- Mossop, B.** 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- O'Connor, M.** 1986. *How to Copyedit Scientific Books and Journals*. Philadelphia: ISI Press.
- Opleiding Redacteur/editor**, 2001 <http://www.hum.uva.nl/redacteur_editor> (Laatste wijziging: 5 maart 2009; Geraadpleegd 31 maart 2009).
- Plotnik, A.** 1982. *The Elements of Editing. A Modern Guide for Editors and Journalists*. New York: Macmillan.
- Renkema, J.** 2008. *Schrijfwijzer*. (4 ed.) Den Haag: SDU.
- Ritter, R.M.** 2003. *The Oxford Style Manual*. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, R.** 2004. *Why train?* <http://www.sfep.org.uk/pages/why_train.asp> (Geraadpleegd op 17 november 2006).
- Roberts, R. ed.**, 2005. *New Hart's Rules*. Oxford: Oxford University Press.
- Samson, D.** 1993. *Editing Technical Writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Stepp, C.S.** 1989. *Editing for today's newsroom. New perspectives for a changing profession*. London: Lawrence Erlbaum.
- Treebus, K.F.** 1995. *Tekstwijzer: Een gids voor het grafisch verwerken van tekst*. Den Haag: SDU.
- Treebus, K.F.** 1997. *Vormwijzer: Een gids by het vormgeven en produceren van drukwerk*. Den Haag: SDU.
- Tseng, J.** 1992. *Interpreting as an emerging profession in Taiwan – a sociological model*. MA-thesis. Taiwan: Fu Jen University.

- US Department of Labor**, 2006. *Writers and Editors*. <<http://www.bls.gov/oco/ocos089.htm>> (Geraadpleegd op 17 november 2006).
- Van de Poel, K. ed.**, 2003. *Text editing from a talent to a scientific discipline*. Antwerp Papers in Linguistics 103. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van de Pol, J.H.J.** 1998. *Elektronische taalwijzer. Alles over spelling, grammatica, en stijl, met ruim 35 000 woorden in de officiële spelling*. Den Haag: SDU.
- Van der Horst, P.J.** 1999a. *Redactiewijzer. Praktische handleiding voor het taalkundig en typografisch verzorgen van teksten*. (7 ed.) Den Haag: SDU.
- Van der Horst, P.J.** 1999b. *Stijlwijzer. Praktisch handleiding voor leesbaar schrijven*. Den Haag: SDU.
- Van der Spek, E.** 1996. *Schrijven met perspectief: Structuuradviezen voor schrijvers*. Groningen: M Nijhoff.
- Verhoef, M.M. Carstens, W.A.M. en Van de Poel, K.** 2003. Op weg na 'n koherente siening van die teks- en taalpraktyk. *Literator* 24(3), 15-29.
- Vroegindeweij, L.** 2005. *Handboek redactie. Het organiseren van publicaties*. Den Haag: SDU.
- Walraff, B.** 2004. *How to edit copy and influence people*. <<http://poynter.org/content>> [Geraadpleegd op 17 november 2006].
- Wilkinson, P.** 2006. *Professionalism*. Muratho, December 2006, 39-41.

Bijlages

Bijlages 1 en 2 bevatten de brieven en vragenlijsten die verstuurd werden aan tekstredacteure in Zuid-Afrika (Bijlage 1) en Nederland/Vlaanderen. (Bijlage 2) Hoewel het verzoek in beide gevallen hetzelfde was, is de vorm en mate van detail afwijkend, vooral ingegeven door het gebruikte medium. Voor Zuid-Afrika werd er via e-mail gewerkt, voor Nederland/Vlaanderen werd er een online vragenlijst aangemaakt die invulling en verwerking gedeeltelijk automatiseerde.

BIJLAGE 1: Enquête Afrikaans

10 Junie 2008

Verzoek aan Afrikaanse taalpraktisyne: hulp met 'n boekprojek oor Afrikaanse teksredaksie

As deel van 'n internasionale samewerkingsprojek, is ek tans aan die werk aan 'n boek oor *teksredaksie* (die term wat ons verkies vir *teksversorging*, *taalversorging*) en ek sal graag taalpraktisyne wat in Afrikaans werk (spesifiek rakende teksversorging en vertaling) se raad, wenke en insette hiermee wou hê.

Die agtergrond vir die projek is die volgende: Dit blyk dat daar nie 'n bron in Afrikaans is wat 'n oorsig gee oor (a) die *opleiding* van taalpraktisyne en (b) die *praktykseise* gekoppel hieraan in Afrikaans nie – eintlik ook nie in Engels of Nederlands of ander tale wat ons kon kontroleer nie. Ek en 'n kollega van die Universiteit van Antwerpen in België (prof. Kris van de Poel) is tans besig om die inligting te versamel om dit hopelik teen vroeg 2009 in boekvorm uit te gee. Ons hoop om daarmee aan die een kant die status van taalpraktisyne

(in die besonder dié van die teksredakteur) te verhoog en dit aan die ander kant ook teoreties te onderlê.

Ons soek u raad, hulp, wenke, terugvoer rakende veral twee sake:

TAALPRAKTYKSWENKE:

Ons beplan om die boek af te rond met 'n hoofstuk waarin taalpraktykswessies ter sprake kom – soos: watter soort bronne gebruik kan word (of nie!) in die oplos van besondere taalprobleme, watter slaggate daar voorkom in teksredaksie en hoe dit vermy kan word, wat nie gedoen moet word as jy tekste versorg nie, ens. ens. Ons soek met ander woorde die insette van Afrikaanse taalpraktisyns om hierdie hoofstuk optimaal toepaslik te maak.

Ek versoek daarom Afrikaanse taalpraktisyns om hierdie soort “tricks of the trade” met ons te deel. Wat is bv. goeie bronne, waar kan ou bronne bekom word, watter soorte spelprobleme kom voor en hoe kan dit hanteer word, hoe word die dilemma van stylwisseling en die gebruik van vreemde woorde in 'n teks hanteer, watter tipiese grammatikaprobleme kom voor, hoe kan uitlegprobleme opgelos word, ens. ens. *Ons onderneem om elkeen se wenk onder sy / haar naam op te neem.* (Die boek word egter onder my en Kris van de Poel se name uitgegee.)

Die boek sal volgens beplanning die volgende hoofstukke hê (en skryfwerk hieraan is al ver gevorder):

- Hoofstuk 1: Die domein van teksredaksie: afbakening
- Hoofstuk 2: Die teks as domein van teksredaksie: 'n teoretiese model
- Hoofstuk 3: Die mens: die profiel van 'n teksredakteur
- Hoofstuk 4: Proses en prosedure: die doen van teksredaksie
- Hoofstuk 5: Die praktyk: teksredaksie in Afrikaans (of in ander tale, soos Nederlands, Engels, Tswana, ens.)

Ons soek in die besonder u hulp met hoofstuk 5 en u raad, wenke, voorstelle in hierdie verband is baie welkom! Ons beplan dat hierdie hoofstuk minstens die volgende inhoud sal hê:

- Tekssoorte
- Teksonderdele: die samestelling van 'n teks
- Argumentasie: die rol van logika
- Taal: Die rol van grammatika (sintaktiese en morfologiese kennis)
- Taal: Betekeniskwessies
- Taal: Register
- Taal: Styl
- Taal: Die rol van spelling
- Taal: Die rol van interpunksie
- Taal: Taalsuiwerheidskwessies
- (Tipe)grafiese kwessies
- Dokumentontwerpeise
- Paragrafering
- Transliterasie van eiename en woorde
- Hulpmiddels vir teksredigering

- Bronne vir teksredigering: boeke, elektronies, ens.
- Woordeboeke en die teksredigeerder (met 'n geannoteerde internetlys)
- Slaggate in teksredigering: die klein jakkalsies
- Die beperkinge van elektroniese hulpmiddels
- Teksredigeringswenke (versamel met die hulp van ander taalpraktisyns)

Ek is ook bereid om elektronies die uitgebreider uiteensetting van die boek te voorsien aan taalpraktisyns wat graag daarna sou wou kyk en bereid sou wees om kommentaar daarop te lewer. Ons probeer dus 'n boek tot stand bring wat die gewaardeerde insette sal verreken van diegene wat daaglik met die taal werk.

Die term TEKSREDAKTEUR:

Ek hoor graag wat u dink van die term teksredakteur bo *teksredigeerder*. Sou dit aanvaarbaar wees om na die beroep van *teksversorging*, *taalversorging*, *teksredigering* te verwys as teksredaksie en na die persoon wat die werk doen as teksredakteur? Ons hoop om hiermee 'n stewiger wetenskaplik onderboude term te vestig.

Ek het in die verlede met die oog op die opleiding van my studente my eie lysie “reëls” saamgestel en dit het hulle baie gehelp in die praktyk. Opmerkings oor hierdie lysie en enige aanvullings hierby is hartlik welkom!

Reëls vir teksredigering:

- As jy enigins twyfel oor iets, gaan slaan dit na. (Moenie die gevoel van ongemak oor iets ignoreer nie – gaan “dabbeltjek” ter wille van sekerheid.)
- Wees konsekwent in jou keuses (wat betref spelling, tipografie, ens.).
- Moenie verander wat nie verander hoef te word nie. (Wallraff, 2004)
- Moet nooit verander sonder om te motiveer hoekom jy verander nie. Maak seker dat jy 'n rede kan gee. “Ek dink so” geld nie as 'n goeie rede nie.
- Wees versigtig voordat jy aan iemand se styl verander. As jy nie anders kan nie, is dit goed so, maar kan jy dit konsekwent volhou?
- Hou aan om te leer (via kursusse, kollegas, internet, radio, eie leeswerk) – jy weet nooit regtig genoeg nie.
- Wees trots op die kwaliteit van jou werk. As nie eens jy goed voel daaroor nie, wat gaan jou opdraggewer daarvan dink?
- Die teksredakteur is die spreekwoordelike “laaste linie van verdediging” teen swak skryfwerk. Maak seker dat jy erns maak met die “verdedigingswerk”.
- Moenie huiwer nie om bruikbare elektroniese taalhulpmiddels (soos spel- en grammatikatoetsers – waar beskikbaar) te gebruik om 'n teks te kontroleer voordat jy begin om dit te redigeer.
- Moenie aan kopie verander sonder om die skrywer te raadpleeg nie.
- Moenie jou ooreengekome spertyd mis nie. Dis die spreekwoordelike “dood in die pot”.
- Spesialisering is nie vreemd nie. Jy hoef regtig nie alles te weet nie.
- Moenie werk inneem waarvoor jy nie die vermoë, vaardigheid en ondervinding het nie.

U terugvoer is welkom in enige leesbare formaat.

BIJLAGE 2: Online enquête Nederlands

Tekstredactie Enquête

Beste tekstredacteur

Aan de universiteiten van Antwerpen (België) en Noord-West (Zuid-Afrika) loopt sinds enkele jaren een tekstredactieproject. Dit project heeft tot doel het domein van tekstredactie af te bakenen, wetenschappelijk te onderbouwen en de theoretische vertrekpunten van de discipline te toetsen aan de praktijk.

Omgekeerd en vanuit de praktijk ingegeven, zoekt het project naar de onderliggende theoretische basis voor de activiteit die als tekstredactie bekend staat. Het project hoopt de status van de tekstredacteur (hieronder verstaan we redacteurs, vertalers, copywriters, ghostwriters, proeflezers, ...) te verhogen door het systematisch in kaart brengen van profiel, functies, opleidingen en taken/handelingen en deze aspecten te staven met zowel gegevens uit de literatuur als empirische data.

Het project resulteert in een boek dat vijf theoretische en praktijkgerichte hoofdstukken* beslaat en daarmee antwoordt op de vraag: wie (de tekstredacteur) doet wat (tekstredactie) en waarom wordt dit zo gedaan (de theoretische basis vanuit de praktijk toegelicht). Het wordt parallel in verschillende talen uitgegeven; één deel bestrijkt telkens één taal. Het boek is bedoeld als naslagwerk voor mensen in het veld, maar ook als leerboek en onderdeel van een opleidingstraject.

Omdat we beweringen en theoretische inzichten willen toetsen aan de praktijk, is uw inbreng hier vooral van belang. Graag willen we u daarom vragen mee te werken aan het onderzoek door deel te nemen aan de Tekstredactie-enquête op SurveyMonkey. Ze zal niet meer dan 10 minuten van uw tijd vragen. We willen uw medewerking graag erkennen in ons boek, maar als u anoniem wil blijven, dan respecteren we dat.

Mocht u ons willen contacteren, dan kan dat uiteraard via dit speciaal aangemaakte adres: tekstredactie.ua@gmail.com

Alvast bedankt,

Kris Van de Poel

Universiteit Antwerpen

Onderzoeksgroep Applied Language Studies

kris.vandepoel@ua.ac.be

Wannie Carstens

Noord-Wes Universiteit

Skool vir Tale

*De opmaak van het boek ziet er als volgt uit:

Hoofdstuk 1: Het domein van tekstredactie: afbakening

Hoofdstuk 2: De tekst als domein van tekstredactie: een theoretisch model

Hoofdstuk 3: De mens: het profiel van de tekstredacteur

Hoofdstuk 4: Proces en procedure: het doen van tekstredactie

Hoofstuk 5: De praktijk: tekstredactie in het Nederlands (of Afrikaans, Engels, Tswana, ...)

Definitie van het beroep

1. Wij hebben in dit project gekozen voor de term “tekstredacteur”. Wat vindt u van deze term?
2. Vindt u dat deze term de lading dekt? Of geeft u de voorkeur aan een andere naam?
3. Hoe benoemt u zichzelf?
4. Wat is uw officiële titel?

Het werk

5. Waaruit bestaat uw werk hoofdzakelijk?
6. Werkt u alleen of in teamverband (hiërarchisch, consecutief (een tekst gaat door verschillende handen), ...)?
7. Bent u een schakel in een proces of bent u verantwoordelijk voor het afleveren van een totaal afgewerkt product?
8. Hebt u hiervoor richtlijnen vanuit het bedrijf (stijlboek, vervat in auteurscontracten, ...)?
9. Hoe werden die richtlijnen samengesteld (overleg, externe consulent, ...)?

Opleiding en training

10. Sluit uw vooropleiding aan bij wat u nu doet?
11. Hebt u een extra opleiding genoten? En zo ja, dewelke?

Hulpmiddelen

12. Maakt u gebruik van specifieke redigeerhulpmiddelen om uw werk te vergemakkelijken (bijvoorbeeld spelcontrole, terminologielijsten, thesaurussen, ...)?
13. Welke bronnen gebruikt u in uw dagelijkse bezigheden?
  - Elektronisch woordenboek
  - Papieren woordenboek
  - Thesaurus
  - Corpora
  - Spellingchecker
  - Spellinglijst (Groene boekje, witte spelling)
  - Grammatica
  - Grammaticachecker
  - Internet (Google)
  - Andere ... Toelichting of titel:
14. Hoe gebruikt u deze bronnen?
  - Als naslagwerk
  - Ter controle
  - Heel selectief
  - Heel kritisch
  - Constant

- Alleen als het niet anders kan

Menselijke hulpbronnen en netwerken

15. Doet u een beroep op een “netwerk” van collega’s of specialisten als u er alleen niet uitkomt?
16. Is dat netwerk binnen handbereik of virtueel?
17. Is dat netwerk geïnstitutionaliseerd (bv. bestaande organisatie met website) of persoonlijk (bv. een collega)?
18. Hebt u directe collega’s op het werk bij wie u te rade kan gaan bij knelpunten?
19. Ligt de eindverantwoordelijkheid bij iemand anders dan uzelf?
20. Bent u lid van een professionele vereniging die hulp kan bieden? Welke? Is die hulp online beschikbaar?

Soorten redactie

21. Op welk niveau bewerkt u teksten?
  - Op structureel niveau
  - Op paragraafniveau
  - Op zinsniveau
  - Op woordniveau
  - Wat betreft spelling en interpunctie
22. Van welke soort redactie ziet u altijd af (vb. herschrijven zonder de auteur te raadplegen)?
23. Hoe lost u stijlwisselingen binnen een tekst op?
24. Hoeveel overleg pleegt u met de oorspronkelijke auteur? Bestaan daarvoor richtlijnen binnen uw bedrijf?

Regels voor tekstredactie

29. Voor studenten tekstredactie hebben wij onderstaande regels opgesteld. Wat vindt u ervan?

Veranderingen, toevoegingen, ... zijn altijd welkom.

1. Als je aan iets twijfelt, zoek het dan altijd op.
2. Blijf op de hoogte! Studeer! Je weet nooit genoeg.
3. Sta niet weigerachtig tegenover elektronische taalhulpmiddelen (zoals spelling en grammaticacontroleprogramma’s) om een tekst te controleren voor je met redigeren begint.
4. Specialisatie is geen schande. Je kunt niet alles weten.
5. Wees consequent in je keuzes (wat betreft spelling, typografie, etc.).
6. Wat niet hoeft aangepast te worden, hoeft je ook niet aan te passen. (cfr. Wallraff, 2004)
7. Verander nooit iets zonder gegronde reden.
8. Verander niets aan het origineel zonder eerst de schrijver te raadplegen.
9. Wees voorzichtig met het aanpassen van iemands stijl. Stel jezelf de vraag of je dit consequent kunt volhouden.
10. Je hoeft geen werk aan te nemen waarvoor je de vaardigheid of ervaring mist.
11. Wees trots op de kwaliteit van je werk. Als je je niet goed voelt over je werk, wat gaat je opdrachtgever daarvan dan denken?

12. De tekstredacteur is de laatste filter waar een tekst doorgaat. Filter zorgvuldig!
  13. Mis nooit een deadline!
-
30. Wat maakt een goede tekstredacteur?

J.M. Coetzee en de allegorische lectuur van zijn werk

A.M.A. van den Oever

Michael Bell (2006: 172, 193-217) wrote in 2006 that J.M. Coetzee had always been discomforting to read, but that “increasingly the index of his significance has become the resistance he arouses, if not the repression he reveals, in many of his readers”. (Bell, 2006: 172, 193-217) My article in part is an analysis of the disinclination and disorientation J.M. Coetzee has triggered in his readers. “The response to Coetzee, and his evident play with this response in the text, raises with unusual urgency the nature of the literary in relation to the real”. (Bell, 2006: 172) I will argue that J.M. Coetzee raises questions about the “nature of the literary in relation to the real” by resisting allegoric readings of his work. Among his last novels, Disgrace stands out as an anti-allegoric and utterly subversive work of fiction, both soliciting and silently frustrating an allegoric reading. Though the anti-allegorical dimension of the novel is hinted at in at least one of the many critiques on Disgrace, it is not fully grabbed in terms of the techniques and rhetoric used by Coetzee.¹ I will argue that he triggers two incompatible interpretations at the same time, in a way which may remind readers of Rabelais’ “rabaïssment” as explained by Michael Bakhtin in his Rabelais and his world.

1. Proloog

In een verhaal dat bekend is geworden onder de naam *Turmerlebnis* roept Luther het beeld op van zichzelf gezeten op het pleetje in de toren van het Augustijner klooster waar hij als monnik zijn opleiding onderging. Dit verhaal gaat als volgt: hij zit op zijn gemak op het privaat in de warme beslotenheid van dit torentje, buiten de drukte van de kloostergemeenschap en bevrijd van de kou in de hoge gangen van het klooster en hij heeft er wat nu heet: een *doorbraakervaring*. Hij ontlast zich en dit is een grote bevrijding, een funderende ervaring die de productie van een ware stroom aan teksten op gang brengt, die zich nu als drollen uit hem losmaken. (Mars-Jones, 1999)

De schrijver die zich in het privaat ontlast: waar staat dit beeld voor? Is het een beeld voor het wegvallen van de vaste vormen (voor colleges, betogen, stellingen) die de openbaarheid oplegt aan de schrijver, waardoor deze zich slechts productief en volledig weet te “uiten” in de warmte en stilte van het privaat, *privé*, buiten het zicht van het publiek? Er zit in het beeld ook iets van darmloop en van het ongedisciplineerde geweld waarmee de schrijver zich ontlast van deze dunne, vormloze, flodderige massa, die alle kanten op spat. Er zit ook in: het zich ontdoen van wat gegeten en verteerd is.

Michel de Montaigne, die leefde in dezelfde eeuw als Luther en veertig jaar jonger was dan de grote humanistische schrijver Rabelais, die hij diep bewonderde, gebruikte eveneens het beeld van het zich ontlasten voor zichzelf als de schrijver van “*essais*”: van semi-private “(schrijf)probeersels” waarin hij zichzelf, zeer tegen de gebruiken van zijn tijd in, de hoofdrol liet spelen.² Omdat hij het resultaat van zijn

pogingen niet weggooide maar bewaarde (en uiteindelijk zelfs publiceerde), wat niet zonder meer aangewezen was, vergeleek hij zichzelf met de gekke edelman die zijn drollen in weckflessen in zijn kelder bewaarde. Zijn mijn *essais*, vraagt hij aan zijn lezers, eigenlijk niet ook de “uitwerpselen van een oude man, dan weer te flodderig, dan weer te hard”?³ Met andere woorden: wat *moeten* de lezers ermee? De diplomaat Montaigne had zich uit het openbare leven teruggetrokken om te schrijven en hij wist als geen ander dat zij die met hun uitingen in de openbaarheid treden en er publieke aandacht voor vragen, maar beter binnen de kaders van de conventies en het protocol kunnen blijven, want als zij zich “in het wilde weg ontlasten”, dan moeten zij er terdege rekening mee moeten houden dat zij kunnen worden beloond met onbegrip en een verlies aan gezag.

Martin Luther was een van de grote spookrijders in de Europese geschiedenis. Hij was een taalvirtuoos en een begaafde filoloog, als Rabelais, maar anders dan de grote humanist was Luther veroordeeld tot een leven in de provincie, waar hij, in een overzichtelijk Latijn, les gaf in tekstexegese. Hij was een woeste intellectuele eenling, die zijn eigen subversieve krachten niet overzag en uiteindelijk radicaal buiten en tegenover de kerk van Rome kwam te staan, die hij in alle oprechtheid meende van binnenuit te kunnen bekritisieren. Hij was, kortom, geen groot diplomaat. Hij was geen Erasmus van Rotterdam. Hij miste een scherp zicht op de wereld en de wijze waarop men er met elkaar omging. Een groot deel van zijn leven zat hij opgesloten in de doodse provinciestad Wittenberg (“Stadt im Sand”), waar hij was benoemd als jong hoogleraar, afkomstig uit de orde van de Augustijnen. Hij behield zijn boerse eigenzinnigheid in dit isolement. Verder was hij vitaal, onstuimig, wetenschappelijk ongedisciplineerd, slordig en gedreven. Dat zijn ideale eigenschappen voor een romanschrijver – maar niet voor een kerkvader.

De geschiedenis van Luther is de geschiedenis van iemand met een verkeerde beroepskeuze. Als exegeet bewoog hij zich weliswaar binnen de retorische en didactische kaders die het lectoraat aan hem oplegde en bediende hij zich van de vormen die hoorden bij zijn academische functie: stellen, betogen, informeren, van explicaties voorzien. Hij week in zijn lezingen en colleges veelal geen millimeter af van de exegeses die hij minutieus op papier had voorbereid. Doch eenmaal buiten de schijnwerper van de kerk of de collegezaal, in huiselijke kring, aan tafel, liet hij alsnog zijn subversieve en romaneske krachten los op zijn gezelschap in de tafelgesprekken die hij voerde met een oneindige stroom van buitenlandse gasten en inwonende studenten.

Aan tafel werden de debatten over God, geloof en bijbel kortom met andere middelen voortgezet. De *Tischreden*, door zijn studenten opgetekend, zijn een ware *Fundgrube* voor de liefhebbers van de meer “romaneske”⁴ Luther. Aan tafel “ontlastte” hij zich. Hij sprak spontaan en “in het wilde weg”, zonder door de strikte generische conventies van preek of les (college) te worden afgeremd of ingedamd, als de grote humanisten van zijn tijd, Rabelais niet in de laatste plaats, die ook de generische mengvorm van de nog zeer jonge roman verkoos boven het traktaat of de filosofische

dialogo. Aan tafel sprak Luther met een groot gevoel voor grappen en anekdotes, rollen, talen en stijlen, taalspelletjes en woordspelingen, voor snelle omkeringen van betekenis (die dwingen tot verandering van interpretatieve strategie), maar vooral voor subversieve beelden.⁵ Het dubbelzinnige beeld van die zich ontlastende Luther, die zich op het privaat bevrijdt van wat hij verteerd heeft: het stamt uit de *Tischreden*.⁶ Die - en dit spreekt eigenlijk welhaast vanzelf - hebben geen grote rol gespeeld in de officiële, dogmatische exegese van de grote kerkvader. Voor het construeren, interpreteren en verdedigen van de kerkelijke dogma's vormde die palimpsest aan generisch ongelijke tekstsoorten vol dubbelzinnige taal en ongrijpbare betekenissen, een wel heel ongeschikte basis.

2. De roman als oninpasbaar artefact in de schriftcultuur

Als we aannemen dat de roman een genre is dat op grote afstand staat van tekstsoorten zoals de les, het college of de preek en doorgaans de heldere taal en voorspelbare en doorzichtige structuur daarvan mist, is het dan niet zo dat het genre in onze cultuur⁷ veelal zichtbaar wordt als een oninpasbaar artefact dat in botsing komt met een schriftcultuur waarin de interpretatieve strategieën op de herkenning van (een variatie op) de bekende tekstsoorten en vormen gericht zijn? En wil dit in grote lijnen zeggen dat de pogingen tot het begrijpen en zich toe-eigenen van het bultige en oninpasbare ding dat “roman” heet eigenlijk altijd in aanleg tot mislukken gedoemd zijn? Dit mislukkende proces van inpassing van romans in de traditie is echter historisch gezien buitengewoon interessant, zou men kunnen beweren, juist omdat de mislukte pogingen tot toe-eigening de kern van het probleem van de roman als genre blootlegt en, bij uitbreiding, ook van de grillige geschiedenis van de roman. Binnen die geschiedenis moeten het niet-inpasbaar zijn van de roman en het toe-eigeningsprobleem van de lezers niet als “fouten” worden begrepen, maar als belangrijke symptomen van de (esthetische) werking van de roman. Er laat zich dus welbeschouwd een interessante geschiedenis van de roman schrijven aan de hand van de opeenvolgende “misreadings” die door de grote romans zijn uitgelokt vóórdat ze in de canon zijn opgenomen.

In veel gevallen is een analyse van de pogingen tot toe-eigening niet alleen interessant voor literatuurwetenschappers, om de geschiedenis en ontwikkeling van de roman te begrijpen, ze zijn ook interessant voor de romanschrijvers zelf: als een symptoom van een soort weerstand die zij kunnen opzoeken in hun lezers en in de cultuur. Deze redenering wordt met zoveel woorden bevestigd door de reacties op een schrijver in de voorhoede van onze cultuur, J.M. Coetzee, over wie Michael Bell (2006: 172) onlangs opmerkte dat het begrijpen van diens werk een toenemend groot probleem is en dat *als* zijn roman *Disgrace* (1999) actief bedoeld was om *weerstand* op te wekken, hij daarin zeker was geslaagd. Toenemend zijn de weerstand en het verzet dat Coetzee oproept in lezers een indicatie van zijn grote belang als romanschrijver.⁸

Mijn beschouwing hieronder is een analyse van de *weerstand* die Coetzee oproept in zijn lezers en van het “spel” dat hij ermee speelt. Het is echter geen psychologische analyse van de schrijver of van zijn lezers, omdat ik de weerstand immers niet opvat als een psychologisch probleem, maar als een probleem van de roman van de eerste orde. *Daarop* en *daarom* reageert de schrijver, zo luidt mijn basale veronderstelling. Op een urgente manier weet Coetzee zo opnieuw de vraag op te werpen naar de aard van de roman, naar de relatie van de roman (bij uitbreiding de literatuur) tot het echte leven. In de kern draait het om de vraag naar het pragmatische statuut waarop de roman rust als vorm van spreken over de wereld. Wat voor vorm van spreken is het eigenlijk? Waaraan ontleent deze betekenis? Waaraan legitimiteit? Hoe moeten lezers er eigenlijk op reageren? De “komedie van misverstanden” die zich afspeelt tussen romanschrijvers en romanlezers, ook tussen Coetzee en zijn lezers, ook en niet in de laatste plaats de lezers in zijn eigen (geboorte)land: is die productief?

3. Coetzee's spel met de reacties van zijn lezers

De reacties van de kritiek en de politiek op *Disgrace*, zeker in Zuid-Afrika zelf en in het bijzonder in kringen van het ANC, waren virulent en als men deze roman op allegorische wijze leest als een “bleak comment on postapartheid in South Africa”,⁹ dan kon het ook welhaast niet anders. Ook *The Lives of Animals*, uitgegeven door Princeton University Press in 1999, stuitte wereldwijd op grote weerstand, onder meer door de uitspraken van hoofdpersoon Elizabeth Costello, die het leed van dieren vergeleek met het lijden van de slachtoffers in de concentratiekampen van de Nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog. Nu wordt Costello tamelijk algemeen gezien als een alter ego van de schrijver, die dan ook zelf de wind van voren kreeg. Welbeschouwd had Coetzee hiertoe ook wel uitgedaagd, gezien het feit dat hij in eerste instantie de Costellolezing (met daarin de gehate vergelijking) uitsprak binnen de eerbiedwaardige universitaire setting van Princeton, op dubbelzinnige wijze, met zijn dubbele status van hoogleraar en romanschrijver, staande op een spreekgestoelte en sprekend tot een academisch gehoor – zij het in travestie, dat wil zeggen: in de rol van zijn gedoodverfde alter ego. Coetzee heeft dit curieuze personage, Costello, althans oppervlakkig gezien, gemodelleerd naar zijn eigen gelijkenis. Ook Costello is een in Australië wonende, gevierde en al oudere romanschrijver. Ze is eigenzinnig, hoekig, eenzelvig, vegetariër (ook Coetzee is vegetariër). Ze is bekend met Zuid-Afrika, waar haar zus woont. Coetzee woonde er tot 2002, toen hij verhuisde naar Australië. Hij heeft één kind, een dochter. Costello is moeder van een volwassen, evenwichtige en opvallend goedwillende zoon, die ze met haar drammerig gepresenteerde standpunten dwars door alles heen weet te choqueren. Een kort moment had Costello een zoon in de VS en een dochter in Nice – ze dook even op in het verhaal “As a Woman Grows Older” dat Coetzee schreef voor *The New York Review of Books* (15 januari 2004) – maar deze fictieve dochter lijkt weer geruisloos te

zijn verdwenen naar de achtergrond van Coetzee's ficties.

De gewraakte Costello-lezing is later deel gaan uitmaken van een nog complexer geheel dan *The Lives of Animals*, de roman *Elizabeth Costello* (2003). Ook in Coetzee's roman *Slow Man* (2005) speelt Costello weer een rol en wederom een ontregelende en onbegrijpelijke, ditmaal zelfs een licht *fantastische* (Coetzee's Kafka-lectuur zou hier wel eens door kunnen werken). In 2007 is het volstrekt onmogelijke *Diary of a Bad Year* (*Dagboek van een slecht jaar*) verschenen. Het "dagboek" is een soort dubbel omzoomde reeks essays. De zoom bestaat uit twee uiterst dunne verhaallijnen die onder de essays meelopen als rijtjes kruisjessteken op de zoom van een Tiroler jurkje. Het is zo *weinig* evident hoe dit merkwaardige boek ter hand genomen moet worden, dat men, als lezer, in arren moede naar steun zoekt bij een handvol overbekende verhaaldegevens, die door de schrijver opnieuw met zorg in de korte essays en de twee verhaaltjes zijn aangebracht. Hier geen Elizabeth Costello, maar een mannelijke schrijver, voorzien van de bekende attributen van Coetzee's opzichtige vermomming: oudere romanschrijver in Australië, gevierd, worstelend met een tanende vitaliteit, levend in een isolement, korzelig, eenzellig, hoekig, drammerig, hooggestemd, steun zoekend bij een veel jongere vrouw die hij voor haar aandacht betaalt. Australië, althans het Australië dat in Coetzee's romans verschijnt, is een tamelijk *non-descript*, dor intellectueel niemandsland, dat als zodanig nog extra reliëf geeft aan het intellectuele isolement van de hoofdpersoon. Zuid-Afrika, daarentegen, is in deze roman – en ook in de voorstelling van de wereld sinds 1994 – het gebied dat aan "de wereld" (de viskom van het rijke Westen) zijn urgente, actuele, morele en politieke *echte* vragen opdringt, een historische rol die Zuid-Afrika nu goeddeels van Rusland, Midden- en Oost-Europa, Cuba en China heeft overgenomen.

De basis voor een autobiografische lectuur van zijn werk (waarmee Coetzee evident een loopje neemt) heeft hij gelegd in *Boyhood* (1997) en *Youth* (2002) en het kreeg onlangs een vervolg in *Summertime* (2009). In de kern draait het om een *karakter* dat grote weerstand opwekt. Intussen bekende ingrediënten in de latere romans, zoals het kille karakter van de hoofdpersoon, diens rigide manier van oordelen en diens gebrek aan generositeit, zijn terug te voeren op deze drie autobiografische romans. Het gaat om een heel ander type boeken dan de vroege romans, die wat kaler en abstracter, wat minder autobiografisch ingebed zijn en ook daarom veel beter dan het latere werk een allegorische lezing toelaten. *Boyhood* en *Youth* bieden een harde, nietsontziende analyse van een koud, onder de apartheid opgroeiende jongen, later een in Londen levende jongeman, die het vermogen mist om zich geliefd te weten – zelfs om de genereuze liefde van zijn moeder te ondergaan of te beantwoorden. Beide boeken drijven op een kale, uitgebeende zelfanalyse waarin geen spat zelfliefde of zelfbeklag is geïnvesteerd. Nu wordt de ruggengraat van Coetzee's autobiografische project niet gevormd door een onderzoek van zijn karakter, maar door een analyse van zijn reacties op zijn omgeving, een wereld gedomineerd door rassenscheidingen en apartheid, zaken die hij, na zijn studie in Kaapstad, zo snel mogelijk ontvlucht.

De vraag die aan dit romanproject ten grondslag ligt is een ethische en politiek-ideologische. Hoe onwetend was hij, in de jaren van wording onder de apartheid? Hoe zag hij de wereld, als opgroeiend kind, en vooral: hoe zag hij *niet* hoe *de anderen* leefden en hem zagen: zijn moeder, meisjes, vrouwen, de *anderen* op de *plaas* van zijn grootouders in de Karoo, wier stem pas na 1994 machtiger zou opklinken? (Overigens heeft *Summertime* recentelijk wel iets van die geschiedenis beschreven: we zien de hoofdpersoon van deze pseudo-autobiografische roman nu beschreven worden vanuit het verrassende perspectief van zijn gewezen minnaressen, die hem alsnog de maat nemen, postuum.)

In ideologische (en minder in de *Freudiaanse*) zin is *Boyhood* te begrijpen als een onderzoek van zijn relatie tot zijn moeder in een wereld waarin *haar* stem gemarginaliseerd werd en niet of toch zeker onvoldoende gehoord is. Coetzee's autobiografische onderzoek staat dus in het teken van een onderzoek naar de manier waarop in de cultuur waaruit hij voortkomt de stem en de belangen van de ene groep werden verdrongen ten gunste van de stem en belangen van een andere groep in de jaren van apartheid. In *dit* project is op een nietsontziende manier door de schrijver Coetzee een deel van zijn autobiografie geïnvesteerd en dit biografische materiaal wordt door hem meedogenloos en zonder een spat narcisme in zijn romans ingezet.¹⁰ Let wel: de *andere* kant van zijn eigen levensverhaal – de geschiedenis van het leven onder de apartheid van de andere kant gezien – vertelt hij hier nog niet, zodat de ervaringen van zijn moeder en van de meisjes en vrouwen met wie hij pijnlijk mislukte affaires had, hier radicaal *onverteld* blijven. Coetzee heeft er zelf in een vraaggesprek al eens op gewezen dat “The difficulty is that fiction necessarily deals with stories, and stories, (...) are defined by their irresponsibility: they are, in the judgment of Swift’s Houynnhms, ‘that which is not’.” (Lowry, 1999: 12-14) Het probleem met deze romans van Coetzee is dat ze in zekere zin juist gaan over het perspectief dat wordt verdrongen, het verhaal dat *niet* wordt verteld. Zo is in *Boyhood* en *Youth* op vele plaatsen voelbaar hoe de stem van de moeder wordt genegeerd. Haar perspectief is als een verdrongen perspectief geïmpliceerd, vooral in de pijnlijke en koppige weerstand die de zoon als jonge jongen en later als student tentoonspreidde tegenover de onvoorwaardelijke liefde van zijn moeder, die zachtjes zeurde om zijn aandacht. Er is echter geen uitgewerkte voorstelling van de levensgeschiedenis van zijn moeder noch een inkijkje in de wijze waarop zij de schrijnende afwijzing van haar zoon of zijn afwezigheid (hij verbleef lang in Engeland en de VS) of zijn kille ontoeschietelijkheid onderging, maar haar levensverhaal is als een onvertelde geschiedenis wel degelijk geïmpliceerd in deze boekencyclus. Daarom werpen deze romans weerstanden op tegen een volgehouden allegorische lectuur zowel als tegen een eenzijdig autobiografische lectuur: beide zijn gedoemd om de kern van dit romanproject te missen en onbevredigend te eindigen.

4. Uitnodiging tot een afgrondelijke lectuur van *Disgrace*

Disgrace is alleen al in generisch opzicht heel anders dan *Boyhood*. Om te beginnen presenteert *Disgrace* zich niet als een autobiografische roman. *Disgrace* is bovendien veel complexer dan *Boyhood*, zowel wat betreft plotstructuur, stijl- en tempowisselingen en het netwerk van de personages dat Coetzee ontvouwt, maar ook wat de verhouding tot (postapartheid) Zuid-Afrika betreft. Toch maken *Disgrace*, *Boyhood* en *Youth* onderdeel uit van hetzelfde project, dat voorafgaand aan deze beide laatstgenoemde romans, in het interval tussen 1994 en 1997, vorm lijkt te hebben gekregen. Ze lijken tot op zekere hoogte ook dit oeuvre als geheel te hebben gherdefinieerd: daarin tekent zich een breuk af tussen het vroegere werk en het latere werk. In de transitieperiode verschenen de beide autobiografische romans, die in zekere zin niet alleen binnen dit oeuvre voor een verandering hebben gezorgd maar ook binnen het genre, dat Coetzee radicaal heeft weggevoerd van de autobiografie als een geïdealiseerde *Familienroman* (de term is van Freud), van de nostalgische terugblik op de kinderjaren, van de zoektocht naar de verloren tijd. Coetzee's romans idealiseren noch mythologiseren. Ze onderzoeken de comfortabele onwetendheid van iemand die min of meer bevoorrecht opgroeide in de decennia van apartheid in wat hij in de terugblik erop een leven "in de provincie" noemt. In dit onderzoek past ook *Disgrace*, dat de overgang naar het nieuwe Zuid-Afrika, post-apartheid, onderzoekt.

De politieke, morele en existentiële kwestie waarmee de hoofdpersoon David Lurie in *Disgrace* worstelt is: wat betekent het om een *blanke* te zijn in Zuid-Afrika na het einde van de apartheid? Bij hem ligt het perspectief: lezers zien, horen en ondergaan wat hij ziet, hoort en ondergaat. En zoals we de moeder in *Boyhood* en *Youth* louter te **zien** krijgen in de gedaante die zij aanneemt in het leven van haar zoon zoals het door hem is beleefd, zo krijgen we in *Disgrace* de geschiedenis van de dochter louter te zien door de ogen van David Lurie, die vecht voor een nieuwe positie in het nieuwe Zuid-Afrika. Voor een goed begrip van deze roman is het van groot belang te zien dat de schrijver Coetzee zich echter *niet* identificeert met zijn hoofdpersoon Lurie, zoals velen van zijn lezers en critici lijken te veronderstellen. Coetzee is als de schrijver Vladimir Nabokov die *niet* de kant kiest van zijn parmantige hoofdpersoon Humbert Humbert, die, evenals Lurie een intellectuele snob is die neerkijkt op anderen terwijl hij zelf buitensporige fouten maakt. De schepper van dit overigens amusante personage, Nabokov, kiest echter stilzwijgend de kant van de zwijgende, lijdende Lolita en niet die van Humbert Humbert, die met zijn ironische charme zo gemakkelijk de lezers misleidt. Bij het lezen van *Disgrace* is het leerzaam dit te weten, want ook Coetzee kiest (anders dan vele van zijn lezers) *niet* de kant van zijn hoofdpersoon, de intellectuele en ironische David Lurie, maar eerder die van Lurie's dochter Lucy, een zeer complex personage van wie de identiteit in het nieuwe Zuid-Afrika in een vrije val lijkt te zijn geraakt. Omdat het perspectief van de schrijver niet met dat van zijn hoofdpersoon samenvalt, ligt voor Coetzee de mogelijkheid open om in *Disgrace* een radicaal andere en meeromvattende vraag op te werpen dan de vraag

die zijn hoofdpersoon, David Lurie, zich stelt, te weten: wat betekent het om *een blanke man* te zijn in het nieuwe Zuid-Afrika, na het einde van de apartheid?

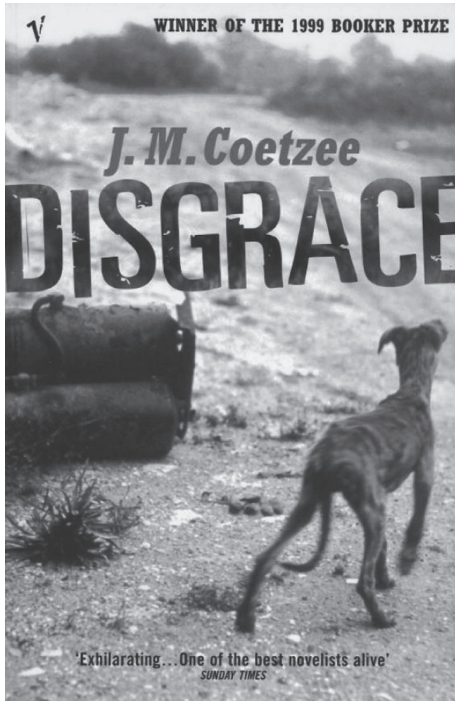
Nu is de vraag van Lurie al lastig genoeg. Doch de vraag die een complexere lectuur van *Disgrace* schraagt dan de vraag die Lurie zich stelt, is een radicaal andere: hoe is het *voor de anderen* (Melanie, zijn dochter Lucy, Bev, Petrus) om geconfronteerd te worden met mij, David Lurie?

Deze vraag opent een lectuur die veel *afgrondelijker* is dan de wat rechtlijnige allegorische lectuur van *Disgrace* waartoe de eerste vraag uitnodigt (“bleak comment”). Die *andere* lectuur poogt zichtbaar te maken wat de *anderen* wellicht denken en ondergaan wier stem en perspectief ontbreken in de officiële geschiedenis. Die *andere* lectuur kan beginnen bij het overweldigende gevoel van Lurie dat zijn land “is going to the dogs”, zoals de frase luidt die vele blanken in Zuid-Afrika gebruiken als ze spreken over de nieuwe situatie. Het spreekwoordelijke “going to the dogs” wordt in de roman en op de wijze van de roman *letterlijk* genomen: in het slotdeel van de roman gaat David Lurie inderdaad *naar de honden*. Wat betekent het eigenlijk in deze roman dat Lurie *letterlijk* “is going to the dogs”? Betekent dit dat Lurie (of zijn land) *geruïneerd worden*, zoals het gezegde wil? Dat is zeker niet zonder meer het geval. Het procédé van het letterlijk nemen van dit welbekende gezegde is een vorm van concretisering die het gezegde, dat door herhaald gebruik een schijn van waarheid heeft verworven, zijn metaforische betekenis ontnemt en zodoende van zijn waarheidsaanspraken ontdoet. Door deze vorm van concretisering wordt de overdrachtelijke betekenis van “going to the dogs” ongrijpbaar en het gezegde zelf wordt dubbelzinnig: zowel concrete realiteit als voormalige abstracte waarheid. Hierna zal ik beargumenteren dat de daadwerkelijke aanwezigheid van Lurie bij de honden in *Disgrace* indruist tegen een allegorische lectuur ervan die eenzijdig op de constructie en productie van overdrachtelijke betekenissen gericht is. In tweede instantie zal ik dit procédé analyseren als een vorm van *rabaïsment* in de zin van Michael Bachtins *Rabelais and his World*.

5. “Going to the dogs”

Er zit een onmiskenbare neerwaartse beweging in de tweede helft van de roman, waarin het leven van David Lurie ontspoord. Hij is uit de gratie, zijn gezag is hem ontnomen, hij is vernederd. Hij is verwijderd uit de officiële academische cultuur en verbannen naar een positie in de marge, in de Karoo, waar hij verblijft bij zijn dochter Lucy en later bij haar vriendin Bev Shaw, die hij in gedachten steeds “poor Bev” noemt, tot hij erkent dat hijzelf niet minder meelijwekkend is dan zij. De regie over zijn leven is hij kwijt en uiteindelijk verzet hij zich er niet meer tegen, maar schikt hij zich in zijn nieuwe maatschappelijke rol en gaat hij dagelijks *naar de honden*, letterlijk. Wil dit zeggen dat hij, in deze nieuwe fase in zijn leven, totaal “geruïneerd” is? Niet ondubbelzinnig. Er zit immers ook een radicaal ironische beweging in de tweede helft van de roman. Men kan weliswaar met enig recht verdedigen dat het leven van David Lurie in deze roman

ontspoort en men kan zijn *Werdegang* desgewenst op allegorische wijze lezen als een weerspiegeling van de tragische geschiedenis van zijn leven en zijn land – maar dan miskent men dat deze roman geen opera geworden is maar een operette.

(fig. 1) Cover van *Disgrace*

Tot de meest in het oog springende radicale veranderingen die Lurie ondergaat behoort zijn “carrièreswitch” van toegewijd rokkenjager en academisch bewonderaar van Byron in de eerste helft van de roman tot minnaar van “poor Bev” en schrijver van een opera over zijn grote romantische held Byron in de tweede helft. Het zal de meeste lezers niet zijn ontgaan dat niet alles lukt en dat niet alles loopt zoals gepland. Ook het door David Lurie beoogde, grootse, romantische en tragische meesterwerk over Byron neemt niet de grootse vorm aan die hij beoogde. Anders dan gehoopt wordt de gedroomde grootse opera over Lurie’s grote romantische held maar een karig stuk, begeleid door hemzelf op een gammele banjo: *plok plok plok*. Ook de tragedie van zijn eigen val heeft een hoog operettegehalte. Zijn onttakeling is navrant maar ook amusant en hoogst ironisch. Vanaf het begin bestaat er een radicaal ironische discrepantie tussen het beeld dat de parmantige David Lurie heeft van zichzelf als Byron-bewonderaar en minnaar (“a servant of Eros”) en de manier waarop hij zich intussen alleen met geld of geweld toegang tot vrouwen (“minnaressen”) weet te verschaffen.

Neemt iedere lezer deze ironische discrepantie waar? Dat is nog maar de vraag.

Coetzee heeft in *Disgrace* immers zorgvuldig vermeden om een ander perspectief dan dat van Lurie te laten oplichten. Met een wat ouderwetse term, ontleend aan de Oostenrijkse literatuurwetenschapper Stanzel, kan van een verkapt ik-perspectief worden gesproken. Lezers van *Disgrace* worden opgesloten in het perspectief van Lurie, maar zijn kijk op zichzelf en de wereld is door en door onbetrouwbaar. Het vergaat de lezers van *Disgrace* al gauw als die van *Lolita* van Nabokov, die de onbetrouwbare hoofdpersoon Humbert Humbert schiep, wiens zelfbedrog zo krachtig was, dat hij hele generaties van lezers oprecht kon doen geloven dat *hij* het eigenlijke slachtoffer was van de onverkwikkelijke geschiedenis (“onmogelijke liefdesgeschiedenis”) met het kindmeisje Lolita. Generaties van lezers heeft deze onbetrouwbare verteller kunnen doen vergeten dat zij nog een kwetsbaar, minderjarig meisje was, eigenlijk een kind nog, dat uitgeleverd was aan de perverse zorgen van haar stiefvader.

Als Nabokov zijn lezers *en masse* kon laten geloven in het zelfbedrog van Humbert Humbert, hoewel de schrijver in een voorwoord de interpretatie van Humbert Humbert als pedofiel wel degelijk al aan hen voorlegt, waarom zouden grote groepen lezers dan niet ook David Lurie op zijn woord geloven? Waarom zouden zij niet geloven dat David Lurie een min of meer verstandige academicus is, wat ouderwets Byron-achtig misschien, en een man wiens leven na een “faux pas” weliswaar onmiskenbaar op drift is geraakt, maar toch altijd nog een intellectueel die een scherpe en niets ontziende blik werpt op het nieuwe Zuid-Afrika, een land dat, volgens velen, als hijzelf, in een vrije val is geraakt, en dat, in de woorden van velen, “is going to the dogs”? De vraag is dan ook: hoe verhoudt deze roman zich eigenlijk tot deze man en zijn oordelen over dit land en tot de snelle en radicale wendingen die het ondergaat?

Pas laat in de roman, tijdens een wandelingetje waarbij zij de honden uitlaten, in een gesprek met zijn dochter (die niet op dit soort ontboezemingen van haar vader zit te wachten) vergelijkt David Lurie zichzelf met een hond die voortdurend opgewonden rondloopt, en onhandelbaar wordt wanneer er een wijfje in de buurt komt, maar omdat hij door zijn baasjes met Pavlovianse regelmaat wordt geslagen, gaat hij reageren als een geslagen hond die jankend rondsluip als hij een wijfje ruikt. Lurie argumenteert dat de hond niet voor zijn instinct gestraft zou mogen worden. Dan kun je hem beter doodmaken, oordeelt hij. Zijn dochter laat de redenering niet zomaar over haar kant gaan:

“So males must be allowed to follow their instincts unchecked? Is that moral?”

“No, that is not moral. What was ignoble about the Kenilworth spectacle was that the poor dog had begun to hate its own nature. It no longer needed to be beaten. It was ready to punish itself. At that point it would have been better to shoot it.”

“Or to have it fixed.”

“Perhaps. But at the deepest level I think it might have preferred being shot. It might have preferred that to the options it was offered: on the one hand, to deny its nature, on the other, to spend

the rest of its days padding about the living-room, sighing and sniffing the cat and getting portly.”

“Have you always felt this way, David?”

“No, not always. Sometimes I have felt just the opposite. That desire is a burden we could well do without.”

“I must say,” says Lucy, “that is a view I incline toward myself.”

He waits for her to go on, but she does not.(...) (90-91)

Direct hierna benoemt Lurie de radicale omslag die zijn leven heeft ondergaan – en de ironie van de situatie ontgaat hem niet:

(...)“Anyway,” he concludes, “having said farewell to the city, what do I find myself doing in the wilderness? Doctoring dogs. Playing right-hand man to a woman who specializes in sterilization and euthanasia.”

Lucy laughs. “Bev? You think Bev is part of the repressive apparatus? Bev is in awe of you! You are a professor. She has never met an old-fashioned professor before. She is frightened of making grammar mistakes in front of you.” (91)

Is de ironie van de beschreven situatie al navrant, nog aanmerkelijk navranter is het directe vervolg in de roman: terwijl Lurie and Lucy terug komen wandelen, komen ook drie mannen het erf op lopen, of eigenlijk “two men and a boy” en zij molesteren David Lurie en verkrachten zijn dochter. Op het moment dat dit gebeurt hangt de vergelijking met de hond die een wijfje ruikt nog in de lucht. Het was de beschrijving van de verkrachting van Lucy en het geweld tegen Lurie die zoveel stof deed opwaaien in de ontvangst van *Disgrace*. De opwinding maakte nog eens duidelijk dat de roman werd gelezen als een parabel over het nieuwe Zuid-Afrika: een parabel die nihilistisch en racistisch was en die niet kon worden geaccepteerd.

Aan het slot van het boek zien we David Lurie aan het werk in de Karoo, dicht bij het kleine huishoudentje van zijn dochter, die inmiddels een “boervrouw” is. Ook hijzelf levert een bescheiden bijdrage aan zijn land: hij heeft zich het lot aangetrokken van de deerniswekkende, zieke honden die door Lucy’s vriendin Bev worden opgevangen en uit hun lijden worden verlost:

Sunday has come again. He and Bev Shaw are engaged in one of their sessions of Lösung. One by one he brings in the cats, then the dogs: the old, the blind, the halt, the crippled, the maimed, but also the young, the sound – all those whose term has come. One by one Bev touches them, speaks to them, comforts them, and puts them away, then stands back and watches while he seals up the remains in a black plastic shroud.

He and Bev do not speak. He has learned by now, from her, to concentrate all his attention on the animal they are killing, giving it what he no longer has difficulty in calling by its proper name: love.

He ties the last bag and takes it to the door. Twenty-three. There is only the young dog left (...) (218-219)

David Lurie benoemt hier zijn omgang met de honden als *liefde* ... Is hij dan bevrijd en verlicht geraakt door zijn werken met de honden? Heeft Lurie uiteindelijk de diepten van de liefde gevonden, zij het niet als een “servant of Eros” maar aan de zijde van “poor Bev”, als de verzorger van haar “poor dogs”? Is *Disgrace* dan toch een verhaal over loutering, genade en verlossing - en niet over schande en ongenade? Of dit deze omslag in het leven van Lurie door en door ironisch? Hoe dit ook zij, Lurie verlost de honden uit hun lijden, op wat hijzelf begrijpt als een liefdevolle manier, zoals hij het heeft geleerd van Bev. Eén bepaalde jonge hond spaart hij bij iedere nieuwe ronde. In de laatste alinea van de roman geeft hij echter ook die op:

Bearing him (the dog) in his arms like a lamb, he re-enters the surgery.

“I thought you would save him for another week,” says Bev Shaw. “Are you giving him up?”

“Yes, I am giving him up.” (220)

Hoe deze slotzinnen te interpreteren? Gaat het hier over ware liefde, door Lurie *uiteindelijk* gevonden nadat hij zijn lusten in een moeizaam louteringsproces heeft overwonnen? Of moeten we dit slotbeeld in een veel bredere, politieke context plaatsen, er een veel bredere, historische betekenis aan toekennen? Moeten we deze slotalinea op het nieuwe Zuid-Afrika betrekken? En indien we dit doen: waar staat de jonge hond dan voor? En waarvoor staat de houding van Lurie? Is David Lurie, met die hond in zijn armen, een beeld voor het moeizaam verworven mededogen met de vele kwetsbaren in dit getraumatiseerde land? Gaat het misschien ook over die oneindige, half en half verzwegen stroom uitgemergelde, lijdende en stervende aids-patiënten, die op verzachting van hun lot wachten en uit hun lijden verlost willen worden, als de honden? Staat het beeld, bij verdere uitbreiding, ook voor de toekomstige, verarmde blanken, aan hun lot overgelaten, van hun privileges beroofd? Moeten ook zij uiteindelijk uit hun lijden worden verlost?

Ik stel deze vragen om aan te geven dat het geen klein probleem is om een afgeronde *allegorische* interpretatie van deze roman te formuleren. Het gevaar is dat men met een dergelijke lectuur hardnekkig iets wil verhelderen (de houding van Coetzee en *Disgrace* tot het nieuwe Zuid-Afrika) dat bij nader inzien niet zo helder is. De beelden en verwickelingen in deze roman zijn dubbelzinnig en de antwoorden op de vragen zijn allesbehalve duidelijk of eenduidig. Overigens is dit mijns inziens niet eens het grootste probleem. Problematischer is naar mijn smaak dat het welbekende gezegde dat Zuid-Afrika “is going to the dogs” – het gezegde dat door Coetzee letterlijk is genomen in zijn roman en concreet is gemaakt – in een allegorische lectuur van *Disgrace* door critici en lezers *tegen de geste van de schrijver in* eenzijdig metaforisch wordt geïnterpreteerd: de man die “naar de honden gaat” wordt tegen de geste van de schrijver in, die deze woorden immers *de-symboliseert*, door de lezers opnieuw, getranscendeerd in een symbolisch-allegorische lezing, om nieuwe, universele, bovenhistorische en mythische betekenissen aan dit verhaalelement te ontlokken. Een dergelijke lectuur miskent naar

mijn oordeel wat Coetzee als romanschrijver in zijn roman in gang heeft gezet door het met betekenis overladen “(the land is) going tot the dogs” juist *letterlijk* te nemen, *tegen* de keer in van deze vermeende, bovenhistorische waarheid over Zuid-Afrika. Een volgehouden allegorische lectuur van *Disgrace* gaat echter tegen de keer van de roman zelf in en is, lijkt me, een ontkenning van de *Rabelske* en romaneske technieken die Coetzee in *Disgrace* heeft gebruikt.

6. Twee sleutelbegrippen van M. Bachtin: “rabaissement” en “ambiguïsering”

Voor een goed begrip van de techniek die Coetzee in *Disgrace* gebruikt is het van belang te weten dat het terugplooiën van het spreekwoordelijke, figuurlijke en abstracte op het concrete, lichamelijke en letterlijke een bekend procédé is in de kunsten. Zoals Bachtin in zijn studie van Rabelais heeft laten zien, is de “carnavaleske” terugplooiing van universele waarheden op het lichamelijke (en vooral het laaglichamelijke) een procédé dat deze universele waarheden in een radicaal nieuw, carnavalesk of grotesk perspectief plaatst. Al wat soeverein en voor eeuwig boven het historische en alledaagse verheven lijkt en met een zekere plechtigheid is omgeven, behoort tot wat Bachtin de “agelastische” of “niet-lachende” of *officiële* cultuur noemt. Die cultuur wordt tijdens het carnaval door toepassing van het zogeheten procédé van de *rabaissement* bespottelijk, lachwekkend, onserieus gemaakt. Bachtin spreekt van “rabaissement” ofwel “verlaging” of “vernedering”, omdat al het verhevene door toepassing van deze kunstgreep ineens “laag” en “nederig” wordt gemaakt.¹¹

Bachtin's sleutelwoorden zijn *rabaissement* en *ambiguïsering*. Ter illustratie van die eerste term noemt hij de nar in de hofcultuur: dat is een edelman die op zijn kop staat. Zijn muts, met die twee lange punten en die belletjes aan de uiteinden: dat is zijn broek met broekspijpen en het blotebillengezicht in de muts is zijn achterwerk.¹² In een handomdraai veranderen “hoge” en “plechtige” zaken als het gelaat in iets “laaglichamelijks” en lachwekkends als een achterwerk. In de officiële of “hogere” cultuur is het gelaat “verheven”, verbonden als het is met de identiteit. Bij de nar ziet het gelaat er echter uit als een blote kont (een zogeheten “blote kont-gezicht”, met vlezige wangen en een samengeknepen mondje). De lachende en spottende nar, hikt, boert en proest en doorspekt zijn geschater met allusies op de laaglichamelijke functies. Door de toepassing van het procédé van de *rabaissement* zijn de edelman/nar en zijn hoed/broek en zijn mond/kont ineens fundamenteel ambig ofwel *dubbelzinnig*:

1. de eerste betekenis is een *bovenlichamelijke*: het gelaat “staat voor” de identiteit, de ziel, het karakter, de psyche; het straalt ook het gezag, de maatschappelijke functie, het aanzien van de persoon uit;
2. de tweede betekenis is de min of meer verborgen, *laaglichamelijke* bijbetekenis. Deze tweede betekenis of bijbetekenis treedt niet zonder meer aan het licht in de officiële cultuur: op de bijbetekenis rust een taboe als *obscene* betekenis (letterlijk: niet aanwezig op de scène ofwel *off*

scène); deze tweede betekenis wordt alleen in bepaalde rituelen (b.v. het carnaval of het saterspel), in bepaalde vormen of genres (roman, groteske) en door middel van bepaalde technieken “geënceneerd” en concreet, hoorbaar, voelbaar of zichtbaar gemaakt, b.v. door de techniek van de *rabaissement* ofwel verlaging, door de techniek van de pervertering ofwel omkering, of door de techniek van de ambiguïsering.

Het proces van *ambiguïsering*, een tweede sleutelterm van Bachtin, wordt door hem uitgelegd onder verwijzing naar de speelkaart, die twee gestalten toont, spiegelbeeldig, eentje boven en, een tweede, omgekeerd, onder. De figuren gaan ter hoogte van het middenrif naadloos in elkaar over en de ene is niet los van die tweede te zien. Dit dubbele beeld illustreert tevens treffend de *dubbele* geste die aan de betekenisconstituerende processen in de cultuur ten grondslag liggen. De fundamentele geste die aan de *rabaissement* ten grondslag ligt is die van de “down-ward swing”: wat verheven is, wordt verlaagd. Deze geste vormt een reactie op en de tegenhanger van de “up-ward swing”, die de dingen eerder heeft opgetild uit het alledaagse en van een verheven, universele betekenis heeft voorzien. Deze opwaartse, verheffende geste schept en schraagt de (officiële) cultuur. De constituerende procédés die aan de productie van betekenis in de (officiële) cultuur ten grondslag liggen, zijn ook in de kunsten welbekend: symboliseren en transcenderen. Het concrete en singuliere worden getranscendeerd (en verheven) tot het abstracte en universele. Dit geschiedt ook in de *hogere* kunsten en in de *belles lettres*. In alle gevallen is sprake van betekenisoverdracht van het concrete en materiële, historische, en singuliere op het abstracte, symbolische, metaforische, allegorische en mythische. Dat de *belles lettres* daarom over het algemeen een allegorische lectuur uitlokken en dat de welbekende strategie van het produceren van een allegorische lectuur, althans in antwoord op de *belles lettres*, over het algemeen een voor de hand liggend antwoord is, is dan ook een standpunt dat binnen dit bredere culturele kader heel goed te verdedigen is.

Tegenover de funderende en constituerende, fundamenteel transcenderende geste van het symboliseren staat de secundaire en tegendraadse techniek van de *rabaissement*. Het ondermijnende karakter ervan schuilt erin dat de symbolen waarop de (officiële) cultuur rust, tegen de keer van de “upward swing” in, concreet worden gemaakt, letterlijk worden genomen. Concretisering bewerkstelligt desymbolisering en ambiguïsering. De groteske symbolen die in dit tegendraadse proces ontstaan (zoals de nar/koning, de kont/mond of de broek/hoed) zijn dubbelzinnig, grotesk en ongerijmd. Ze werken op de lachspieren. Dit lachen spot met wat Bachtin niet voor niets de “agelastische” of “niet-lachende” cultuur heeft genoemd. Daarin is de potentiële betekenisrijkdom van de symbolen immers doelbewust teruggesnoeid tot een enkelvoudige, *overdrachtelijke* betekenis, die men, zonder dat men erom moet lachen, serieus en met volle ernst kan bezien. Tijdens het carnaval viert men echter het onserieuze. Men heft de regels van het plechtige op en beeldt uit wat anders *off scène* is: niet uitgebeeld wordt, ongezegd blijft. Concretisering en ambiguïsering bevrijden die “obscene” bijbetekenissen alsnog: zichtbaar worden dan die betekenissen, die in

een plechtige, eenzijdige, overdrachtelijke, symbolische of allegorische lectuur niet geënceneerd of geactiveerd worden. Die lectuur is niet allegorisch maar subversief. Het subversieve lachen is, aldus Bachtin, de inzet van het carnavaleske volksfeest en de techniek van de verlaging is vooral een middel om de vitale en ondermijnende lach van het volk tegen het “officiële gezag” op te wekken.

We moeten hierbij niet vergeten dat Bachtin zijn studie over Rabelais (waaraan ik hier de kernwoorden ontleen) schreef onder het regiem van Stalin. In zijn studie van het volks-carnavaleske in Rabelais en de vroegmoderne tijd legt Bachtin sterk de nadruk op het lachen dat met de “verlaging” gepaard gaat als een belangrijk volks-vitaal effect van de *rabaissement*. Mogelijk deed Bachtin met zijn studie een poging om de spoken van de Stalin-terreur te verjagen. In het licht van mijn beschouwing van de weerbarstige verhouding van Coetzee's *Disgrace* tot het nieuwe Zuid-Afrika moet hier direct aan worden toegevoegd dat bij Coetzee, anders dan bij Rabelais in de interpretatie van Bachtin, van een heimelijk en buitengewoon perfide gebruik van de technieken van desymbolisering en ambiguïsering gebruik is gemaakt. Het gezegde “(the country is) *going to the dogs*” letterlijk nemen: dat schept in de roman een dubbelheid; er is een mogelijkheid om de roman allegorisch te lezen en er wordt een tweede mogelijkheid geïntroduceerd om alles min of meer letterlijk te nemen.

Deze tweede mogelijkheid ondermijnt de eerste: de letterlijke betekenissen gaan in tegen de allegorische lezing. David Lurie die in *Disgrace* letterlijke *naar de honden gaat*: dat is geen eenvoudige grap. Coetzee's concretiserende, “verlagende” geste wekt niet simpelweg de lachlust op. Verrassing, verwarring en een aanzienlijke mate van desoriëntatie bij de lezers zijn het gevolg: zij worden helemaal geen grap¹³ gewaar, maar een afgrond aan onvermoede, ongerijmde en incompatibele, aanvankelijk verborgen, *nieuwe* betekenissen, die vóór *Disgrace* nog *off scène* waren.¹⁴

7. De dubbele en tegenstrijdige lectuur van *Disgrace*

Ik heb eigenlijk maar één kritiek gevonden die de tegendraadse en dubbelzinnige samenvoeging van tegengestelden in *Disgrace* expliciet benoemt en dat is de kritiek van Adam Mars-Jones (Mars-Jones: 1999). Hij spreekt van “JM Coetzee's quietly deceptive new novel”. Mars-Jones is zich ervan bewust dat:

(a)ny novel set in post-apartheid South Africa is fated to be read as a political portrait, but the fascination of *Disgrace* is the way it both encourages and contests such a reading by holding extreme alternatives in tension, salvation, ruin. (Mars-Jones, 1999)

De roman anticipeert zodoende vernuftig en heimelijk op de reflexen van de lezers:

The novel may not inherently be a dialectical form, but readers are so used to a synthesising process that they may detect one without help from the author. JM Coetzee (...) exploits this reflex, with a

narrative that belongs to two opposite types simultaneously, revealing its true allegiance only on the last page – in fact the last sentence. (Mars-Jones, 1999)

De synopsis van de roman is bedrieglijk eenvoudig en is eigenlijk in een enkele zin samen te vatten: “David Lurie, a divorced university professor in his fifties, leaves Cape Town in disgrace to stay with his daughter Lucy on her smallholding in the Eastern Cape”.

Het vernuftige is nu dat deze ogenschijnlijk eenvoudige synopsis op een dubbelzinnige manier twee diametraal tegengestelde interpretaties oproept:

What follows is somehow simultaneously a story of redemption and of collapse, just as a famous optical illusion is simultaneously a *duck and a rabbit*, but can only be seen at any one moment as one or the other. The reading mind responds to the possibilities in disconcerting alternation. (*my emphasis*) (Mars-Jones, 1999)

Een volgehouden allegorische lectuur van dit boek kan mijns inziens ook worden begrepen als een reactie op de desoriëntatie die deze roman als *dubbele* structuur welhaast onvermijdelijk oproept in de lezers. Het paradigmatische voorbeeld van (optische) ambigüiteit is de uit de filosofie welbekende dubbelfiguur van de duck/rabbit en onder verwijzing naar deze figuur herinnert Mars-Jones ons eraan dat lezers, uitgenodigd tot een dubbele en tegenstrijdige lectuur, deze weliswaar in opeenvolgende sessies kunnen realiseren, maar niet simultaan, in één enkele lezing. De roman opent echter een afgrond aan betekenissen. Een hardnekkig volgehouden allegorische lezing kanaliseert naar alle waarschijnlijkheid de verwarring en gêne die erdoor worden opgeroepen – maar deze lectuur reduceert ook de betekenisrijkdom van deze roman en ook de navrante humor die in *Disgrace* zo'n grote rol speelt.

De geschiedenis van de man die *letterlijk* “naar de honden gaat” is welbeschouwd ten diepste ambigu en in allerlei opzichten ook *antiallegorisch*. Het lijkt me dan ook dat het nieuwe Zuid-Afrika de schrijver heeft verguisd die in het oog van de storm geen gebruik wenste te maken van zijn gezag als schrijver. Coetzee was op dat cruciale moment niet beschikbaar om, op afroep, soevereine en onbetwistbare nieuwe waarheden over het nieuwe Zuid-Afrika te verkondigen. Voor de regering die naar snelle uitbreiding van politiek gezag zocht was dit al onaangenaam genoeg. De schrijver liet zich echter niet toe-eigenen door het nieuwe gezag. Hij was wel beschikbaar *als romanschrijver*, dat wil zeggen: als de schepper van een aantal ambigue, niet zonder meer aangename beelden, opgeroepen door het nieuwe Zuid-Afrika en op een tegendraadse manier ingezet in *Disgrace*, een roman die vele lezers (niet in de laatste plaats de professionele lezers) in verwarring bracht. In de geschiedenis van de roman is *Disgrace* dan ook in die zin exemplarisch voor het genre dat deze roman opnieuw laat zien dat dit genre weerstand biedt aan interpretatie en aan de pogingen tot toe-eigening door de lezers. Emblematisch voor de onbepaaldheid van betekenis van *Disgrace* lijkt me het onbestemde beeld van een hond op het omslag van de Engelse pocket (fig.1): een onaantrekkelijke foto van een

opgejaagde, uitgemergelde hond in een dor, verlaten, schraal, vaalgeel landschap, een landschap dat overigens doet denken aan de Karoo, maar waarvan niet met zekerheid te zeggen is of het de Karoo ook is en wat dit voor het boek dan zou betekenen.

8. Epiloog

De houding van Coetzee tegenover de kritiek die poogde zich de roman en de romanschrijver geheel en al toe te eigenen is altijd onverzoenlijk geweest. Al vanaf zijn oratie in 1984 heeft hij zich in scherpe bewoordingen verzet tegen de arrogantie van beschouwers die tussen de schrijver en de lezers in gaan staan om de verborgen waarheid van de roman te openbaren. Op basis van welk privilege claimt de kritiek die waarheid te *kunnen* openbaren, “the truth that literature cannot tell itself”? Waarom willen beschouwers altijd van de literaire tekst “to stand there in all its ignorance, side by side with the radiant truth of the text supplied by criticism”? (Coetzee, 2006: 79) Coetzee verzet zich hier tegen verschillende aannames omtrent de roman: dat romanschrijvers waarheden verkondigen in hun romans; dat zij dat op een onbeholpen en onvoldoende heldere manier doen; dat deze waarheden daarom nadere explicatie behoeven; dat de literaire kritiek in staat is de waarheid te destilleren uit de roman (en de romanschrijvers niet).

Het is in het licht van deze inadequate veronderstellingen ten aanzien van de roman dat Coetzee de romanlezers dwingt zich de vraag te stellen hoe het verkondigen van waarheden zich verhoudt tot dit specifieke genre, de roman. Naar mijn idee staat hij met zijn romanopvatting dicht bij die van de Praagse romanschrijver Milan Kundera, die evenals hijzelf een groot deel van zijn schrijversleven onder staatscensuur te lijden heeft gehad. Kundera’s romanbeschouwingen zijn geschreven in het licht van de politieke situatie waaronder hij te leiden heeft gehad in zijn geboorteland, dat hem feitelijk in een onmogelijk situatie dwong als romanschrijver. Aan de ene kant verbood het communistische regiem hem vrijuit te spreken, aan de andere kant eisten zijn dissidente collega’s van hem dat hij in zijn literaire werk alsnog de waarheid zou verkondigen die de staat hem verbood te uiten. Het lijkt vooral in het licht van dit dilemma te zijn dat Kundera over de roman heeft geschreven als een genre dat hij waardeert als een van de grote “vondsten” of “ontdekkingen” van de moderne tijd, zoals de humor en de dubbelzinnigheid. Hij beschouwt de roman, de humor en de dubbelzinnigheid als drie grote, moderne “vondsten”, die zich in hun specifieke, moderne (westerse) gedaante in dezelfde tijd aandienden, op het breukvlak van middeleeuwen en moderne tijd. Het genre is niet voor niets “geboren” in de vroegmoderne tijd. Blijkens zijn romanbeschouwingen – en in het bijzonder zijn beschouwingen van Rabelais, Cervantes, Diderot en Kafka¹⁵ – is voor Kundera de roman een fundamenteel *dubbelzinnig* genre, als de ironie: de roman is een genre dat, anders dan de preek of de les, (retorische) eenvormigheid en eenduidigheid mist. De roman heeft eerder de structuur van een goede grap. Romans zijn immers alleen al dubbelzinnig door de manier waarop zij de lezers bedwelmen met

de waarheden van hun personages en tegelijkertijd van diezelfde lezers eisen dat zij dit spreken niet al te serieus nemen, en vooral: dat zij dit spreken niet met het denken van de schrijver zelf verwarren. Op een dubbelzinnige manier verleidt en verbiedt de roman dat het verkondigen van waarheden in de roman met het verkondigen van de waarheid erbuiten wordt verward. *Disgrace* is geen rede of preek. Coetzee preekt niet of beleert niet in zijn romans. Met *Disgrace* schreef hij een roman waarin hij de eigentijdse beleving van het nieuwe Zuid-Afrika van een aantal personages aftastte en voorstelde. Dit riep in het nieuwe Zuid-Afrika zowel bijval als weerstand op – vooral weerstand. Op een urgente manier wist Coetzee zo opnieuw de vraag op te werpen naar de aard van de roman en naar de relatie van de literatuur tot het echte leven. In de kern draait het hierbij om de vraag naar het pragmatische statuut waarop de roman rust als vorm van spreken over de wereld. Opnieuw was de vraag: Wat voor vorm van spreken is dit eigenlijk? Waaraan ontleent deze betekenis? Waaraan legitimiteit? Hoe moeten zijn lezers op de onaangename waarheden in *Disgrace* eigenlijk reageren?

Coetzee is een romanschrijver die, als Milan Kundera, de kaders waarbinnen de roman zich heeft ontwikkeld als geen ander kent en die diepgaand heeft nagedacht over wat de roman en alleen de roman vermag. “Coetzee does his most distinctive thinking through the mode of literature”, schreef Michael Bell. (2006: 173) In *Dagboek van een slecht jaar* liggen deze vraag naar de status van de roman en het statuut van de romanschrijver ineens expliciet ter tafel: kan/mag/moet de romanschrijver politieke of morele waarheden verkondigen? Bij machte van welk privilege? Op grond van welk speciaal statuut?

Het zijn vragen die al impliciet waren in *Disgrace* en de oudere romans – maar die in *Dagboek van een slecht jaar* tot hoofdzaak zijn geworden. Dit “dagboek” is een soort essayroman, een generische hybride van het type waarop Coetzee als romanschrijver c.q. literatuurwetenschapper c.q. romancriticus het patent heeft. De verraderlijkheid van de generische mengvorm die hij met zijn *Dagboek* schept, schuilt niet in Coetzees taal – wederom schonkig, helder, frugaal, minimalistisch – maar in die perfide vermenging van vertelvormen, met wisselende aan- en toespreekvormen, die aan de lezers telkens andere lezersrollen en snelle rolwisselingen dicteren. Iedere tekstsoort kent een eigen statuut, eigen vormen van aan- en toespreken, eigen aanspraken op de waarheid. In *Dagboek van een slecht jaar* gebruikt Coetzee afwisselend monologische en typisch dialogische vormen, en adresseert hij zijn lezers pseudo-persoonlijk. Hierdoor maakt hij, verwarrend genoeg, ineens weer de ontologische kloof voelbaar tussen romanschrijvers en romanlezers. Om het in de woorden van de met tegenzin de colleges Communications 101 en Communications 201 docerende David Lurie te zeggen: Is er in het dubbelzinnige genre van de roman nu wel of niet sprake van een *dialogue* en van *communicatie* tussen schrijvers en lezers? Ja, er is dialoog, want de schrijver adresseert immers zijn lezers. Neen, er is geen dialoog, want de schrijver staat het woord immers af aan zijn personages, en zij hebben geen emailadres waarop lezers hun reacties kwijt kunnen. De vraag is dus opnieuw: Hoe moet hetgeen zich toch evident voltrekt tussen deze schrijver en zijn lezers dan worden begrepen? Wat

is welbeschouwd het statuut waarvan hij hier als romanschrijver gebruikmaakt? Wat is het statuut van zijn lezers? Wat is hun rol? Hoe onredelijk zijn de fans die zich door deze schrijver geadresseerd voelen wanneer zij hem op hun beurt per email met persoonlijke vragen en interpretaties benaderen (dit is een vraag die in *Dagboek van een slecht jaar* expliciet wordt gemaakt)? Het lijkt erop dat Coetzee in dit dagboek, na de onstuimige ontvangst van *Disgrace* waarin hij de weerstand van zijn lezers zozeer had opgezocht, nogmaals het probleem van de ongrijpbaarheid van betekenis van de roman heeft afgetast: door te kijken naar het merkwaardige, dubbelzinnige statuut waarop het spreken in de roman rust, wat inderdaad een probleem van de roman van de eerste orde is.

Universiteit van Groningen

Bronnelys

- Attridge, Derek.** 2006. *Against Allegory: Waiting for the Barbarians, Life & Times of Michael K and the Question of Literary Reading*. In: Jane Poyner (ed.). *J.M. Coetzee and the Idea of the Public Intellectual*. Athens/Ohio: Ohio University Press.
- Auerbach, Erich.** 2004. *Mimesis. De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur*. Vertaald door Wilfred Oranje. Amsterdam: Olympus.
- Bachtin, Michaël M.** 1968. *Rabelais and his world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bell, Michael.** 2006. What Is It Like to Be a Nonracist? Costello and Coetzee on the Lives of Animals and Men. In: Jane Poyner (ed.). *J.M. Coetzee and the Idea of the Public Intellectual*. Athens/Ohio: Ohio University Press.
- Buikema, Rosemarie.** 2006. *Kunst en vliegwerk. Coalities in de Cultuurwetenschappen*. Utrecht: Universiteit Utrecht, (oratie).
- Coetzee, J. M.** 1984. Truth in Autobiography (Inaugural Lecture). Cape Town: University of Cape Town. Geciteerd in: Attridge, Derek. 2006. *Against Allegory: Waiting for the Barbarians, Life & Times of Michael K, and the Question of Literary Reading*. In: Jane Poyner (ed.), *J.M. Coetzee and the Idea of the Public Intellectual*. Athens/Ohio: Ohio University Press.
- Coetzee, J.M.** 1999. *Disgrace*. London: Vintage.
- De Montaigne, M.** 1993. *Essays. Een proeve van zeven*. Vertaald door H. van Pinxteren. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Genneep.
- Harpham, Geoffrey Halt.** 2006. *On the Grotesque: Strategies of Contradiction in Art and Literature*. Aurora: The Davies Group.
- Liebrechts, Prof. dr. P. Th. M. G.** 2007. “Ubi amor, ibi oculus est”: Ethiek en literaire vorm in J. M. Coetzee. (oratie) Leiden: Universiteit Leiden.
- Lowry, Elizabeth.** 1999. Like a Dog. *London review of Books*, Vol. 21, No. 20, 14 October. <http://www.lrb.co.uk/v21/n20/elizabeth-lowry/like-a-dog>
- Mars-Jones, Adam.** 1999. Lesbians are like that because they're fat. Stands to

- reason: *Disgrace* by JM Coetzee. *The Observer*, Sunday 18 July.
<http://www.complete-review.com/reviews/coetzeej/disgrace.htm>
- Simons, Anton.** 1990. *Het groteske van de taal. Over het werk van Michail Bachtin*. Amsterdam: Sua.
- Simons, Anton.** 1996. *Carnaval en terreur. De ethische betekenis van Bachtins "Rable"*. Enschede: Eigen uitgave.
- Van den Oever, Annie.** 2003. *<Fritzi> en het groteske*. Amsterdam: De Bezige Bij
- Van Niekerk, Marlene.** 2008. *The Fellow Traveller (A True Story)*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Zwart, Hub.** 1998. The truth of laughter. Rereading Luther as a contemporary of Rabelais. *Dialogism. An International Journal of Bakhtin Studies*, 1 (3), 52-77.

Noten

1. "Any novel set in post-apartheid South Africa is fated to be read as a political portrait, but the fascination of *Disgrace* - a somewhat perverse fascination, as some will feel - is the way it both encourages and contests such a reading by holding extreme alternatives in tension." (Mars-Jones, 1999)
2. Auerbach (2004) wijst in zijn hoofdstuk over Montaigne in *Mimesis* op het zelfbewust karakter van diens zelfspot.
3. De Montaigne, 1993. Zie ook het interessante nawoord van Van Pinxteren in deze bundel, waarin deze voorbeelden worden aangehaald.
4. Het woord "romanesk" ontleen ik aan de essays over de roman van Milan Kundera. Kundera schreef drie boeken over de roman: *De kunst van de roman* (2002), *Verraden testamenten* (1994) en *Le rideau. Essai en sept parties* (2005). Hij spreekt vooral over de roman als een kunstvorm die in het teken staat van de "ontmythologisering" en laat de ontwikkeling van de roman als een van de grote epische, synthetiserende vormen (zoals beschreven door Boris Ejchenbaum en de Russisch Formalisten) op de achtergrond. Zie Boris Ejchenbaum, 'Wie Gogol's *Mantel* gemacht ist'. In: J. Striedter (ed.), *Russischer Formalismus. Texte zur allgemeinen Literaturtheorie und zur Theorie der Prosa*. München, 1981, 123-159. B. Ejchenbaum, 'Die Illusion des 'Skaz''. In: *Russischer Formalismus*, 161-167; B. Ejchenbaum, 'Leskov und die moderne Prosa'. In: *Russischer Formalismus*, 209-243.
5. Over Luther als vader van de reformatie is veel geschreven. Veel minder is geschreven over zijn *Tischreden*, die een vergelijking met Rabelais uitlokken. Zie voor een buitengewoon interessante vergelijking: Hub Zwart, 1998: 52-77.
6. Verschillende biografen van Luther hebben er aandacht aan besteed. Zie voor een interessante behandeling ervan Hub Zwart, hier al aangehaald.
7. In zijn romanbeschouwingen heeft Milan Kundera het interessante standpunt verdedigd dat de roman geen toevallige of willekeurige vorm is, maar een ontologische of antropologische "vinding" en zelfs één van de grote ontdekkingen van de moderne tijd, als de humor, die in die moderne zin ongeveer tegelijkertijd ontstond. Voorzover de moderne tijd als tijdvak een Europese signatuur heeft, is, volgens Kundera, ook de roman in de kern Europees. Zijn argumentatie sluit (overigens niet expliciet) aan bij de uiteenzetting van Erich Auerbach in zijn *Mimesis. De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur*.

8. Zie Bell, 2007: 172. Het gaat hier om een combinatie van weerstand en belang, d.w.z.: een belang voor het debat over de roman en het overdenken van de aard, de positie, het belang en de toekomst van de roman in onze cultuur. De kritische aandacht die Coetzee toenemend heeft uitgelokt onder zijn collegae literatuurwetenschappers is mede terug te voeren op het sterke appèl dat uitgaat van zijn (vooral latere) romans om te reflecteren op de fundamentele vragen van de roman als een speciale vorm van schrijven, met een specifiek pragmatisch statuut. Ik denk o.m. aan oraties van verschillende hoogleraren bij het aanvaarden van hun ambt als hoogleraar op het terrein van de literatuurwetenschap, de letterkunde, *cultural studies*; in ons land o.m. Rosemarie Buikema, *Kunst en vliegwerk. Coalities in de Cultuurwetenschappen*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2006. Ik denk ook aan de oratie van de Leidse hoogleraar Liebrechts: Prof. dr. P. Th. M. G. Liebrechts, "*Ubi amor, ibi oculus est*": *Ethiek en literaire vorm in J. M. Coetzee*. Leiden: Universiteit Leiden, 2007. Ik denk niet in de laatste plaats aan de oratie van de Zuid-Afrikaanse romanschrijver en hoogleraar Marlene van Nickerk: Marlene van Nickerk, *The Fellow Traveller (A True Story)*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2008.
9. Attridge, 2006: 79. Dat de allegorische lectuur van deze roman direct ter hand werd genomen, mede in het kielzog van een allegorische lectuur van Coetzee's gehele oeuvre – een benadering waarbij Derek Attridge terecht vraagtekens zet – wordt duidelijk voor wie de kritieken erop bestudeerd. Uit dit verhaal destilleert men de visie van Coetzee op het nieuwe Zuid-Afrika. Een treffend voorbeeld hiervan is: "*Disgrace* offers an apocalyptic vision of contemporary South Africa. (...) What transforms *Disgrace* from a good, compelling book into a work of brilliance is its allegorical reach." – Daniel Davies, *The Lancet*, 18-1-2000. Subtieler, maar niet ongelijk aan het eerste voorbeeld is een kritiek op *Disgrace* als een "deceptively simple story of family life. Half campus novel, half anti-pastoral, it begins quietly enough in Cape Town. (...) As so often in Coetzee's fiction, the characters in *Disgrace* have a metonymic or symbolic function." – Elizabeth Lowry, *London Review of Books*. Voor een online overzicht van de kritieken op *Disgrace*, zie: <http://www.complete-review.com/reviews/coetzeej/disgrace.htm>
10. In nietsontziendheid zijn deze zelfanalyses binnen ons taalgebied te vergelijken met b.v. de sterk autobiografische bekentenisromans van Gerard Reve en met autobiografische verhalen en novellen van Willem Frederik Hermans, in het bijzonder met 'Het grote medelijden' en andere verhalen uit *Een wonderkind of een total loss*.
11. Zie ook: Bachtin, 1968. Voor een uitvoerige analyse van Bachtins heuristiek en zijn sleuteltermen, zie: Van den Oever, 2003: hoofdstuk 6.
12. Zie ook: Simons, 1990 en 1996.
13. Het Italiaanse woord voor grap is *burla*, dat de kern vormt van de term "burlesk", die soms als synoniem met "carnavalesk" wordt gebruikt en er vaak het (laag-)lichamelijke en concrete en soms het "laag-komische" mee deelt. Het groteske en het lachwekkende onderhouden een duurzame band, zoals duidelijk wordt in de standaardwerken over het groteske; zie, behalve de studies van Bachtin en Harpham, hier aangehaald, ook die van Wolfgang Kayser: *Das Groteske im Malerei und Dichtung*.
14. Harpham (2006: 35) spreekt in zijn standaardwerk over het groteske over het "ont-dekken" van wat (in de officiële cultuur) "bedekt" was (i.e., *cover*; *uncover*; *dis-cover*). De idee van het ont-dekken van wat normaal gesproken toegedekt is, staat centraal in Hoofdstuk 2.
15. Zie in het bijzonder Kundera's *Verraden testamenten* uit 1994 voor een behandeling van de roman in deze termen; zie ook de noten 7 en 10.

'n Literêr-historiese perspektief op die skeppende prosa van G.R. von Wielligh

H.P. van Collier

A literary reassessment of the work of any author is a precarious undertaking. Not only does it entail a form of canonization which in itself is fraught with ideological, poetical and political dangers and pitfalls that have a direct bearing on literary power politics, it is also a form of literary evaluation that is grounded in history and thus has to “balance” evaluative criteria from the past and the present. In the final instance the position of an author within a literary system or field is dependent on his or her adherence (or not) to “horizons of expectation”, influence on other writers, strategic position within (sub-)genres, literary histories, anthologies and curricula. Within a formalistic approach the work of Von Wielligh was found lacking by critics in many structural respects and within a more ideological paradigm he was accused of stereotypical representation of indigenous people. Such criticism does not take into account that his portrayal of Khoi and San afforded them a certain voice within a repressive literary system, and (though critical of their beliefs) he at least took cognizance of their mythology. Despite his historical blindness and bias he often represented “The Other” in a surprisingly relativistic way.

Flaptekstschrywers noemen een boek meestal tijdloos wanneer de vervaldatum ervan ruimschoots is overschreden. Bovendien bestaan er geen tijdloze boeken. Hoe ouder een boek, hoe meer verklarende noten je nodig hebt.

Klassieke boeken bestaan niet. Er zijn goede boeken en slechte boeken, en er is de canon.

De klassieken zijn het museum van de literatuur.

Iederdeem en niemandt bepaalt of een boek goed of slecht is en of het in de canon wordt opgenomen. Geplugde populariteit, verkoopcijfers, toptieners, leesclubs, leeslijstjes, advertenties, tv-optredens, interviews, recensies, foto-reportages, feestjes, promotiefolders, websites, mailings, werkelijk alle trucs worden aangewend om van een boek een succes te maken.

De laatste jaren zijn er door literaire uitgeverij ontzettend veel (...) klassieken opnieuw uitgebracht. In een kwaadaardige bui denk ik wel eens: er zijn er te veel uitgebracht. Om een oud boek opnieuw uit te geven zou je eigenlijk een heel goede reden moeten hebben. Ik vind dat de “beschikbaarheid voor de lezer” of “de culturele waarde” niet altijd zaligmakende criteria zijn. Het is even belangrijk dat teksten grondig geëditeerd zijn en op beperkte schaal beschikbaar.

(Polis 2000: 70 –75)

1. Inleidende opmerkinge

In die kader van 'n herdenking van die 150ste geboortedag van G.R. von Wielligh is ek versoek om sy bydrae tot 'n leeskultuur in Afrikaans te evalueer en hom literêr-histories te (her)beoordeel. (Deel 1 van sy *Versamelde Boesmanstories* het toe reeds verskyn. Intussen het ook deel 2 die lig gesien.) Dit was geen geringe opdrag nie. In

wese impliseer dit 'n herevaluering van Von Wielligh wat uiteraard direk verband hou met kanonisering. “Wie skryf blyft” word soms beweer, maar tog is die rakleef tyd van skrywers beperk en verval die meeste gou in vergetelheid (kyk: Bel, 2004: 194).

'n Literêre kanon is 'n virtuele biblioteek, 'n skatkamer van boeke diep verborge, soos in Carlos Ruiz Zafón se roman, *Die skadu van die wind* (2001), al die “vergete boeke” geberg word in 'n kelder onder straatvlak in Barcelona. 'n Literêre kanon bestaan ook dikwels uit vergete boeke waarvan literatore wel nog kennis dra, maar soms selfs nooit gelees het nie. Tog is so 'n kanon veronderstel om boeke te bevat wat steeds gelees en bestudeer word, waarna verwys word, wat as “referensiepunte” of selfs “ykingpunte” kan dien en wat as waardevol geag word om te bewaar.

'n Literêre kanon is 'n gemeenskaplike besit van 'n taalgemeenskap, wat dalk eerder 'n kultuurgemeenskap genoem kan word, omdat die literêre kanons van bv. Oos- en Wes-Duitsland voor die val van die muur twintig jaar gelede, beslis nie identiek was nie, al is hier sprake van dieselfde taal. 'n Kanon kan daarom meer omvattend wees as net boeke en bevat as “gedeelde geheue” ook onder andere artefakte, standbeelde, herinneringsplekke en -datums, relikte en dokumente. By geleentheid het ek daarom ook na die kanon verwys as “gedeelde gewete”, omdat dit neerslag is van politieke, ideologiese én poëtikale opvattinge. In Nederland is 'n tyd gelede besluit om 'n kanon te konstrueer wat aan leerlinge onderrig moet word op skool, veral om immigrante deel te maak van 'n gedeelde Nederlandse kanon, dus gemeenskaplike geskiedenis as verwysingspunt. Al was hierdie poging hoe lofwaardig as bemagtigingsmeganisme (bykans dieselfde as om mense te onderrig in die standaardtaal), het baie mense daarin gedwonge akkulturasie gesien, 'n poging om “allochtone” beskawing by te bring.

2. Die kanon as ideologiese konstruksie en magsinstrument.

Kanonisering is 'n bizarre proses wanneer Polis (2000: 71) se vierde uitspraak wat hierbo as motto gesit is, onder oë geneem word. In die moderne era speel bemaking byna net so 'n groot rol as die sogenaamde “gehalte” van die werk. By die uitvoerige lysie van Polis kan “boektafel-gesprekke”, “boeketes”, “leeskring-optredes”, “blogs” en “Kunstefees-‘performances”” toegevoeg word as net nóg voorbeelde van bemakingstruiks.

Oor een ding kan geen twyfel bestaan nie: Die kanon (ook die literêre kanon) is 'n ideologiese konstruksie en die magtige hekwagters wat toegang tot die kanon jaloers beskerm, is dikwels agente van die heersende ideologie. Onderzoekers soos Hein Willemse (2007) het herhaaldelik aangetoon dat daar 'n onlosmaaklike band bestaan het tussen die Afrikaanse letterkunde en Afrikanernasionalisme. Hierdie “natuurlike band” is volgens Willemse versterk deur letterkundeonderrig op skool: “handboeke onderstreep die mite dat Afrikaans deur goddelike intervensie die Afrikaner se taal geword het”. (Willemse, 2007: 49) Geen wonder dat D.J. Opperman se kanoniserende bloemlesing met 'n duidelik uitsluitlik elitistiese instelling, *Groot Verseboek*, kwaa

gekritiseer is deur Willemse nie. (Willemse, 1999: 6 e.v.) Opperman se esteties word deur Willemse (1999: 6) beskryf as “in hoofsaak ingegee deur sy digterspraktyk, die nawerking van buitelandse literêre strominge en die kultuureise van ’n opkomende Afrikaner-middelklas.” In ’n pas-voltooid doktrale proefskrif toon Mariaan Human-Nel (2009: 314 e.v.) ook oortuigend aan dat Eleanor Baker lank buite die kanon gehou is omdat die Afrikaanse literêre kanon ’n (blanke) manlike konstruksie was.

Tog merk dieselfde Willemse (1999: 9) voorts op dat die “konstruksie van die Afrikaanse letterkunde gekenmerk (word) deur ’n hoë vlak van elitisme en intellektualisme waardeur die bestudering van die populêre uiting beperk is”. Dit is oor hierdie boeg waarom my opmerkinge later oor Von Wielligh gegee moet word.

3. Appropriasie en relativisme

Heel dikwels is bepaalde outeurs ideologies geapproprieer binne bepaalde literêre velde. (Perkins, 1992: 129) Uiteraard het dit ook gebeur in die Afrikaanse literêre veld. Die bekende digter C. L. Leipoldt was op ’n vroeë stadium al afkerig van die Christelike geloof (kyk: Kannemeyer, 1999: 78). Hy was ook geen tradisionele patriot nie. In die literatuuronderrig op skool én universiteit is Leipoldt gerepresenteer as ’n vurige nasionalis en Christen. Selfs in literatuurgeskiedenis is die ware feite versag. In Schoonees en Van Bruggen (1925: 25) word gesê: “Daarom word ons volk nooit moeg om ‘Oom Gert vertel’, ‘Aan ’n seepkissie’ en ‘Vredeaand’ van Leipoldt te lees nie.” Malherbe (1940: 124) skryf redelik uitvoerig oor “die patriotiese poësie” van N.P. van Wyk Louw en sê dat jy daarin niks sal kry van ander patriotiese poësie soos “die vaderlandsliefde van Jan Cilliers en die omfloerste blik in ‘Dis al’; of die mineurtoon van die Calvinis Totius of die volksverslaenheid, bittere ironie en die tragiese humor van Leipoldt nie.”

Dekker (1935: 81) stel dit veel versigtiger: “Daarby is hy (...) uitgesproke kosmopoliet; hoewel hy ’n groot liefde het vir sy vaderland. (...) ’n Volksdigter in die sin van Celliers dit is, digter wat dig vir die volk, is hy ook slegs in sy eerste bundel, en ook daar is hy dit slegs tot op sekere hoogte.” Daarom skryf hy oor die latere bundel *Uit drie wêrelddele* (1923) dat daar ’n groot ommekeer in Leipoldt se politieke gevoelens gekom het. Kannemeyer (1999: 134) sê dat niks verder van die waarheid is as hierdie uitspraak van Dekker nie: “So ’n uitspraak hou nie rekening met die werklik humane inhoud van sy gedigte oor die Anglo-Boereoorlog nie en weersprek die gegewens wat uit ’n ondersoek van die relevante dokumente aan die lig kom. Hoewel hy die saak van die Boere goedgesind was, het sy simpatie nie voortgespruit uit ’n enge patriotisme nie.”

Ook die “afwykendhede” van Eugène Marais, C.J. Langenhoven en I.D. du Plessis is vir dekades gewoon verswyg, veral in die literatuuronderrig. Volkshelde met ’n Europese opleiding, kosmopolitiese ingesteldheid en (soms selfs ’n voorkeur vir Engels) soos M.T. Steyn, J.B.M. Hertzog en J.C. Smuts is omskep tot Boeretipes. F.V.

Engelenburg, stigterslid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en by twee geleentheids voorsitter van hierdie organisasie se boheemse lewenstyl is vir dekades in die doofpot gestee. Hierdie appropriasie en omvorming duur gewoonlik nadoods voort. Walter Benjamin het tereg opgemerk “[e]ven the dead are not safe from the enemy when he conquers”. (Perkins, 1992: 129)

4. Von Wielligh in die literatuurgeskiedenis

Dit sou dus verleidelik (en maklik) wees om Von Wielligh op die omgekeerde wyse nou te interpreteer (en dus te approprieer) as ’n persoon wat sy eie tyd voor was en geen godsdienstige en ideologiese vooroordele gekoester het nie. Só wil ek hom nie aan die dood ontruk nie; sy lewe was traumaties genoeg. Wel wil ek in my herevaluering deurgaans verwys na die voorafgaande teoretiese ekskursie: die plek van Von Wielligh in die Afrikaanse literêre kanon was nooit veilig nie, omdat sy werk tog nie altyd naatloos aangepas het by heersende opvattinge nie. Toe die nasionale in die kuns gepropageer is en elke literêre teks as ’n nasionale daad gesien is, het hy geskrywe oor inheemse volke. Toe buitelandse modelle uit die mode begin raak het, het hy *Robinson Crusoe* sonder skroom as model gebruik vir sy eie skryfwerk, en toe daar aandrang was op “kunsprosa” met diep filosofiese mymeringe het hy voortgegaan om avontuurromans te skrywe. Vir die eietydse ondersoeker maak hy dit nie makliker nie. Sy geskiedskrywing is onbeskroomd nasionalisties (kyk: John, 1994: 104), sy werk val nie binne modelle van Jurij Tynjanov met sy “outomatisering / deoutomatisering” en Harold Bloom met sy “anxiety of influence” nie, en sy werke, soos *Jakob Platjie* (1917) beantwoord nie aan die ideaal van goed gestruktureerde tekste wat veral in die hoogbloei van die strukturalisme hier te lande belangrik geag is nie (kyk: Hugo, 1985; Smuts, 1975).

Von Wielligh wou nie anders wees as voorgangers nie en het hoegenaamd nie gebuk gegaan onder die las van die literêre tradisie nie. Hy was ’n nuuskierige en talentvolle persoon wat in baie opsigte ’n outodidak was met ’n lewendige belangstelling vir alles om hom: die fauna en flora, en veral die mens en sy taal, gebruike, opvattinge en geloof. Daarmee het hy baie geskrywe, onbeskroomd uit die standpunt van ’n oortuigde Christen.

Baie literatoure het vandag groot moeite met sy uitbeelding van die inheemse bevolking, veral die Khoi en San wat vir baie val in die tipiese “Jolly Hotnot”-tipologie. Gerwel (1983: 34) verwys al na *Jakob Platjie* as ’n tipiese voorbeeld van karikaturale uitbeelding van die “kleurling” op stereotiperende wyse. Vernon February (1998) se skerp kommentaar is ’n verdere voorbeeld. Von Wielligh beklemtoon volgens February “die ludieke aspekte van die Khoekhoense lewe” en slegs twee volke is vir hom “werklik grappig”, die Iere en die “Hottentotte”. In sy uitbeelding staan die stereotipe uitbeelding van die “Jolly Hotnots” voorop, want soos Von Wielligh dit uitdruk: “’n Hotnot is kort van haar en kort van verstand.” Lydia van Niekerk bevestig hierdie stereotipe beeld in haar tesis uit 1916 wanneer sy onomwonde stel dat die outeur “sy Hottentotte goed

ken' en hulle spitsvondigheid goed weergee". (February, 1998: 19) En stereotipering is volgens Willemse (2007: 27) in die woorde van Bhabha (1986: 154): "a simplification because it is an arrested, fixated form of representation."

'n Literêr-historiese kyk op enige literêre verskynsel veronderstel altyd 'n mate van relativisme. Al skram jy weg van 'n historisistiese benadering wat tekste of skrywers met die blik bekijk van hul tydgenote, kan jy selde met die koue kyk van jou eie tyd volstaan. Soms word 'n "perspektivistiese" benadering daarom verkies wat trag om die twee benaderings te versoen. 'n Meer wetenskaplike benadering is wat genoem word die "morfologiese rekonstruksie" van 'n vorige tydperk, dit wil sê 'n noulettende herkonstruksie van literatuuropvattinge, literêre verwagtinge, soos ten aanleiding van byvoorbeeld genre-vereistes, kenmerke van 'n sub-genre (soos die funêre poësie) en dergelike meer.

Daarom is literatuurgeskiedenis ook 'n belangrike bron van inligting; hulle presenteer as 't ware 'n beeld van die betrokke verskynsel wat jy ondersoek. In die geval van Von Wielligh sou jy ideaalgesproke sy tydgenootlike evalueringe moet ondersoek, literatuurgeskiedenis (met die oog op die verskuiwing van waardeoordele), én eietydse oordele. Laasgenoemde vind jy veral in verspreide opstelle, bloemlesings en die kurrikula van skole en universiteite. Léf hierdie outeur dus nog by wyse van spreke?

Oor verskeie van hierdie aspekte kan ons kort gaan. Von Wielligh se werk word bykans aan geen Suid-Afrikaanse skool of universiteit (anders as curiositeit) voorgeskryf nie. Sy verhale ontbreek veelal in alle bloemlesings en die herdrukke van sy werk is beperk tot sy *Dierestories* wat in 1983 herdruk is en *Jacob Platjie* (in 1961). Daar is skynbaar hernude belangstelling omdat sy *Versamelde Boesmanstories 1* in 2009 herdruk is. Sy vertaling van *Robinson Crusoe* (1719) in 1920 word ook herdruk as 'n nuwe hersiene uitgawe, so onlangs nog as 2006. Dit sou besonder interessant wees om die teks wysigings van dié werk na te gaan. Liebenberg (2009) wys daarop dat daar 'n hele paar bewerkings was van Defoe se werk: 1929, 1930, 1942 en nog een ongedateerd. Von Wielligh s'n was die omvangrykste en dien ook as basis vir die 2006-uitgawe. Liebenberg merk ook op dat Von Wielligh se vertaling slegs die 5de of 6de vertaling was in Afrikaans van 'n prominente teks. Opvallend ook dat die vertalers in hierdie vroeë tydperk "geleerde" mense was soos Henry A. Fagan, Jan F.E. Celliers, Totius, Leipoldt en Con de Villiers om enkele te noem. Die heruitgawe van die *Versamelde Boesmanstories* (deel 1 en 2) gee wel iets te kenne van 'n hernude belangstelling in die Boesman of San en in Von Wielligh se groeiende belangrikheid binne hierdie diskoers.

Wat die eietydse evaluering van Von Wielligh betref, spreek daar groot waardering vir sy kreatiwiteit en veelsydigheid uit baie besprekings, soos dié van "JJS", waarskynlik die bekende woordeboekmaker, J.J. Smith. Henriette Roos wys daarop (1998: 29) dat "van die tydgenootlike kritici" ook onseker gestaan het oor sy sketse; "die kultuurhistoriese, didaktiese inslag is erken en die feit dat dit nie 'kunsprosa' was nie, is aanvaar". Dit was veral die invloedryke kritikus, Gustav Preller wat nogal negatief gestaan het teenoor

die werk van Von Wielligh omdat sy verhare en sketse “nie werklik bevestigend (was) van ’n volksbewuste nasionale strewe nie”. (Roos, 1999: 32) Die fokus was nie op die Afrikaner binne sy groep nie, en al was dit dikwels patroniserende werk, het dit gegaan oor die poging om oor grense kontrak te maak met die vreemde, aldus Roos (op cit.). Miskien was Langenhoven juis positief teenoor Von Wielligh omdat hy aweregs was in sy opvattinge én ombeskroomd toeganklike literatuur geskep het. In 1922 skryf hy dat Von Wielligh ’n eredoktorsgraad verdien, bó veel ander bekroondes. Maar sy eer lê volgens Langenhoven daarin dat hy in die skemerte gewerk het om die lig te bring aan sy volk.

In 1961 skryf P.J. Nienaber ’n inleiding tot die heruitgawe van *Jakob Platjie* waarin hy die indruk wek van iemand wat besonder ongemaklik staan teenoor die teks wat hy moet inlei. Hy beklemtoon die naïwiteit van die kuns van die eerste tydperk (dus ook van dié van Von Wielligh) wat selfs kinderlik en primitief (sic!) was (5). Voorts praat hy van die propagandistiese en lawwe aard van die kuns. Von Wielligh se waarde, volgens Nienaber, lê daarin dat hy “al geselsende sy lesers wil vermaak, stig en onderrig” (6). Nienaber vind hom ’n aangename geselsers, maar dikwels dis hy staaltjies op ten koste van die eenheid van die verhaal. Nienaber het wel waardering vir Von Wielligh se sappige volks taal, maar hy probeer soms “mooi” skrywe en dan verval hy in “onegtheid”. P.C. Schoonees het aangetoon dat die roman swak is (let wel Nienaber noem dit ook ’n “roman” soos Aucamp later!), veral deur te let op die bou daarvan. Maar dit is onbillik volgens Nienaber want Von Wielligh het “hom nie ten doel gestel om kuns te skep nie” (9).

Ook P.W. Grobbelaar (1987) vind Von Wielligh se ontspanningsliteratuur van swak gehalte, maar slaan sy bydrae op die terrein van die Volkskunde veel hoër aan. Hy gaan trouens so ver om te stel dat Von Wielligh in een asem genoem kan word met Schonken “wanneer ons praat van ons vroegste volkskundiges”. (Grobbelaar, 1987: 12)

In literatuurgeskiedenis soos dié van Dekker, Antonissen en Kannemeyer word in wisselende grade van objektiwiteit oor Von Wielligh geoordeel. Die gewoonlik skerp Antonissen (1956: 49) is nogal mild oor Von Wielligh “Artistieke oogmerke het hy nie gehad nie, wel leersaam-volkskundige; hy wou eenvoudige, nuttige leesstof verskaf in ’n met lektuur karig bedeelde tyd. Verhaalbou en -soberheid het hy dikwels prysgegee vir die sug om alle deur hom opgespoorde wetenskaplike daarin op te neem, en hy het nooit iets van die dieper lewe van die kleurling en naturel ontsluit nie. Maar dat hy hulle uitwendig skerp waargeneem het en iets van die mentaliteit begryp het, bewys sy dikwels voortreflike, meestal ‘boertige’ tipering van hul handelinge, hul geweldige fantasie, hul pittige Afrikaans”.

Dekker (1961: 126) noem Von Wielligh “’n nobele idealis” (sic!), veral ook op grond van sy durende skryfwerk ten spyte van sy ooggebrek. Dit is trouens opvallend hoe die anekdotiese aspek dikwels oorheers wanneer Von Wielligh beskrywe word: dat hy eers op elfjarige leeftyd skool toe gaan, die wyse waarop hy bykans alle sig verloor het en net met moeite ’n paar letters op ’n slag kon skrywe, die feit dat hy as die 171ste persoon Mont

Blanc bestyg het, dat sy jongste kind sterf, dat sy huis se dak afwaai en hy later bykans al sy besittings verloor en dat daar in huislike kring ook moeilikheid kom!

Ten spyte daarvan dat sy werk propagandisties, moraliserend en didakties was, het Von Wielligh waardevolle dienste bewys aan sy volk, vervolg Dekker (op cit.). Dekker wys ook daarop dat hy leesstof voorsien het aan die “breë lae van die volk”. Later word hy die slagoffer van “die jongeres” se strewe na volwaardige kuns, want die letterkundige waarde van sy werk was gering. Die waarde van sy werk, vind Dekker, is literêr- en kultuurhistories, en die uitbeelding van die Boesmans en Hottentotte laat hom relatief koud, omdat hul spreekbuise van die skrywer is.

Ook Kannemeyer is baie neutraal ten aansien van Von Wielligh en wys op meerdere plekke na die baanbrekersrol wat Von Wielligh gespeel het in die ontstaan van verskeie literêre tradisies in Afrikaans soos die diereverhaal (54), jagverhale (92), die didaktiese verhale (72 en 94), Griekwa-Afrikaans (225), folklore (569), verhale oor die San (615), ensovoorts.

Vernon February, op die spoor van Jakes Gerwel, vind soos gesê Von Wielligh se werk naby aanstootlik, omdat hy in sy beskrywing van die gekleurdes die stereotipe van die “Jolly Hotnot” versterk. Roos wys daarop dat kritici soos P.J. Nienaber in die dertigerjare ’n besonder “arrogante” houding openbaar omdat van Von Wielligh se inheemse karakters te geleerd sou raak! Hein Willemse (1999: 13) verwyt daarteenoor die Afrikaanse kritici omdat hulle die ryk orale tradisie van vroeg af verwaarloos het en dit streng onderskei het van geskrewe letterkunde. Hierdeur neem hy eintlik vir Von Wielligh onder sy beskerming omdat hy talle orale vertellings opgeteken het in sy Boesmanverhale. Later brei Willemse (2008) hierop uit as hy skrywe oor die rol van “Outa Hendrik” as die verteller in Eugène Marais se *Dwaalstories*, veral in die gekanoniseerde teks, “Klein-Riet-Alleen-in-die-roerkuil”. Willemse toon aan hoe Outa Hendrik stelselmatig weggewis geraak het (en bv. van die omslag van die boek verdwyn het) en deur latere kritici (soos G.A. Jooste en T.T. Cloete) doelbewus genegeer is omdat die vertellings te gesofistikeerd sou wees vir ’n orale vertelling. In sy latere inleiding tot *Versamelde Boesmanstories 1* verwys Hennie Aucamp ook na dié weglating wat hy bestempel as “jammer” en “wetenskaplik onverdedigbaar”. (Von Wielligh, 2009: 11) Dat Von Wielligh (én Marais) se werk aansluit by die Europese volksverhale is deur verskeie kritici beweer; byna om te toon dat die Afrika-tradisie nie in staat was om sulke werke te kon voortbring nie. Studies (soos dié van Bleek en Lloyd, 1936) het egter bewys dat Von Wielligh stories (aan die hand van sy optekeninge) besonder getrou opgeteken het, omdat daar groot ooreenkomste bestaan tussen sy werk en hul noukeurig gedokumenteerte optekeninge.

Jean Lombard (2004) vermeld dat Von Wielligh se werke *Jakob Platjie* (1917-1922) en *Boesmanstories* (1919-1921) van die vroegste geskrewe stukke in Afrikaans is wat boonop handel oor inheemse mense. Hy gee hierin verslag van oorspronklik mondelinge oorlewerings en van wat Lombard “mitisiteit” noem. Willemse (2007: 64) is daarteenoor baie kras oor enige poging van ’n skrywer om namens ander te praat:

“In sulke toestand word koloniale stomheid institusioneel en die gedomineerdes die ander.” ’n Ander standpunt sou wees dat ten spyte van Von Wielligh se mediërende rol (hy probeer inderdaad om die oorspronklike te “verbeter”), dit ’n verdienste is dat hy stem verleen aan stemloses. Lombard (2004: 129) noem versigtig dat uit “die vertellings ’n bepaalde onsekerheid of dubbelslagtigheid” blyk.

Hoewel sy dus krities is teenoor Von Wielligh, kontekstualiseer sy haar kommentaar: “Hy toon dus in ’n groot mate begrip vir die mitiese dimensies van die Boesman se kuns en religie, maar sy vaste interpretasie van religie as georganiseerde ‘godsdienste’ weerhou hom daarvan om hulle op bewuste wyse as *geïntegreerde* dimensies te begryp en waardeer.” Volgens haar is dit juis vanweë hierdie godsdienstiensiening dat die slot swak is (kyk ook Hugo, 1985 en Smuts, 1975) omdat dit outeursinmenging impliseer. Haar slotsom is dat Von Wielligh se werk hoofsaaklik kultuurhistoriese waarde het.

’n Paar kritici het verder daarop gewys dat Von Wielligh se grootste bydrae dalk van Volkskundige aard was. Dit word onomstootlik aangetoon in ’n hele paar artikels uit die perspektief van die astronomie. Daar word deur verskeie ondersoekers (soos Slotegraaf en Koorts, 2006) aangevoer dat Von Wielligh se bydrae tot die wetenskaplike studie van die San of Boesman nie voldoende erkenning gekry het nie; trouens bykans géén erkenning nie, omdat sy geskrifte in Afrikaans was, wat vir verskeie ondersoekers ontoeganklik was. Daarom pleit ook Hennie Aucamp (2004) vir ’n vertaling in Engels van die werk van Von Wielligh: “Daar word deur oningeligtes, of doodgewoon kwaadwilliges, beweer dat die Afrikaansprekende geen wesenlike bydrae tot ’n Afrika-diskoers gelewer het nie, vergetende dat Afrikaans dikwels die oorbruggingstaal was wat Boesman- en ander etniese kulture ‘sigbaar’ gemaak het”.

Ook Helize van Vuuren (2008) eis dat Von Wielligh se werk opgeneem moet word in die korpus “Suid-Afrikaanse” literatuur. Die “herontdekking” van sy opgetekende /Xam-verhale is volgens haar uiters belangrik in die literatuurgeskiedenis, maar ook in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing. Slotegraaf en Koorts (2006) wys op die ooreenkomste tussen Von Wielligh enersyds en Bleek en Lloyd andersyds, maar toon ook aan dat Von Wielligh ’n belangrike verhaal oor die ontstaan van die son skrywe wat in geen ander bron voorkom nie (op cit.: 109 e.v.). Lees ons die artikels van Aucamp, Van Vuuren en Jean Lombard, blyk dit dat daar bepaald ’n herontdekking is van Von Wielligh.

5. Die heruitgawe van *Versamelde Boesmanstories* as kanonisering

Die twee heruitgawes van *Versamelde Boesmanstories* (2009 en 2010) bevat elkeen ’n inleiding deur mense wat gegewe hul posisies binne die Afrikaanse literêre veld bekleed is met die gesag om te kanoniseer. Aucamp is ’n bekende skrywer, herskrywer en bloemleser en Van Vuuren eweneens bekend as akademikus en kritikus.

Benewens bio- en bibliografiese gegewens bevat beide inleidings evaluatiewe uitsprake oor die waarde van Von Wielligh se werk vir eietydse lesers. Beide inleiers

probeer ook om Von Wieligh binne 'n bepaalde historiese konteks te plaas. Beide pleit ook vir die vertaling van Von Wieligh in Engels omdat sy stories sodoende deel kan word van “'n uitkringende diskoers (...) oor die Boesman”, soos Aucamp dit stel. (Von Wielligh, 2009: 17) In albei die inleidings word vermeld dat Afrikaans die brugtaal was waardeur Boesman-vertellings dikwels gestalte gevind het en daar word veral deur Van Vuuren gewag gemaak van die feit dat hierdie tweetaligheid van die Boesman (en die Afrikaner-boer) nie altyd die nodige aandag van navorsers gekry het nie.

Hoewel Aucamp nie onbewus is van die politieke implikasies van Von Wieligh se patroniserende houding teenoor die Boesman nie (Von Wielligh, 2009: 10) is dit veral Van Vuuren se inleiding wat 'n veel groter bewuswees toon van post-koloniale denke. Want, vra sy, “(h)oe regverdig 'n mens die rekonstruksie van die mondelinge tradisie van 'n uitgedelgde groep inheemse inwoners van die land, uitgedelg deur die Afrikaanse boere in wie se taal jy nou die herkonstruksie van hul kulturele erfgoed pleeg?” (Von Wielligh, 2010: 15) Dit is waarskynlik dieselfde morele dilemmas waarmee die Australiërs en Amerikaners (en in wese enige voormalige koloniale maghebber) worstel ten aansien van die bewaring van die kulturele erfgoed van hul inheemse bevolkings of voormalige koloniale onderdane.

Die bewussyn van 'n rassistiese verlede en die ongemak daarmee spreek ook uit die “Redigeernota” in deel 2 van die *Versamelde Boesmanstories*: “Hierdie vertellings is oorspronklik gepubliseer in 1921 en uitsprake wat aanstoot gee, moet in die konteks van die tyd beskou word. Protea Boekhuis vereenselwig hom nie met alle menings soos weerspieël in die teks nie.” In deel 1 word in die “Redigeernota” gesê: “Woorde en stellings wat aanstoot gee, is vervang of weggelaat maar om soortgelyke insidente weg te laat, sou die verhaalgang versteur.” Oppervlakkige weg-redigering dus, maar die dieper gesetelde rassisme van 'n vervloë era word daarmee nie tot niet gemaak nie. En sou gevra kon word, waarom moet dit ook? Is die wegvaging van hierdie tipe “foute van die historiese verlede” nie net so immoreel as 'n vorm van vervalsing van die verlede nie?

Hiermee blyk dadelik die probleme waarin jy beland as jy om watter rede ook aan 'n teks begin torring: die wetenskaplike integriteit van die teks bly gewoonlik in die slag. Van Vliet (2000: 46) praat in hierdie verband van “het amateurisme in het editeren van teksten” wat selfs in Nederland tot laat nog hoogty gevier het.

6. Die heruitgawe van *Versamelde Boesmanstories* in die lig van die tekswetenskap.

Wil een literair oeuvre (...) de tand des tijds doorstaan”, sê Van Vliet (2000: 52), “dan zal het in ieder geval beschikbaar moeten zijn en blijven in een wetenschappelijk verantwoorde editie. Daarmee wordt niet bedoeld een editie waarin een omvangrijke wetenschappelijke ballast het zicht op het eigenlijke werk ontnemt, maar een editie die een zo zuiver mogelijke tekst van het werk zelf presenteert met voldoende zakelijk

commentaar om ook toekomstige generaties lezers in staat te stellen het werk in zijn oorspronklike konteks te lezen.”

’n Voorbeeld van so ’n “voorbeeldige” uitgawe is dié van Louis Couperus se bekende roman, *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...* (Couperus, 1988) Die teks is “skoon” en skep geen leesversperring nie, omdat daar geen annotasies in voorkom nie. Wel bevat dit ’n “Verantwoording” agteraf. Hierin word vertel hoe die teks tot stand gekom het – in eie reg ’n boeiende stuk literatuurgeskiedenis én biografie. Die noulettendheid waarmee die tekskeuse gemotiveer word, *alle* veranderinge (korreksies al dan nie) ten volle verskaf word, getuig van wetenskaplike integriteit. Boonop spreek daaruit ook ’n groot eerbied vir die teks, die outeur (van die geoutoriseerde versie wat hier as basisteks gekies word) én die leser. Want laasgenoemde kan nie reken dat “klassieke” tekste meer as een uitgawe gaan beleef nie. Waarmee hy of sy dus in hul hande sit is waarskynlik die enigste uitgawe. Dit is daarom ’n vergryp as hierdie uitgawe swak is “(d)e lezer verdien een degelijk geëditeerde tekst en heeft ook het recht op het verhaal over het ontstaan van het boek”. (Polis, 2000: 76)

In Suid-Afrika word werklik op skokkende wyse omgespring met die (her)uitgawe van “klassieke” tekste wat verskyn sonder enige (of met ’n gebrekkige) wetenskaplike verantwoording. Tekskeuses word selde of ooit gemotiveer, wysigings nooit in besonderhede aangedui nie, oorspronklike voorblaaie (wat dikwels onlosmaaklik deel was van die teks) word lukraak gewysig en dan word daar dikwels ook lustig “herskrywe”, weggelaat, verkort en derglike meer. Dikwels word ook geen kennis geneem van literêre kritiek waarin gewys is of foute en derglike meer nie. Dit is daarom meestal wetenskaplike afskeepwerk.

Protea Boekhuis se heruitgawes van Von Wielligh gaan ook mank aan baie van die genoemde besware. Die “Redigeernotas” raak kant nog wal en is in feite maar net ’n politiek-korrekte kniebuiging. Ook die inleidings (wat weliswaar interessante gegewens bevat) kan nie ’n verantwoording van ’n redakteur vervang nie. Die herspelling waarmee Aucamp besonder tevrede is (Von Wielligh, 2009: 7) kan nog geregverdig word binne die tradisie van die leesuitgawe, maar die weglating van motivering van die teks én die volledige verslag van teks wysigings absoluut nie.

Laasgenoemde kan slegs weggelaat word as die leesteks gebaseer is op ’n wetenskaplike uitgawe wat met die Von Wielligh-publikasies nie die geval is nie. Mathijsen (1997: 67-68) gaan volledig in op die vereistes van ’n leesuitgawe en waarsku teen die opvatting dat modern tekste nie ook deur ’n redakteur versorg moet word nie “(h)et is echter opvallend hoe snel een tekst ‘achertuitgaat’ (...) als die een aantal keren herdrukt is”. (Mathijsen, 1997: 68) Dit is veral die bestendiging van setfoute én die insluip van nuwe foute wat ’n rol speel in die “besoedeling” van die teks.

“De ideale leeseditie is een boek dat tegelijk de leesbaarheid van een modern klassieker vergroot, een betrouwbare tekst presenteert, en nieuwe inzichten bevat over de inhoud, het schrijfproces of het receptie van het boek”. (Polis, 2000: 77)

7. Besluit

Von Wielligh is sonder twyfel mens van sy tyd gewees, maar met uitsonderings soos Jacob Gordon was dit ook die geval met byna elke reisiger wat die binneland van Afrika “ontdek” en gedokumenteer het. Von Wielligh se werk is dokumentasies van plant, mens en dier, van ’n boeiende kontinent, maar ook van die ideologie en vooroordele van sy tyd. Dikwels met oordrywing en uitweiding; altyd met ’n presisie wat verstom. Baie van hierdie representasies van hom het steeds waarde, en hy verdien daarom sy beskeie plek in die kanon.

Universiteit van die Vrystaat

Bibliografie

- Antonissen, Rob.** 1956. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Aucamp, Hennie.** 2004. Vroeë diskoerse oor die Boesman – in Afrikaans. *LitNet*, Toegang 7 April 2010, http://www.litnet.co.za/cgi-bin/giga.cgi?cmd=cause_dir_news_item&cause_id=1270&news_id=59676&cat_id=163.
- Bel, Jacqueline.** 2004. De houdbaarheidsdatum van literatuur of uitdagingen voor de literatuurgeschiedschrijver. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 120(3): 193-210.
- Bhabha, Homi.** 1986. The other question: difference, discrimination and the discourse of colonialism. In Barker, F. et. al. *Literature, Politics and Theory: Papers from the Essex Conference, 1976-1984*. London: Methuen. 148-172.
- Bleek, W.H.I. en Lloyd, L.C.** 1936. Special Speech of Animals and Moon used by the /Xam Bushmen. *Bantu Studies*, 10(1): 163-199.
- Couperus, Louis.** 1988. *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan ...* Utrecht/Antwerpen: Veen Uitgevers.
- Dekker, G.** 1935. *Afrikaanse Literatuurgeskiedenis*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Dekker, G.** 1961. *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- De Smedt, Marcel (red.).** 2000 *Teksteditie Vlaanderen*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- February, Vernon.** 1998. Klein begin is aanhou wen. In: Van Coller 1998: 3-20.
- Gerwel, J.** 1983. *Literatuur en apartheid. Konsepsies van “gekleurdes” in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei: Kampen-Uitgewers.
- Grobelaar, Pieter W.** 1987. G R von Wielligh: ’n volkskundige evaluering. *Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal*, 43(2), Julie.
- Hugo, D.J.** 1985. Griekwa-Afrikaans in die Afrikaanse letterkunde. In: Van Rensburg, 1985: 585-608.

- Human-Nel, Maria Johanna.** 2009. *Die impak van sosiopolitieke verandering op die plek van vroueskrywers in die Afrikaanse literêre kanon*. Ongepubliseerde PhD-proefskrif, Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat.
- John, Phillip.** 1994. Literatuurgeskiedskrywing en diskoers: die 'begin' van die Afrikaanse letterkunde. *Literator* 1, April: 97-112.
- Kannemeyer, J.C.** 1999. *Leipoldt. 'n Lewensverhaal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Liebenberg, O.** 2009. Persoonlike mededeling. Bloemfontein.
- Lombard, Jean.** 2004. Waterslangverhale in Afrikaans: die relevansie van mitisiteit. *Literator*, 25(1), April: 113-137.
- Malherbe, F.E.J.** 1940. *Aspekte van Afrikaanse literatuur*. Kaapstad, Bloemfontein & Port Elizabeth: Nasionale Pers.
- Perkins, David.** 1992. *Is Literary History possible?* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Mathijssen, Marita.** 1997. *Naar de lezer. Handboek Editiewetenschap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut.
- Nienaber, P.J.** 1961. Inleiding. In: Von Wielligh, G. R. *Jakob Platjie: egte karaktersketse uit die volkslewe van Hotnots, Korannas en Boesmans*. Pretoria: J L van Schaik.
- Perkins, David.** 1992. *Is Literary History Possible?* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Polis, Harold.** 2000. Een toekomst voor onze moderne klassieke. In: De Smedt (2000: 69-82).
- Roos, Henriette.** 1999. "Perspektief op die Afrikaanse prosa van die twintigste eeu". In Van Coller, H.P. (red.). *Perspektief en Profiel. Afrikaanse literatuurgeskiedenis, Deel 1*. Pretoria: J.L. Van Schaik: 21-117.
- Schoonees, P.C. & Van Bruggen, J.R.L.** 1925. *Inleiding tot die studie van die letterkunde*. Pretoria: J.H. du Bussy; Kaapstad: Holl.-Afrik, Uitgevers-Mij. v/h Jacques Dusseau & Co.
- Slotegraaf, A. en Koorts, W. P.** 2006. /Xam astronomical references in G.R. von Wielligh's *Boesman-Stories*. MNASSA, 65(7 & 8), 104-111.
- Smuts, J.P.** 1975. *Karakterisering in die Afrikaanse roman*. Pretoria: H.A.U.M.
- Van Coller, H.P. (red.).** 1998. *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis Deel 1*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Coller, H.P. (red.).** 1999. *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis. Deel 2* Pretoria: Van Schaik.
- Van Rensburg, M.C.J. (red.).** 1985. *Die Afrikaans van die Griekwas van die tagtigerjare*. Ongepubliseerde RGN-verslag.
- Van Vliet, H.T.M.** 2000. Het Constantijn Huygens Instituut aan het begin van een nieuw millenium. Ideën en projecten. In: De Smedt (2000: 43-56).
- Van Vuuren, Helize.** 2008. Plagiaat? Appropriasie? Kulturele oorplanting? Huldiging?: Brandende kwessies rondom mondelinge tradisies--Eugene Marais en die San opnuut bekyk. *Journal of Literary Studies*, Desember, 24(4), 85-112.

- Von Wielligh, G. R.** 1961. *Jakob Platjie: egte karaktersketse uit die volkslewe van Hotnots, Korannas en Boesmans*. Pretoria: J L van Schaik.
- Von Wielligh, G. R.** 2009. *Versamelde Boesmanstories 1*. Kaapstad: Protea Boekhuis.
- Von Wielligh, G. R.** 2010. *Versamelde Boesmanstories 2*. Kaapstad: Protea Boekhuis.
- Willemse, Hein.** 1999. 'n Inleiding tot buite-kanonieke Afrikaanse kulturele praktyke. In: Van Coller, 1999: 3-20.
- Willemse, Hein.** 2007. *Swart Afrikaanse skrywers in die Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Willemse, Hein.** 2008. Tokkelossie, “'n Boesman, outa Hendrik” en ontkennde close readings. *Literator*, 29(3), Desember: 57-73.
- Zafón, C R.** 2004 *The shadow of the wind* (oorspronklik *La sombra del viento*, 2001). London: Penquin.

The famous novel, Max Havelaar (1860), written by Dutch author Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887), is being celebrated worldwide for its first publication a century and a half ago. This article is a report on his influence on South Africa. Only a single anthology from Multatuli's work was published in the country, yet his views and revolutionary literary techniques already had a impact shortly after the publication of the Max Havelaar, therefore during the early stages of the development of Afrikaans literature. Two of the most prominent Afrikaans authors of the first decades of the 20th century can even be called "multatulianen" (literary disciples of Multatuli): C. J. Langenhoven and C. Louis Leipoldt. For this reason it is not strange that these authors differed greatly in opinion. Leipoldt, for example, had a neutral to negative stance towards pro-Afrikaans campaigns, whilst Langenhoven became one of the inspired leaders of the movement. There is even evidence that Langenhoven's conversion to become a champion for Afrikaans – and his antagonism against Dutch in South Africa – is connected to Multatuli's views on language. Evidence of Multatuli's revolutionary influence can also be traced to more recent anti-apartheids novels published during the seventies.

1. Inleiding

Die kernargument waarmee Jan en Annie Romein die insluiting van die 19de eeuse Nederlandse skrywer Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) by hul *Erflaters van onze beschaving* (1938-1940) motiveer, is dat hy aan die vrye denke wat besig was om te ontkiem in 'n in wese outoritêre 19de eeuse samelewing "een Meester en een Martelaar gaf". (1971: 702) Dit op sigself beteken natuurlik omstredenheid. Ook binne die toe bestaande literêre tradisie verskyn hy as 'n radikale normdeurbreker. J.J. Oversteegen noem: "Het is alsof hij voor zijn bijzondere doeleinden zelf de literatuur opnieuw heeft uitgevonden (...)" (1993: 486)

Hierdie ingreep in die Nederlandse geesteslewe vind plaas op 'n stadium dat daar nog 'n stewige band bestaan tussen Nederland en die Nederlands/Afrikaanstalige deel van die Suid-Afrikaanse samelewing. Ook hier is daar nuwe denkpatrone en uiteindelik 'n eie letterkunde besig om te ontwikkel. Het Multatuli, sy werk en idees in die proses deurgedring tot die ontwikkelinge in Suid-Afrika? Dit is die vraagstuk waarop hierdie artikel gerig is.

'n Uitgebreide ondersoek lewer veral een gevolgtrekking op, naamlik dat Multatuli wel 'n belangrike, maar desondanks moeilik beskryfbare invloed op die Suid-Afrikaanse en veral die Afrikaanse intellektuele wêreld, taal en letterkunde uitgeoefen het.

Hieronder word 'n oorsig gegee van dit wat wel aan die lig gekom het. Dit sal duidelik laat blyk dat daar nog baie ruimte bestaan om onderdele verder uit te diep. Tydens sy lewe en trouens in die hele 19de eeu was sy naam vir 'n hele tyd gehul in 'n Victoriaanse stilswye. Daar word eers aandag gegee aan hierdie ingewikkelde

situasie. Daarna word twee van die belangrikste Suid-Afrikaanse Multatuliane bespreek: C.J. Langenhoven en C. Louis Leipoldt. Langenhoven is die individu wat die vernaamste rol gespeel het by die verwerwing van amptelike status vir Afrikaans, wat as volksskrywer 'n Afrikaanse letterkunde tot stand gebring het, 'n uitgebreide leerspubliek geskep het en 'n prosa-styl vir die taal ontwikkel het. Leipoldt het eweneens 'n uitgebreide oeuvre nagelaat, was 'n grondlegger van sowel die liriese as die epiese poësie en die drama in Afrikaans, maar ook dissident ten opsigte van die nasionalistiese Afrikanervolks-idee. Na die bespreking van die twee figure word kortliks ingegaan op die verskillende Multatuli-herdrukke in Suid-Afrika. Ten slotte word gewys op die terugkeer van Multatuli op die Afrikaanse literêre toneel teen die einde van die 20ste eeu.

2. 19de eeu

'n Mens kan daarvan uitgaan dat eksemplare van Multatuli se opspraakwekkende debuut, die *Max Havelaar* (1860) al kort na die eerste publikasie daarvan die Kaap bereik het. Boekhandelaars met Nederlandse boeke het toe reeds bestaan net soos 'n gevestigde Nederlandse koerant- en tydskriftebedryf. Die situasie was egter nie eenvoudig nie weens verskeie faktore.

Die eerste was dat Nederlandstaliges verskillende vorme van onderdrukking beleef het in 'n Kaapkolonie wat nou reeds meer as 'n halfeeue deur 'n Engelse koloniale owerheid geregeer is. Engels is vanaf 1828 reeds die enigste amptelike taal. Nederlands het op slegs een terrein nog sy hoër funksies behou, naamlik in die NG Kerk waarvan ongeveer alle blanke Nederlandstaliges aan die Kaap lidmate was, wel 'n belangrike groep. Na 1838 het die dissidente Voortrekkers Nederlandse republieke buite die koloniale grense opgerig, maar teen 1860 was hierdie ylbevolkte state nog in hul kinderskoene.

Die beperkte aandag aan Multatuli in die belangrikste Kaapse Nederlandstalige koerant, *De Zuidafrikaan*, kenmerk hierdie situasie. Sy naam word vir die eerste keer in die blad genoem op 1 Junie 1872 in reaksie op 'n berig in die *Morning Post*. Volgens laasgenoemde sou die Britse konsul in Batavia, McLean, aan sy regering 'n brief geskryf het oor die wantoestande onder die Javane. Daar word ook verwys na ene "Victor" wat in dieselfde koerant na Multatuli verwys om die berig te staaf. *De Zuidafrikaan* gaan onmiddellik oor tot die verdediging van die Nederlandse koloniale politiek. In die daaropvolgende jare duik Multatuli se naam nog enkele male negatief op in beriggewing oor die situasie in Nederlands-Indië.

Die eerste positiewe verwysing (2 Mei 1882) kom voor in 'n reaksie op 'n bewering wat die Engelstalige Kaapse bibliotekaris, dr. Theophilus Hahn, in 'n lesing gemaak het.² Hy sou gesê het dat die Nederlandse letterkunde van weinig waarde is. *De Zuidafrikaan* antwoord:

Maar het Hollandsch zoo als het thans door mannen van talent – door een Beets en een Van Koetsveld, een Busken Huët en een Douwes Dekker – geschreven wordt, voor onbeholpen en vervelend uit te krijten, dat is iets wat slechts in iemand vallen kan die er niets van weet en niets van vernomen heeft, behalve wat deze en gene hem welligt (*sic!*) op de mouw heeft gespeld.

Figuur 1: J van der Tuuk

Op 6 Mei volg 'n eweneens heftige brief deur J. van der Tuuk, hoogleraar in Moderne Tale aan die Zuid-Afrikaanse Kollege.³ Hy skryf onder meer aan Hahn:

Hebt gij Multatuli's "Max Havelaar" gelezen, dat boek die een rilling door Nederland deed gaan? Zo niet, dan zijt gij onbekend met een van de grootste genieën van de tegenwoordige tijd, wiens naam, wat zijn karakter als mensch ook mogen zijn, eeuwig zal voortleven in de harten en hoofden van het Nederlandsch volk.

'n Mens vind dus verset teen Multatuli se kritiek op die Nederlandse koloniale politiek omdat dit kennelik die saak van die gekoloniseerde Nederlandstaliges benadeel. Wanneer dit egter hulle saak kan dien, word daar op die kwaliteit van sy skrywerskap gewys. Van der Tuuk se uitspraak toon ook dat die "genie" wel bewonderaars gehad het aan die Kaap.

Teen 1859 heers daar egter 'n spanning in die NG Kerk wat eweneens 'n rol sou speel in die resepsie van Multatuli en sy werk. Daar is naamlik groot onrus oor die invloed wat die sogenaamde "liberale" teoloë en die "rasionalisme" sou hê op Suid-

Afrikaners wat in Nederland vir predikant studeer. In reaksie rig die kerk in dieselfde jaar 'n eie kweekskool (vir predikante) op in Stellenbosch waar die “ortodokses” in die toekoms beheer kan uitoefen. By kerkampnare en onder lidmate was daar sterk verdeeldheid en onderlinge agterdog. Die “ortodokses” was gereed om te reageer op die geringste teken van “onrechtzinnigheid”. (Van Rinsum, 2006: 48-55) Selfs die liberale publikasies in Suid-Afrika het alle steun aan die “moderne teologie” ontken. (Hanekom, 1951: 230) Dit gaan dus om 'n stryd wat streng binne die kerk uitgeveg is. In hierdie situasie sou enige assosiasie met 'n figuur soos Multatuli, na wie daar in sy (wel taamlik uitvoerige) sterfberig in *De Zuidafrikaan* van 31 Maart 1887 verwys word as 'n “vijand van het Christendom”, beslis baie onstrategies gewees het.

Ook prof. Van der Tuuk se kwalifisering (“wat zijn karakter als mensch ook mogen zijn”) dui op versigtigheid. 'n Mens kan dus verwag dat Multatuliane in Suid-Afrika nie op hierdie stadium daarmee te koop sou loop nie.

Onder hulle het waarskynlik getel Thomas Francois Burgers (1834-1881), 'n Kapenaar wat sy studies in Utrecht voltooi en in 1859 dominee geword het in die pasgestigte gemeente Hanover in die Karoo. Burgers het na Nederland verwys as die plek van sy “tweede geboorte”. Dit is onwaarskynlik dat hy nie op die hoogte sou gewees het van die *Max Havelaar* nie. In 1862 word hy by die sinode aangekla omdat hy deur “die rasionalisme besmet wou wees” en hy word geskors. (Engelbrecht, 1933: 46) Hy begin 'n regspraak wat hy ook wen, maar die sinode dwarsboom die uitvoering daarvan deur jarelank nie te vergader nie. Tydens hierdie “beleg”, wat veroorsaak dat Burgers vir 'n lang tyd nie sy beroep ten volle kon uitoefen nie, gryp hy net soos Multatuli kort daarvoor die verhaalkuns as wapen aan. Tussen 1866 en 1869 (Lijphart-Bezuidenhout, 1971:13) publiseer hy sy “Tooneelen uit ons dorp”, 'n reeks “sketse” in die liberale koerant *Het Volksblad*. In die verhale maak hy gereeld toespelings op die ortodokses of plaas hulle in belaglike situasies. Van die selfingenome ortodokse dominee maak Burgers 'n Droogstoppelagtige figuur. Net soos Multatuli uit hy sy kritiek en aanklagte deur middel van verskillende karakters: 'n katkisant, sowel eenvoudige as ontwikkelde boere en – met 'n beroep op die patos van sy lesers – 'n edele sterwende meisie.⁴ Sy identiteit verskuil Burgers agter die skuilnaam “een dorpsbewoner”.

Met sy “Tooneelen” was Burgers die eerste belangrike pionier op die weg na 'n Suid-Afrikaanse verhaalkuns.⁵

3. C.J.Langenhoven (1873-1932)

“Langenhoven het my vertel dat hy in die oggend gewoonlik Multatuli gelees het en in die aand die Bybel.” So open die bekende joernalis Frederik Rompel, wat die Afrikaanse skrywer goed geken het, sy kort artikel oor die verbintenis tussen die twee skrywers vyftig jaar na Multatuli se dood (Rompel, 1951: 75) Langenhoven is dan vyf jaar oorlede.

Langenhoven het inderdaad meermale verwys na na sy respek vir Multatuli hoewel dit geen eenduidige verering was nie. 'n Mens moet trouens steeds in gedagte hou dat Langenhoven se uitsprake meesal 'n ironiese tint dra, maar dat hy ten opsigte van weinig ander skrywers as Multatuli tekens van bewondering gegee het. Uiteindelik voel hy hom gedwonge om hierdie verbintenis sterk te kwalifiseer, vergelyk onder meer:

Dis meer as eenmaal beweer – letterkundige beroepsteoriste is so gewënd geraak en gemaak om nie te weet wat hulle praat nie dat hulle enige ding sommer sê – dat ek dan sodanig onder Multatuli se invloed sou staan. Ek het Multatuli deurgelees en ek lees hom nog herhaaldelik oor en oor, nie omdat ek op verre ná met sy inhoud ooreenkom nie, maar omdat sy treffende styl en noukeurig-netjiese uitdrukkingsvorm vir my 'n intellektuele genot verskaf. (Langenhoven, VW XII: 310-311)

Enige ooreenkomste in hul skryfwyse is volgens hom egter toevallig. Ter bewys hiervan verwys hy in laasgenoemde stuk na werk van hom uit die tyd voordat hy met Multatuli sou kennis gemaak het.

Presies wanneer hy Mutatuli ontdek het, is onduidelik. Volgens die Langenhoven-biograaf, J.C.Kannemeyer (1995: 129-130), was dit in ieder geval nie gedurende sy universiteitsstudie nie. In sy nagelate boekery in sy woonhuis, Arbeidsgenot, staan inderdaad 'n vyfdelige versamelde werk van Multatuli,⁷ nagenoeg die enigste Nederlandse publikasie op sy rakke. Vir die res van die Nederlandse letterkunde het hy trouens geen goeie woord nie. Na die letterkunde wat sy dosente voorgeskryf het, verwys hy as “daardie kinderagtige ou skrywers” wat hom “tot die dood toe verveel” het en as “twak waarmee hulle gelukkig tevergeefs probeer het om my te bedwelm”. (Langenhoven, VW XII: 271, 276) Na die Nederlandse Tagtigers verwys hy as “malkunstenaars”.

Hoewel hy enige ooreenkoms met Multatuli as “toevallig” afmaak, is die saak nie so eenvoudig nie. In 1944 promoveer T.J.Heyns op 'n ouderwetse, maar gelukkig deeglike proefskrif getitel *Langenhoven en Multatuli*. Hy verwerp die begrip “invloed” weens die negatiewe konnotasies en vat dan die verbintenis soos volg saam:

By so'n studie word ons getref deur die feit dat daar dikwels soortgelyke reaksies of openbaringe by hulle op te merk is en dat hulle soortgelyke onderwerpe behandel. Die totaal-indruk dui op 'n merkwaardige geestelike affiniteit of geesverwantskap; daar is o.a. 'n soortgelyke romantiese gees; gedurige kommentaar op sulke dinge soos die spelling van die dag, oor professore en literatore; dieselfde onverdraagsaamheid by ongunstige kritiek, veral van die kant van anonieme skrywers en dieselfde gevoeligheid vir lof. Hulle opvattinge oor kuns kom dikwels ooreen, hoewel Multatuli soms letterkundig suiwerder georiënteerd is. As aforistiese skrywers toon hulle ook sterk ooreenkomste; soms wen die een dit aan pittigheid en geestigheid en dan weer die ander aan rake trefkrag, maar telkens bewys hulle met hoeveel vaardigheid hulle die wapens ironie, satire en sarkasme hanteer. Selfs op die gebied van godsdiens is daar, by groot verskille van uitkyk, tog dikwels 'n mate van ooreenkoms. (Heyns, 1944: iv)

Dit het weinig sin om Heyns se meesal oortuigende vergelykings te herhaal. Daarom word vervolgens volstaan met enkele toevoeginge.

Dit is in die eerste plek duidelik dat Langenhoven gereeld dieselfde kunsgrepe as Multatuli toepas en waarskynlik skeppend van hom oorneem. Die volgende voorbeeld van satire (as dit so genoem kan word!) is kenmerkend. Wanneer Saïdjah in die *Max Havelaar*-verhaal “Saïdjah en Adinda” ná sy lang en eensame tog Batavia bereik en ’n Nederlander nader om werk, word hy verrassend genoeg al gou aangestel. Die rede hiervoor is selfs nog meer verrassend, naamlik “omdat hij Saïdjah niet verstond”. Dit is immers veel normaler om wel met jou werknemers te wil kommunikeer. Dit blyk egter dat “men op Batavia” bediendes soek wat “nog niet zoo bedorven zijn” as diegene wat langer met Europeane in aanraking was nie. (Multatuli, sj. 193) Die leser kan uit die konteks aflei dat dit nog ’n voorbeeld is van kolonialistiese oneerlikheid. Iemand sonder ervaring van Europeane is ook sonder verweer teen hul uitbuiting.

Langenhoven laat sy hooffiguur Sagmoedige Neelsie in sy roman *Herrie op die ou tremspoor* (1925, Langenhoven, VW II: 160-162) gaan werk soek as boekhouer by ’n winkelier. Die werkgewer stel aanvanklik slegs een vereiste: “Kan jy vinnig reken?” Neelsie handel die berekeninge wat aan hom voorgelê word “soos die blits” af waarna dit die winkelier se medewerker twee uur kos om dit na te sien. Dan kom die verrassing: “sekuurheid” is hier ’n “diskwalifikasie”. Die beginsel wat heers is dat alle berekeninge foutief moet wees in die guns van die besigheid. Die winkelier wys Neelsie tereg as hy verwys na “falsiteit” want “in besigheid gebruik ’n mens nie sulke lelike woorde nie”: “Dis nie valse dinge nie, dis foutjies. Errors, mistakes. En wat die klandisie betref, nege uit die tien is te lui om ooit hulle rekenings na te gaan. Die een wat die fout kry kom hier kla en dan skop ek, voor hom, ’n geweldige baan op met my boekhouer en ek skeur bosse van my hare uit van spyt. Dís die manier om besigheid te dryf.” (Langenhoven, VW II: 169-170)

Dié kunsgreep van satiriese ommekering is uiteraard nie beperk tot die twee skrywers nie, maar dit is aanneemlik dat Multatuli hier Langenhoven se model vorm.

Langenhoven se rol as taalstryder het vir hom ewe veel roem verwerf as sy skrywerskap. Trouens die twee aspekte is nie te skei nie. Sy skrywerskap staan volledig in diens van die taalstryd en is daarop gerig om die Afrikaanssprekende te leer lees. ’n Mens sou sy passie vir die regte van die Afrikaanssprekende kon vergelyk met Multatuli se stryd vir die Javaan. Een van die merkwaardige sake in dié verband is dat Langenhoven eers “omstreeks April of Mei 1910” (Kannemeyer, 1999: 236) definitief bekeer raak tot Afrikaans en dan tot die stryd toetree. Hy bring ’n beslissende wysiging in die taalstryd, naamlik deur “anders as die ander taalstryders, sy stryd teen Nederlands te rig, nie teen Engels nie”. (Kannemeyer, 1999: 238) Nederlands is op daardie stadium dikwels nog op ’n vreemde wyse as sinoniem met Afrikaans gebruik en het in werklikheid Afrikaans uit hoër funksies geweer. Hieraan was veral die Afrikaanssprekende elite aandadig. Aanhangers van Engels as enigste ampstaal

wat hom aanvanklik toegejuig het omdat hulle in hom 'n medestander gesien het, het in die proses 'n enorme vergissing begaan. Hy het naamlik bedoel om Afrikaans uit te bou tot 'n waardige tweede ampstaal.

Wat tot die ommekeer by Langenhoven aanleiding gegee het, is steeds onduidelik. Sy basiese argument in die verband toon egter wel 'n belangrike ooreenkoms met 'n bepaalde argumentering van Multatuli.

Multatuli trek verskeie kere te velde teen die skoolmeesters, *colloquia-docta*-professore en ander taalgeleerdes wat met hul "malle verwaandheid" sowel spelling as styl oorheers (in die geval by monde van "oom Sybrand" in *Ideën*, Multatuli, VW II: 62) En verder: "Wat niet geschuurd, geschaafd, gevyld, gelikt en ... bedorven is, deugd niet, in 'y oog van die heeren".

Elders word toegevoeg: "Onze conventionele schryftaal is, voor een groot gedeelte leugen". (*Van Liberalismus*, Multatuli, VW V: 375) Dit kom omdat die sogenaamde taalkenners nie besef dat 'n taal "ontstaat" en nie "gemaak" word nie. So word die volk benadeel, bedrieg, dom gehou en agtergestel, vgl.:

Is het geen stellig kwaad, dat de ooren des volks, dat de smaak der jeugd, dat het gezonder verstand van allen wordt bedorven door de parasieten van "het woord?" (Multatuli, VW V :381)

En:

Is het geen kwaad het volk over te laten aan bedrog? Het onvatbaar maken voor waarheid? Het laten biologieeren tot niet-verstaan, tot niet-denken, tot niet-begrypen, tot stompzinnige tevredenheid met dit alles? (Multatuli, VW V: 382)

In watter mate Langenhoven hiervan kennis geneem het, blyk uit 'n oordeel wat hyselfoor die Nederlandse skryftaal uitspreek. Die "Hollander" is volgens hom die interessanste mens as hy sy eie taal praat of in 'n vreemde taal skryf. Sy letterkunde moes ook die boeiendste ter wêreld gewees het. "Maar sy skryftaal is deur sy menigvuldige doktore en professore ontsiel geword met 'n oneindigheid van kunsmatige belemmerings. Voor hy durf om te begin om te skryf moet hy op sy skole en hoë skole geleer word om te verlear om sy kragtige en kleurrike lewende spreektaal op papier te sit." (*Die Burger*, 15.10.1928)

Konsekwent het hy ook 'n stryd gevoer teen Suid-Afrikaanse neerlandici wat vanuit hul Nederlandse geleerdheid 'n invloed op die ontwikkeling van Afrikaans wou uitoefen. Heyns (1944: 217b) wys ook op die volgende uitspraak van Langenhoven: "n Taal word dikwels van onderaf opgebou en van bo af bederwe."

Die ontwikkeling van die volk se eie taal sou volgens hom outomaties die ontwikkeling van die volk self beteken. Die uitlewering aan die vreemde taal Nederlands (en ook Engels) muilband die hele land. In een van 'n reeks stelling beklemtoon hy in 1914: "Ons intellektuele lewe kwijn omdat hij uitgesluit is van samehang met ons

alledaagse gedagte-gang en gedagte-uitdrukking” (Langenhoven, VW XII: 370) Elders in dieselfde jaar beklemtoon hy: “Ons beroof ons skrywers van talent en ons lesers van belangstelling.” Die volk se kosbare erfenis wat ontgin moet word, word so “nie net agtelosig verwaarloos nie, maar opsetlik afgesluit onder strenge waarskuwing: ‘Geen Toegang. Op las van die Staatsman, van die Leraar, van die Onderwyser’.” (Langenhoven, VW X:49-50) (“Leraar” verwys hier na dominee.)

Wanneer ’n teologie-professor hom aanval omdat die invoer van Afrikaans in die laer skool die probleme met die verstaanbaarheid van Nederlands in die kerk sal vererger, slaan Langenhoven onmiddellik toe met die volgende: “Mij dunkt het geen gering zelfverwijt voor een Kerk om bij monde van haar hoogleraar te belijden dat haar arbeid heeft bestaan uit het verkondigen van onbegrepen lessen.” (Langenhoven VW XII: 383)

Langenhoven se siening dat die Afrikaanssprekende in die kern van sy ontwikkeling en skeppingsvermoë verlam word deur uitlewering aan ’n vreemde taal, is dus slegs ’n klein stap verwyder van Multatuli aanwysing van die taal-*parasiete* as bedrieërs van die volk. ’n Mens kan dus aanneem dat Multatuli die magtigste stryder vir Afrikaans ten minste help besiel het.

Op 11 Desember 1922 publiseer Langenhoven ’n aangepaste Afrikaanse vertaling van Multatuli se “Kruisprook” uit die *Minnebrieven* (Multatuli, VW II: 106-114) in sy gewilde rubriek “Aan stille waters” in *Die Burger*. Dit is ’n gedig uit die perspektief van Jerusalemse volksmense wat die kruisiging van Jesus as slegs vermaaklike skouspel sien. Die openingsreëls is sowel provokatief as veelseggend: “Hoera, hoera voor Golgotha!”. Langenhoven laat die toepassings op die misstande in Nederlands-Indië weg.

Dit lei tot ’n skerp reaksie in *De Kerkbode* (20 Desember). Volgens die redakteur het verskeie lesers gekla oor die gedig, iets wat die redaksie ondersteun want “zulk een voorstelling is kwetsend voor iemand die met eerbied en ontzag vervuld is voor Jezus Christus, die eenmaal de levende en de doden oordelen zal”. Multatuli word genoem “’n ongodsdienstige mens” en “selfs vijandig tegen de christelijke godsdienst”. Dan volg ’n broederlik-vermanende slot: “Mnr.Langenhoven, die een van onze meest geniale schrijvers is, zal, wij houden ons daarvan overtuigd, niet gaarne willen kwetsen en in de toekomst zeker voorzichtig zijn.”

Anders as Multatuli is Langenhoven wel godsdienstig, maar hulle deel ’n weersin in skynheiligheid. ’n Frontaanval op die kerk is vir Langenhoven uitgeslote, maar om te swyg ook. Hy antwoord in *Die Burger* (30 Desember) en beklemtoon ’n kern-element in die gedig, naamlik dat die volk (die gewone mens) vir wie Christus sy lewe opgeoffer het en wat hy liefgehad het, terselfdertyd sy mees onverbiddelike vervolgers was. Hy erken Multatuli was inderdaad “’n volslae godloënaar”, maar selfs hy is “as diepvoelende kunstenaar” deur hierdie ongelukkige feit “tot in sy diepste ontroer”. Met die gedig bied Multatuli die leser ’n ongekende ervaring. Langenhoven verwys ook na die kerkhervormer Johannes Hus wat deur sy kollegas tot die brandstapel gevonnissen is. En na ’n ou moedertjie wat ywerig hout help aandra het teen iemand

wat in werklikheid homself geoffer het vir mense soos sý, asook Hus se beweerde opmerking oor haar: “O, heilige onnoselheid!”

Langenhoven se suggestie is duidelik: nie slegs Multatuli word hier ontereg deur *De Kerkbode* aangeval wanneer hy wel ’n vir christene waardevolle bydrae lewer nie, maar ook hy wat Langenhoven is. Net soos in die geval van Hus is so’n situasie egter nie vreemd aan die Christelike kerk nie. Hy voeg toe dat die redakteur kennelik nie behoorlik verder gelees het nadat hy die naam Multatuli gesien het nie.

Hierby laat hy dit nog nie. Hyself, sluit hy af, het nog nooit *De Kerkbode* vermaan nie, selfs nie toe sy werk vir die blad so “onbesproke gelyk het dat hy dit verenigbaar gevind het met sy eie regsbesef om stelselmatig my kopiereg te oortree nie”. En dan, in kennelike verwysing na die redaksie se indirekte dreiging met die Laaste Oordeel: “Wij struikelen allen in vele’ – ek die meeste van almal. Maar – tog almal van ons sal al swaar genoeg by die verantwoording verby kom as elkeen sy volle aandag aan die eise van sy eie diens bestee”...

Langenhoven verdedig dus hier nie slegs Multatuli nie, maar slaan ook op sy aanvaller toe in Multatuliaanse styl!

Net soos Douwes Dekker bedien Langenhoven hom van ’n sprekende skuilnaam wat al gou ’n ander funksie vervul deurdat dit deel word van die literêre werk self. Dekker se Multatuli (“ik heb veel geleden”) vorm as’t ware ’n volgehoue getuigskrif vir ’n heldhaftige stryder wat onbevreesd staan vir wat reg is. Langenhoven se Sagmoedige Neelsie is ’n vriendelike naam waardeur eweneens ’n lydsaamheid gesuggereer word, maar wat terselfdertyd ’n knipoog gee na die ingewyde leser. Dié weet immers agter hierdie vriendelike front skuil ’n gevaarlike polemikus en skerp debatteerder. Dit skuif by implikasie die skuld vir moontlike konfrontasie af op die ander partye. Onder meer die verwoestende tog met Herrie en die trem deur Oudtshoorn en die kamtig verbaas- onskuldige houding van Neelsie in *Sonde met die bure* dui egter ook ’n ander nuanse aan, naamlik dié van selfspot. Kannemeyer (1995: 387) noem dit tereg “hoogstens ’n satiriese rookskerm”.

Dit is deel van ’n literêre spel met die herkenbare werklikheid waarmee beide skrywers besig is. ’n Aspek daarvan is wat genoem kan word ’n mitologisering van die familie.

Multatuli se *Max Havelaar* is ’n roman wat die lot van die onderdrukte Javane aan die orde wil stel, maar ook die verhaal oor die lot van meer as een gesin. Die gesin van Havelaar, wat vir regverdigheid stry en finansiële daaraan ten onder gaan, word gestel teenoor die gesin van Droogstoppel wat juis deur sy stompsinnige gewetenloosheid groot welvaart beleef. Sowel Max as sy vrou, Tine, het spreekwoordelike status bereik in die Nederlandse taalgebied en selfs meer nog Droogstoppel, die handelaar in koffie wat hom slegs tot sy besigheid wil beperk en vasklou aan sy selfbevoordelende kortsigtigheid. En dan is daar ook die amptenaar met die eweneens veelseggende naam: Slijmering. Ook die gesinne waartoe Saïdjah en Adinda behoort kry ’n sprekende rol.

Langenhoven maak sy Vrou-tjie- en Engela-figure op soortgelyke wyse tot vername

figure in sy oeuvre wat uiteindelik volksfigure sou word – wel sonder die ellende van Multatuli se held en heldin. Daar is in hierdie opsig dus ’n voortdurende deureenhaal van feit en fiksie wat die leser dwing tot ratse bewegings om by te bly. Hoewel beide skrywers vir die gewone mense wou skryf, het hulle kennelik hoë verwagtinge gehandhaaf van dié se intelligensie.

Ook wat die hantering van vertelsituasies betref, is daar ooreenkomste aan te wys. Volgens A.H. de Vries (1989: 19) is: “Die stem van ’n selfbewuste verteller wat bewus is van sy gehoor en wat voorsiening maak vir hulle (...) van die begin af in Langenhoven se werk aanwesig”. Dit verhoed hom nie om die vertelsituasie juis te kompliseer nie. De Vries analyseer die spookverhaal “Bouval op Wilgerdal” en wys uit: “Daar’s ’n verteller, ’n ‘outeur’, Gideon H.H. Koertzen én daar is ’n redigeerder, C.J. Langenhoven”. Dit word hier as middel ingespan om geloofwaardigheid te versterk. Weer bied Multatuli ’n model. ’n Meer gekompliseerde vertelsituasie as sy *Max Havelaar* is moeilik te bedink. Hy stel in sy roman die een verteller na die ander aan die woord. In die proses word hy een van die eerste skrywers wat die tegniek van die onbetroubare verteller (Droogstoppel) uitbuit. Hy laat ’n redakteur, die romantiese Hamburger, Stern, met die dokumente omgaan. Dan dank hy hom op die voorlaaste bladsy af: “Genoeg mijn goede Stern. Ik, Multatuli neem de pen op. Gij zijt niet geroepen Havelaar’s levensgeschiedenis te schrijven. Ik heb u in het leven geroepen (...)” Multatuli onthul vervolgens met woede sy werk aan die koffiehändler Droogstoppel vir wie hy nou eweneens stilmaak: “Ik heb u geschapen, ... gij zijt opgegroeid tot een monster onder mijne pen, ... ik walg van mijn eigen maaksel, ... stik in koffij, en verdwijn!” (Multatuli, sj.: 236) Hierteenoor staan Langenhoven se veel meer glimlaggende ironie, ’n spot wat egter net so hard kan slaan.

4. C.Louis Leipoldt (1880-1947)

’n Tweede Multatuliaan wat ’n deurslaggewende rol sou speel in die oplewing van die Afrikaanse letterkunde in die begin van die 20ste eeu was C. Louis Leipoldt, eweneens digter, romansier, dramaturg en joernalis.

Hy het opgegroeï in ’n ouerhuis met ’n spesiale band met Java. Sy ouers – beide Suid-Afrikaners – was voor sy geboorte sendelinge op Soematra. Hy is self egter iets meer as ’n jaar na hul terugkeer in Suid-Afrika gebore. Terwyl hyself altyd gesteld was op sy verbintenis met die Ooste (Kannemeyer, 1999: 25, 30) het hy dus in ’n ouershuis grootgeword waar soms Bataks gepraat is. Volgens die Leipoldt-biograaf J.C. Kannemeyer (1999: 74) was “Multatuli se *Max Havelaar* en sy *Minnebrieven* (...) aan sy ouers goed bekend en die verhaal van Saïdjah en Adinda kon hy oor en oor hoor”.

Dat dit nie gebly het by ’n ervaring van “mooi verhaale”, iets waarteen Multatuli so gekant was nie, blyk onder meer uit Leipoldt se vermelding hoe hy as jongeling die Rooms-Katolieke priester en bekende natuurkundige Friedrich Carl Kolbe soms getreiter met vrae uit die *Ideën*. (Kannemeyer, 1999: 105)

Jare later sou hy die verhaal van Saïdjah en Adinda vertaal en verwerk vir ’n opname in

'n Afrikaanse skoolboek. (Kannemeyer, 1999: 531-532) Hy probeer hard om Multatuli te deel met sy Engelstalige intellektuele vriende. Onder die beste van die artikels wat hy volgens Kannemeyer tydens sy Londense verblyf in Britse blaaie publiseer, tel "Multatuli and the *Max Havelaar*" in die *Westminster Review* van Oktober 1903. Kannemeyer wys onder meer op Leipoldt se raak beskrywing van die roman se hibriediese struktuur, lank voordat enige Nederlandse kritikus sover gekom het: "It had no conventionality. It belonged to no particular set, for it was neither the word of a romanticist, nor by its aggressiveness and by the singular originality of its character and style." Die Leipoldt-versameling by die Universiteit van Kaapstad bevat 'n handgeskrewe manuskrip van 80 bladsye waarin hy 'n eerste gedeelte van die *Minnebrieven* in Engels vertaal.

In die Leipoldt-oeuvre vind hierdie verbintenis op minstens drie maniere neerslag: as etiese element, as literêre tema en as literêre model.

Kon 'n Suid-Afrikaanse skrywer in die 20ste eeu Multatuli bewonder sonder om die protes teen die voortsetting van koloniale verdelings in die samelewing oor te neem? Toegegee, die spesifieke stelsel in Nederlands-Indië het nie in Suid-Afrika bestaan nie en 'n mens kan ook byvoeg dat Multatuli nie teen kolonialisme as sodanig gekant was nie, eerder teen die manier waarop dit toegepas is.⁸

Leipoldt se eerste proef as polemikus beantwoord al die vraag. Op 24 September 1896 (hy is dan 15!) publiseer hy 'n lang brief in *The Cape Times* onder die skuilnaam Forsythe W. Bancombe. Hy reageer op 'n berig in *Ons Land* waarin beweerd word die twee blanke bevolkingsgroepe in Suid-Afrika moet saamwerk om "het swarte baas te raken". Hy val veral die Nederlandssprekende deel van die bevolking aan oor die idee dat tussen mense onderskei kan word op grond van huidskleur en waarsku: "The nation who puts a restriction on freedom will ere long cease to be a nation. The man who has no love for his fellow creature – the man who, moreover, despises his comrade and contrives in the long struggle of life to hamper and handicap him as much as possible, who could give all he can to see his comrade rooted out and left to perish...that man has not the right to be called a man." Hy loop 'n eeu vooruit op die geskiedenis as hy sy landgenote uitdaag met die woorde: "Let us be worthy of that honour, and let us show our worthiness by carrying out the principle of equal rights and equal freedom for black and white alike!" (Kannemeyer, 1999: 97-98)

Teen 1909 skryf hy in 'n private brief aan sy weldoener en mentor dr. Bolus met verwysing na die *Max Havelaar*: "Multatuli grows on me every time I read him". (Kannemeyer, 1999: 263) In een van sy eerste prosawerke, die op liggaamlike en geestelike gesondheid gerigte *Praatjies met die Oumense* (1918), put hy telkens uit onder meer *Vorstenschool*. (Leipoldt, 1918: 5) In sy *Uit my Oosterse dagboek* (1932, gegrond op sy reis na Java in 1912) kom hy terug op die ook deur Mutatuli gekritiseerde "kultuurstelsel" (landboubeleid) waaroor hy besluit dat dit "'n verkeerde, onetiese en deurgaans onregverdigde manier van ontginning van 'n land was".⁹ Hy voeg dan by: "Ons het, in ons eie Transvaal, 'n Plakkerswet, wat in sekere mate net dieselfde gedwonge arbeid voorskryf aan inboorlinge as dié wat Van den Bosch met soveel ekonomiese

sukses en soveel etiese mislukking op die land onder sy heerskappy afgedwing het.” (1932:89-90) Louise Viljoen (1996:64) wys daarop dat Leipoldt se boek verskyn het teen die agtergrond van ’n verkiesingsoorwinning deur genl. Hertzog se Nasionale Party in 1929 waarin verset teen groter rassegelykheid ’n belangrike rol gespeel het en daarom val die volgende uitspraak in die boek eweneens op: “Een van die allergrootste vrae wat die Afrikaner homself moet afvra, is in hoever hy die sedelike reg het om in ’n land met ’n gemengde bevolking ’n afsonderlike politiek uit te voer waarin die inboorling nie regstreeks ’n aandeel of seggingskap het nie”.¹⁰ (1932:199) Viljoen wys uit hoe hy hom egter duidelik in sy formulering en selfs keuse van materiaal laat inperk deur sy veronderstelde konserwatiewe leserspubliek. Waar Multatuli dus met aggressie op die probleem afaan, plaas die latere Leipoldt ’n wag voor sy mond.¹¹

Op 16 Augustus 1946 (8 maande voor sy dood) spreek Leipoldt nogeens sy bewondering uit vir Multatuli, weer in etiese terme (Kannemeyer, 1999: 646):

There is perhaps in all modern literature no better or more eloquent exposition of democratic ideals as well as of the obligations of those who profess to subscribe to them, than the impassioned writings of Eduard Douwes Dekker. Throughout his life, in all his books, he pleaded for recognition of the fundamental truth that whatever wrong is done to the humblest and the weakest, that wrong is done to all and each of us and that the basest of men are those whose love of right is solely for themselves or their country and not for all their race.

Multatuli word ’n literêre tema in dieselfde gees in Leipoldt se gedig getitel “Aan Multatuli” wat deel vorm van die afdeling “Uit my Oosterse dagboek” in sy bundel *Uit Drie Wêrelddele* (1923):

Kind van die noorderwêreld, waar die kou
 Van winter weerga vinde in ’n volk
 Wat kalm bly as jy kokend is en flou
 En nie jou taal verstaan nie sonder tolk!
 Die warmer Ooste, waar die son ontstaan,
 Het jou tot man gemaak, en van jou hart
 Die ys-gekorste kettings afgeslaan,
 En jou geleer daar lê ook vreug in smart,
 En in ellende grootsheid. Ek, as een
 Met wie die Ooste ook gepraat het, gee
 Hier, waar Adindas spook by maanlig ween
 Oor Sâidjahs graf in eensaam-stille wee,
 My huldegroet aan jou as blyk daarvan,
 Apostel, hoëpriester, lyder, Man!

Die gedig is dus ’n huldeblyk aan Multatuli wat vir Leipoldt onafskeidbaar verbonde is aan Nederlands-Indië. Multatuli is vir hom iemand wat deur sy verbintenis met die

Ooste die kilheid van Noord-Europa ontgroei het en ontwikkel het tot “man”. Met “man” word hier kennelik bedoel “egte of ware mens”. Wanneer “man” as slotwoord herhaal word, word dit met ’n hoofletter geskryf. By implikasie het Multatuli dus deur sy menslikheid ook goddelike status verwerf.

Die belangrikste geval waar Leipoldt ten opsigte van sy skeppende werk ’n skatpligdigheid aan Multatuli erken, is in verband met sy dramatiese monoloog “Oom Gert vertel” in sy debuutbundel *Oom Gert vertel en ander gedigte* (1911). Dit is ’n klassieke gedig in die Afrikaanse letterkunde en het trouens help bevestig dat die “keukentaaltje” wel draer kan wees van hoër gedagtegoed. In ’n brief aan Albert Verwey wat lank in Suid-Afrika onbekend was, meld Leipoldt dat Multatuli se “Golgotha” “als maat voor wat ik wou bereiken” gegeld het. “Golgotha” verwys na dieselfde “Kruissprook” uit die *Minnebrieven* waarvoor Langenhoven sou bots met *De Kerkbode*. Die verwantskap tussen die twee gedigte is elders in ’n aparte artikel bespreek. (Van Zyl, 1999) Daarom word hier nie verder daarop ingegaan nie. Hoewel “Oom Gert vertel” ’n onafhanklike meesterwerk genoem kan word, is daar inderdaad verskeie tegniese ooreenkomste. Bekyk ’n mens die interpretasieprobleem in “Oom Gert vertel” in die lig van die Multatuli-voorbeeld, raak ’n belangrike aksentverskuiwing moontlik ten opsigte van die veel gedebatteerde leesvoorstelle deur Leipoldt-kritici. Die Multatuli-tema dat daadloosheid teenoor onreg neerkom op immoraliteit blyk naamlik eweneens toepaslik op “Oom Gert vertel”.

Die gedig bied genoeg bewys daarvan dat Multatuli op ’n kritieke stadium in die geskiedenis van die Afrikaanse poësie ’n rigtinggewende funksie vervul het in die werk van wat een van sy belangrikste figure sou word.

Ander ooreenkomste met Multatuli is ook aan te wys. Net soos Langenhoven huiwer hy nie om toe te tree tot polemieke nie. Hy pak politici aan en ook die kerk – anders as Langenhoven doen hy dit as nie-Christen. As hy hom ’n keer vererg vir Kapenaars skryf hy in die Transvaalse *De Volksstem* (9.2.1924) oor hul “self-tevredenheid, die smoesige droogstoppelagtige ingenomenheid met hulself en met alles wat Kaaps is”! (Kannemeyer, 1999:470) Dit verras ’n mens daarom nie dat die twee Multatuliane ook by geleentheid bots. In 1925 verkry Afrikaans byvoorbeeld, mede deur Langenhoven se inspanning, amptelike status (nadat hy reeds eerder gehelp het om dit ’n onderwysmedium op skool te maak). In 1926 stel Leipoldt dat die taal te vroeg as onderwysstaal ingevoer en Nederlands as voedingsbron onnodig vroeg daarvan afgesny is. ’n Snyderende verwysing na “teenswoordige taal-jingoes” is kennelik bedoel op Langenhoven! (Kannemeyer, 1999:474)

5. Multatuli-uitgawes

Dit is moeilik om na te spoor wanneer Multatuli die eerste keer die universitêre neerlandistiek in Suid-Afrika binnegedring of die skoolonderwys bereik het. J.C. Steyn (1998:55) vermeld dat die *Max Havelaar* in 1925 onder die voorgeskrewe boeke tel wat N.P. van Wyk Louw in sy tweede jaar aan die Universiteit van Kaapstad moes

lees. Vir 'n Suid-Afrikaanse uitgawe moes tot 1942 gewag word wanneer die invoer van Nederlandse boeke weens die Duitse besetting van Nederland en die Japanse besetting van Nederlands-Indië onmoontlik word. Dit val volgens die letterkundige G.D. Dekker saam met “die sterk aangetrokkenheid tot die Nederlandse literatuur wat hom die afgelope jare in ons land openbaar”. Hy voeg by: “Ons jongste digkuns het hierin 'n groot rol gespeel”. (Dekker, 1942: 175) Hy verwys hiermee na die belangrike vernuwing in die Afrikaanse digkuns deur die sogenaamde Dertigers. Die Pretoriase uitgewery J.van Schaik bring binne 'n kort tyd nie minder nie as twee reekse Nederlandse boeke op die mark. Die agtste deel van die reeks, getitel “Van stamverwante bodem”, is 'n *Bloemlesing uit die werke van E.Douwes-Dekker (Multatuli)*. (1942)

Vir die Suid-Afrikaanse neerlandistiek van 1942 tel Multatuli dus steeds onder die Nederlandse klassieke waarmee studente benader kan word. Die boek van 282 bladsye word ingelei deur die Pretoriase literator Tj. Buning. Daarin word die skrywer se lewe en werk bespreek. Dan volg dele uit die *Max Havelaar*, die tweede bedryf van *Vorstenschool*, enkele dele uit die *Ideeën*, terwyl die meeste ruimte afgestaan word aan *Woutertje Pieterse*. In 'n resensie spreek T.J. Heyns (1943: 26-27) tereg sy spyt daaroor uit dat die *Minnebrieven* heeltemal nie figureer nie. Hy wys ook op die uiters beperkte keuse uit die *Ideeën*.

Buning stel Douwes Dekker bekend as “een van die grootste Nederlandse prosaskrywers” en “'n man wat 'n ontsaglike invloed op sy volk sou uitoefen”. (1942:7) Hoewel hy waarsku teen onnodige aandag aan 'n skrywerspersoon, gee hy tog 'n kort beskrywing van “Multatuli as mens”. Hy besluit uiteindelik “Om 'n billike oordeel oor die mens Multatuli te vel, is bykans onmoontlik”. (23) Onder die teenstrydighede in sy karakter wat hiertoe bydra, tel die volgende: “Nie in staat om sy eenvoudige kasboek as amptenaar in orde te hou nie, wou hy die hele maatskaplike balansstaat van reg en orde optrek”. As skrywer wys hy Multatuli aan as “saam met Bilderdyk, die enigste *volledige* verteenwoordiger van die Romantiek in Nederland”. (24) Buning toon wel sy afkeer van “onsmaaklikhede” in Dekker se liefdeslewe, maar behandel andersins sy werk met professionele neutraliteit. Hy sorg vir skaars verskuilde waarskuwings aan moontlike konserwatiewe lesers. Vgl. die volgende: “Sy growwe spot en hoon met die ortodoks-godsdienstige (...) gee dikwels blyk van 'n gebrek aan goeie smaak”. (26) En oor die skrywer se geneigdheid tot skerp kontraste sê hy: “Dit maak Multatuli se werk soms skadelik en selfs gevaarlike lektuur vir onoordeelkundige en onontwikkelde lesers”. (26) Ook die seleksie dui daarop dat Buning hom ingedek het teen die soort reaksie waarmee Langenhoven indertyd met “Kruissprook” te make gekry het.

In ieder geval is Multatuli in die jare veertig nog belangrik genoeg vir die Suid-Afrikaanse neerlandistiek om as klassieke skrywer op universiteite te figureer. In hoeverre die bloemlesing intelligente lesers gelok het om ook die verskillende uitgawes van sy versamelde werke, indertyd ruim beskikbaar in universiteits- en openbare biblioteke, te gaan lees, is moeilik agterhaalbaar. Die belangstelling in Multatuli in die jare veertig blyk ook uit T.J.Heyns se genoemde proefskrif oor *Langenhoven en*

Multatuli (1944), 'n werk waaruit 'n deeglike kennis van sowel die versamelde werke as die sekondêre literatuur blyk. Buning se bloemlesing is trouens nie die enigste vorm waarin Multatuli op hierdie stadium Suid-Afrikaanse lesers bereik nie. In 1942 verskyn S.J.du Toit ('n inspekteur van onderwys) se bloemlesing *Land en zee, Nederlandse verhale vir Afrikaanse skole*. Dit bevat twee Multatuli-verhale: "Saïdjah en Adinda" en "Het sprookje der Inca's". Scholtz en Lategan neem "De Japanse steenhouwer" op in hul *'n Bloemlesing van Nederlandse Verhale* wat in 1954 verskyn en minstens 6 drukke beleef. P.C.Schoonees neem eweneens "De Japanse steenhouwer" op in sy *Uit de Nederlandse Verhaalkunst* wat in 1954 verskyn en in 1972 'n tweede druk beleef.

Aldrie bogenoemde bloemlesings is deur duisende skoolleerlinge en studente gebruik en dit staan dus vas dat die naam Multatuli tot in die jare sewentig nog taamlik bekend was in Suid-Afrika. Dit val op dat Schoonees in 1954 Multatuli se verhaal insluit by sy uitspraak oor sy bloemlesing, naamlik dat "boekagtige en ouderwets-deftige taal (...) daarin nie voor(-kom) nie". Desondanks maak juis die taal en styl die skrywer se werk waarskynlik tans moeilik verteerbaar vir Suid-Afrikaanse studente.

Die vernuwing van die jare Dertig in die Afrikaanse letterkunde (veral poësie) skep dus 'n groter vraag na die Nederlandse klassieke en stimuleer groter en kleiner teksuitgawes uit Multatuli se oeuvre. Die volgende groot vernuwing, dié van die jare Sestig, val daarteenoor saam met die geleidelike verdwyning van sy werk uit die Suid-Afrikaanse bewussyn. Onder meer kan dit daaraan toegeskryf word dat dit nou gaan om 'n vernuwing in die Afrikaanse prosa waarteenoor 19de eeuse Nederlands heel ouderwets ervaar word. Multatuli moet bowendien nou meeding met na-oorlogse Nederlandse skrywers wat in dieselfde gees skryf as hul Suid-Afrikaanse tydgenote. Onder hulle tel van sy eie literêre erfgename, soos Willem Frederik Hermans van wie verskeie boeke uiteindelik in Suid-Afrika uitgegee sou word. 'n Poging om in die jare tagtig tog nog die *Max Havelaar* in dieselfde reeks (Academica) as onder meer Hermans se werk uit te gee, slaag nie omdat neerlandici 'n gebrek aan belangstelling toon.

In sy studie *Aspekte van die nuwe prosa* wys André P. Brink, die belangrikste poëtikale begeleier van die Suid-Afrikaanse Sestigters, wel die *Max Havelaar* aan as een van die voorlopers van "die nuwe roman". (Brink, 1967: 32-33) Dit is daarom nie verbasend nie dat in twee van die vernaamste latere anti-apartheidsromans (Brink se *'n Droë wit seisoen*, 1979, en John Miles se *Kroniek uit die doofpot*, 1991) daar sprake is van dokumente wat lyk op "de pak van Sjaalman" in die *Max Havelaar*.

In 1997 keer die naam Multatuli weer terug op die Suid-Afrikaanse literêre toneel met die verskyning van die gewese Sestiger, Elsa Joubert, se *Gordel van smarag, 'n reis met Leipoldt*. Joubert is trouens die Suid-Afrikaanse skrywer met die sterkste aanspraak daarop dat 'n roman van haar die politieke omwenteling van 1994 help moontlik maak het. Haar *Die swerfjare van Poppie Nongena* (1978) ruk naamlik alle sluiers af tussen die blanke publiek en die lydende swart individu. Dit wel sonder die direktheid en heftigheid van die *Max Havelaar*.

Hoewel die titel *Gordel van smarag* reeds die naam Multatuli oproep, kyk Joubert oor

Leipoldt se skouer na sy werk. Dit is 'n reisboek, haar sewende en myns insiens nie haar beste nie. Dit word egter positief ontvang.

Dit gaan om 'n georganiseerde reis wat nie presies Leipoldt se roete volg nie. In die boek word sowel sy *Uit my Oosterse dagboek* as sy ongepubliseerde Engelse manuskrip en dagboeke daarvoor egter bygehou. Hierin vind sy versterking vir die besef dat Leipoldt “gedrenk was in Dekker se werk”. (11) In die loop van die reisverslag gee sy daarom 'n samevatting van die *Max Havelaar* en kom sy ook apart terug op die Saïdjah en Adinda-geskiedenis. Beide Multatuli en Leipoldt is vir haar “kampvegters vir die lydendes”. (75)

Dit bring haar by 'n kernvraag: “Miskien was Leipoldt nie genóëg deurdrenk van Multatuli nie! Kon Leipoldt óns Multatuli gewees het? Daar in die jare twintig, dertig...” (36) “Miskien, 'n baie groot miskien, sou iets van die onheile van apartheid en die verskriklikhede van die Rasseregistrasiewet, die Ontugwet en die Wet op Gemengde Huwelike ons gespaar gebly het”. (1997:85)

Hiermee bring Elsa Joubert dus nie alleen opnuut Multatuli onder die aandag van die Suid-Afrikaanse leser nie. Sy formuleer aan die hand van Leipoldt 'n post-apartheid versugting waarmee hierdie artikel beëindig kan word: Al het die Afrikaanse Letterkunde wel deeglik kennis geneem van Multatuli, al was sy werk en idees rigtinggewend in bepaalde opsigte, is hy tot skade van iedereen nie deur sy invloedryke volgelinge toegelaat om sy volle bydrae te maak nie.

Universiteit van Wes-Kaapland

Bibliografie

- Brink, André P.** 1967 *Aspekte van die Nuwe Prosa*. Pretoria/Kaapstad: Academica.
- Brink, André P.** 1979 *'n Droë wit seisoen*. Emmerentia: Taurus.
- Buning, Tj.** 1942 *Bloemlesing uit die werke van E. Douwe-Dekker (Multatuli)*. Pretoria: J. L. Van Schaik Bpk.
- Burgers, T.H.** 1993 *Tonele uit ons dorp*. Kaapstad: Africana Uitgewers.
- Dekker, G.** 1942 Nederlands, In: *Ons Eie Boek*, Desember.
- De Vries, A.H.** 1989 *Kortom*. Kaapstad/Pretoria: Human & Rousseau.
- Du Toit, S. J.** 1942 *Land en zee, Nederlandse verhale vir Afrikaanse Skole*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Engelbrecht S. P.** 1933 *Thomas Francois Burgers*. Pretoria/Kaapstad: J.H. de Bussy/H.A.U.M. v/h Jacques Dusseau & Co..
- Francken, E.** 1992 *Antipode 1*.
- Francken, E.** 1999 Multatuli in Zuid-Afrika. *Over Multatuli 42*.
- Hanekom, T. N.** 1951 *Die Liberale rigting in Suid-Afrika, eerste deel*. Stellenbosch: Christen-Studentevereniging-Maatskappy.
- Heyns, T. J.** 1943 Nederlands. In: *Ons Eie Boek*, Maart.

- Heyns, T.J.** 1944 *Langenhoven en Multatuli*. Ongepubliseerd proefskrif. Universiteit van Stellenbosch.
- Joubert, E.** 1978 *Die swerfjare van Poppie Nongena*. Kaapstad: Tafelberg.
- Joubert, E.** 1997 *Gordel van smarag*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J. C.** 1995 *Langenhoven, 'n lewe*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J.C.** 1999 *Leipoldt, 'n Lewensverhaal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Langenhoven, C. J.** 1973 *Versamelde werke*. Agste uitgawe. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Bpk.
- Leipoldt, C.L.** 1918 *Praatjies met die oumense*. Pretoria: Suid Afrikaanse Boekwinkel.
- Leipoldt, C. L.** 1932 *Uit my Oosterse Dagboek*. Kaapstad: Nasionale Pers Bpk.
- Leipoldt, C.L.** 1948 *Uit drie wêrelddele*. agste hersiene druk. Kaapstad: Nasionale Pers Bpk.
- Lijphart-Bezuidenhout, T.** 1972 Onderveldse dorpsstonele waar niemand van weet of praat, In: *Standpunte XXV*, nr.4 april.
- Miles, J.** 1991 *Kroniek uit die doofpot*. Kaapstad/Johannesburg: Human & Rousseau.
- Multatuli.** 1906 *Versamelde Werken naar tydsorde gerangschikte uitgave bezorgd door zyne weduwe*. Amsterdam: Uitgevers-maatschappij Elsevier.
- Multatuli.** sj. *Max Havelaar, naar het authetieke handschrift uitgegeven en ingeleid door dr. G. Stuiveling*. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Oversteegen, J.J.** 1993 13 Oktober 1859 In: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen e.a. (red.) *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Praamstra, O.** 2005 *Dorp in het onderveld, Zuid-Afrikaanse verhalen*. Amsterdam: Athenaeum/Polak & Van Gennep.
- Richie, W.** 1918 *The history of the South African College 1829-1918, vol I*. Cape Town: T. Maskew Miller.
- Romein, Jan en Annie** 1971 *Erfaters van onze beschaving*. Elfde druk. Amsterdam: E.M. Querido's Uitgeverij.
- Rompel, F.** 1951 Langenhoven en Multatuli (eerste publikasie *Die Burger* 17 April 1937), In: Nienaber, P.J. (red.) *Langenhoven Die Volksskrywer*. Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.
- Scholtz, H. van der Merwe en Lategan, F. W.** 1954 *'n Bloemlesing van Nederlandse verhalde*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Schoonees, P.C.** 1954 *Uit de Nederlandse verhaalkunst*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Viljoen, L.** 1996 Leipoldt en die Ooste: Leipoldt se reisbeskrywing *Uit my Oosterse dagboek* en die diskoers van die Oriëntalisme. In: *Stilet*, September.
- Van Rinsum, H. J.** 2006 *Sol Iustitiae en de Kaap*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Van Zyl, W.** 1999 Leipoldt, 'Oom Gert vertel' en Multatuli. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, Junie.

Note

1. 'n Deel van hierdie inhoud is gebruik vir die Vierde Langenhoven Gedenklezing in 2005. Belangrike dele van hierdie artikel kom ook ooreen met Van Zyl 2007. Hier word graag erkenning gegee aan die Kaapse Forum vir Neerlandistiek wat die tydrowende navorsing in onder meer 19de eeuse Suid-Afrikaanse koerante en tydskrifte help befonds het.
2. Hahn se lesing vind plaas 'n dag nadat die Kaapse parlement gestem het om "Hollandsch" naas Engels in debatte toe te laat en daarmee dus 'n belangrike wending in die amptelike posisie van Nederlands gegee het. In dieselfde lesing het Hahn ook Kaaps Hollandsch (Afrikaans) afgemaak as "Hottentots in Hollandsch gewaad"!
3. Die "South African College" wat uiteindelik die Universiteit van Kaapstad sou word. Van der Tuuk word in 1881 professor in "Modern Languages" waaronder Nederlands. In 1894 bedank hy, na "a good deal of trouble and friction for a long time". (Richie, 1918: 333)
4. Burgers sluit ook enkele revolusionêre antikolonialistiese en simpatieke uitsprake in oor gekleurdes. Hulle is volgens sy verteller "vreemdelingen in eigen land" en wat blankes 'dikwyls met regt' sien as "gehaten mensen, veroveraars van haar land".
5. Olf Praamstra (2005) het gesorg vir 'n resente bloemlesing uit Burgers se "Tooneelen" en W. van Zyl (2007) vir 'n Afrikaanse vertaling van die volledige "Tooneelen".
6. Daar word vervolgens met die afkorting VW verwys na Versamelde Werke.
7. Uitgegee deur Elsevier in 1907 en in Kaapstad aangekoop.
8. Francken (1992) gee 'n grondige uiteensetting van Multatuli se standpunte oor kolonialisme en wys aan dat dit inderdaad nie neerkom op 'n verwerping daarvan as sodanig nie.
9. Francken (1993) bespreek Multatuli se kritiek (o.m. vervat in die *Max Havelaar*) in die verband en wys daarop dat die skrywer hierdie stelsel van owerheidsbeheer egter verkies het bokant die idee van "vrije arbeid" wat teen 1860 in die mode begin kom het.
10. Leipoldt was self in 1924 kandidaat vir die Suid-Afrikaanse Party wat dan die verkiesing teen die party van Hertzog verloor. Hoe staan Langenhoven teenoor die kwessie van rasseregverdigheid? Hy is immers 'n belangrike lid van Hertzog se party. In 1927 (1942, XI: 408) waarsku hy teen die rondskop van die kwessie "soos 'n voetbal" "oor die vloer van die wetgewende raadsaal" en wys op die noodsaak om regverdig te bly: "Ons is hulle voogde; te meer moet ons waak teen onreg en onderdrukking van ons kant af".
11. Francken (1999: 48) wys eweneens aspekte van Multatuli aan wat Leipoldt in sy manuskrip oorneem, maar in sy boek weglaat, bv. bepaalde kritiek op die christendom.

Riglyne vir outeurs:

Manuskrip vir T.N&A uit die volgende onderdele:

- U naam, adres, telefoon, faks-nommer en e-po adres op 'n afsonderlike bladsy.
- 'n Uitdruk van die artikel (in drievoud).
- Genommerde illstrasies, indien benodig, met duidelike aanduiding van waar hulle in die teks geplaas moet word.

Aanwysings vir die artikel self:

- Bydraes kan in Afrikaans, Nederlands, Duits of Engels geskryf word.
- Gebruik die geldende spelling van hierdie tale.
- Na die titel van die artikel volg 'n samevatting van maksimaal 150 woorde. Die samevatting behoort in Afrikaans of Nederlands te wees indien die artikel in Duits of Engels geskryf is.
- Moenie afkortings gebruik nie (skryf "onder meer", nie "o.m." nie).
- Laat die eerste reël van 'n paragraaf inspring, behalwe na 'n opskrif.
- Laat langer aanhalings inspring, en onderskei hulle deur middel van witreëls van die res van die teks.
- Verwys na notas met behulp van syfers in boskrif.
- Gebruik by aanhalings dubbele aanhalingstekens (" ") behalwe by aanhalings binne aanhalings (" ' ' ").
- By aanhalings val die leesteken slegs binne die aanhalingstekens wanneer dit deel vorm van die aanhaling.
- Die publikasie waarna in die artikel verwys word, verskyn agteraan in 'n bibliografie.
- Gebruik by voorkeur die Harvard-sisteem van titelbeskrywing en verwysing.
- Verwysings in die teks word aangedui deur die name van outeur(s), jaar van publikasie en bladsynommer(s) tussen hakkie te plaas. Byvoorbeeld: (Lijphart-Bezuidenhout 1984: 40-42).
- Titelbeskrywing in die bibliografie aan die einde van die artikel (titels in alfabetiese en kronologiese volgorde):

Groeneboer, Kees. 1993. *Weg tot het Westen: het Nederlands voor Indië: een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden: kitlv Uitgeverij.

Lijphart-Bezuidenhout, Tr. 1984. Thomas François Burgers - *Toneelen, Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans*, 2 (1): 38-56.

Disket:

- Lewer 'n disket in met die definitiewe teks van die artikels; dit wil sê, nadat enige kritiek verwerk is.
- Skryf die naam van die gebruikte woordverwerkingspakket op die disket. T.N&A gee voorkeur aan die Richtext (rtf) formaat. Ander formate sal sover moontlik konverteer word.
- Hou 'n oorspronklike kopie.

Redaksionele Beleid:

Alle bydraes word anoniem op geskiktheid van publikasie beoordeel deur ten minste twee beoordeelaars, onafhanklik van die T.N&A redaksie. Die kopiereg van artikels gepubliseer in T.N&A berus by die redaksie.

Menings wat in T.N&A uitgespreek word, hoef nie noodwendig deur die redaksie gedeel te word nie.

T.N&A

Intekenvorm

Titel:

Prof.	Dr.	Ds.	Mnr.	Mev.	Me.

Voorletters en van: .....

Adres: .....

..... Kode: .....

Tel. (W): ..... (H): ..... (Faks): .....

Sel: ..... E-pos: .....

Betaling: Suid-Afrikaanse Intekenaars: R 100

Buitelandse Intekenaars: R 175

☐

per tjek / posorder uitgemaak aan die SAVN

☐

per direkte deposito aan SAVN, Rekening no. 1190154676

ABSA, Kode: 630125

Pietermaritzburg

Suid-Afrika

Geteken: ..... Datum: .....

Pos of faks asseblief die depositostrokie en rekening as bewys van betaling.

Adres: Me. Renée Marais

E A G

Universiteit van Pretoria

0002 Pretoria

Suid-Afrika

E-pos: renee.marais@up.ac.za

Faks/Tel.: 033 3461443

Kansellaries geskied op skriftelike versoek. Kwitansies work op versoek gestuur.